1926. ANUL XVIII — SEPTEMBRE. NO. 9.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

Ion Pillat	*Elegie.*
Stejar Ionescu	*Zîna Fumului.*
D. V. Barnoschi	*Coueismul.*
Mihai Codreanu	*Ingerul Măsurii. – Zeiţa veche. – Netrebnicul.*
Al. A. Philippide	*Consideraţii confortabile („Fotografie artistică" sau vorbe despre romanul romîn contemporan).*
Dan A. Bădăreu	*Cauzalitate şi finalitate în Logică.*
A. Cehov	*Ionîci.*
Demostene Botez	*Veneţia.*
D. I. Suchianu	*Contribuţie la preistoria „plus-valutei".*
G. Ibrăileanu	*Cronica literară („La Medeleni").*
Petru Suciu	*Cronica socială (Structura proprietăţii noastre agrare).*
P. Nicanor & Co.	*Miscellanea (Parlamentarism şi anti-. – Inferioritatea democraţiei. – Pentru cetitorii lui Proust. – Ionîci).*

Recenzii: *I. Petrovici*: Raite prin ţară. G. Ibrăileanu.—*G. Brăescu*: Un secs din pepeni. Octav Botez.—*St. Zeletin*: Retragerea. O. B.—*Mihail Manoilescu*: Consideraţiuni şi propuneri asupra impozitelor în Romînia. Petre I. Ghiaţă.—*Charles Blondel*: Le mentalité primitive. N. N. Matheescu.—*Paul Ghio*: La formation historique de l'économie politique. Petre I. Ghiaţă.

Revista Revistelor: „Amicii şi inamicii lui Sainte-Beuve" (A. Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*).—„Van Gogh şi Gaugin, eroi de romane" (Charles Chassi. *Mercure de France*).—„Judecata şi gustul" (Albert Thibaudet. *Journal de Psychologie*).—„Expresionismul în nuvelele lui Herman Kesser" (Jean Edouard Speulè. *Mercure de France*).—„Ce e Europa?" (Henri Hauser. *Le Monde Nouveau*).

Mişcarea intelectuală în străinătate: (Poeme.—Romane.—Literatură generală.—Politică).

Bibliografie.

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No 3

1926

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei. Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei; jumătate de an 300 lei. Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

Reproducerea oprită.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10–12,

ANUL XVIII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an ; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1926 este :

IN ȚARĂ :

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari :

Pe un an . . . . . 400 lei
Pe jumătate an . . . . . 200 „
Un număr . . . . . 40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . . 600 lei
Pe jumătate an . . . . . 300 „
Un număr . . . . . 60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru țară și 180 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

Din editura „Viața Romînească“ Iași:

G. IBRĂILEANU

SPIRITUL CRITIC IN CULTURA ROMÎNEASCĂ

C. STERE

IN LITERATURA

OCTAV BOTEZ

Pe marginea cărților

Scriitori romîni și străini

G. TOPÎRCEANU

Strofe Alese

(Balade vesele și triste)

MIHAIL SADOVEANU

Pildele lui Cuconu Vichentie
Strada Lăpușneanu
Cocostîrcul Albastru

MIHAI CODREANU

Cîntecul Deșărtăciunii
Statui *ediția II*
Marele Premiu Național de 100,000 lei pentru poezie.

PREȚUL 40 LEI

RADU ROSETTI

Păcatele Sulgerului
1 volum
Cu Paloșul *3 volume*

DEMOSTENE BOTEZ

Floarea Pămîntului *poezii*
(Premiată de Academia Romînă)
Povestea Omului *poezii*

Dr. C. I. PARHON & M. GOLDSTEIN

Traité d'Endocrinologie:
I. La glande Thyroide

C. HOGAȘ

Pe Drumuri de Munte
I. In Munții Neamțului.
II. Amintiri dintr'o călătorie

AL. A. PHILIPPIDE

AUR STERP

G. GALACTION

RĂBOJI
PE BRADUL VERDE

C. 2713

Elegie

Pentru Pia şi Alexandru Alimăniştean

De treci Baia de Aramă, de departe vezi albind
— Stai Căline — nu pădurea ci toţi munţii de argint.
Iată Piatra ca o cloşcă, iată puii ei: Cloşanii —
Şi deodată uiţi Florica şi deodată uiţi Miorcanii
Şi deodată intri 'n ţara basmului ce 'l credeai mort,
Unde totul îşi păstrează vechiul suflet, vechiul port,
Tînăr ca un rîu de munte, proaspăt ca un cer pe ape...

Vale, inimă închisă pe trecutul ce-o încape,
Vale-a Motrului, ursită ca Domniţa din poveşti
Să tot doarmă neschimbată pănă o desvălueşti,
Vale-ascunsă aşa bine printre munţi că niciodată
Sborul vremii de pe culme umbra sură nu'şi arată:

Cum să vină cînd și astăzi, cînd de veci, neveste torc
De-a călare, și din munte tot în Dacia se'ntorc.
Cum să vină cînd se'nalță glasul morii ca o rugă
Către zeul trac ce mișcă apele de la irugă
Și din scoc le năpustește peste roata ei de lemn.
Cum să vină pe pămîntul unde și-azi păginul semn:
Bradul morților și-usucă dorul verde pe morminte...

Azi ca eri se duc cosașii cu lauta înainte
Chiotind pe drum de clacă, prin fînețe, de te miri
Incotro pornesc pandurii celui de la Vlădimiri.
Azi ca eri bisericuța stă în inima poenii —
Pustnic alb proptit în bîrnă își așteaptă poporenii,
Azi ca eri să-i ia la nuntă, azi ca eri la țintirim...
„Moșule, castanii ceia cin'i-a pus?" — „Ia, Nicodim
Cînd monahii lui veniră să se așeze la Tismana".
Tot trec fete din Tanagra, sus pe cap purtîndu-și cana
Sau urciorul plin de cerul răsturnat într'un isvor,
Și sub fagi, la umbră deasă, spune'n fluer un păstor...

Fluer ciobănesc și Motru, rîu și suflet, ce descîntec
V'a trezit în pacea serii murmurînd același cîntec?
Ce descîntec curge'n mine? Cum se face?... Se desfac
Cunoscutele privelişti în bătrînul tău conac.
N'am mai fost aici și totuși mi-amintesc de altădată
Și îmi aflu cu uimire țara mea adevărată
Cum descopere copilul basmul presimțit demult.

Demult... Cine-a rostit vorba ucigașă? De demult...
Ca o pasăre de noapte, umbra sură iat'o, crește.
De pe culme peste vale se coboară, se lățește —

Oameni albi şi case albe ca mioare, n'or mai fi;
Port şi datini o să piară an cu an şi zi cu zi.
N'or mai prinde în oprege trupul svelt ca un mesteacăn;
N'or mai duce după spate pruncul legănat în leagăn;
N'o mai luneca marama nor subţire pe obraz;
N'o să-şi mai întinză pînza aripi albe lîngă iaz.
Vezi, bunica şi cu fiica şi nepoata n'or mai toarce,
Intr'o moară de pe Motru, trei Mărine — ca trei Parce —
Firul lînei, firul soartei ne'ndurate ce ne ia...
Ruga noastră, nici suspinul, să te ţie n'or putea —
Ţară veche, ţară bună, mult te-om plînge, mult te-om cere...

Suflete, de ai credinţă — braţule, de ai putere,
Bate apa înspumată cu nuiaua de alun —
Cer şi rîuri, munţi şi codri, strîns să-i legi, să mi-i aduni.
Să mi-i dai să pot cu poftă de copil, cu dor de lotru
Să te fur. vrăjită vale, şi mai repede ca Motru,
Care scapără prin pietre şi tot scapă, să te duc
Strînsă 'n suflet, strînsă 'n braţe, ca o pradă de haiduc.

Cloşani. August 1926.

Ion Pillat

Zîna Fumului

Am descoperit povestea aceasta pe cînd făceam o călătorie în saltarele mesei mele de lucru. Străbăteam printre vrafuri de foi răzleţe,—invitaţii la bal, chitanţe, cărţi de vizită. Drumul ajunse apoi anevoios. Păturile îndesate se desfăceau greoiu, în blocuri mari de plicuri vinete ca ardezia, în fâşii galbene, vărgate cu şiruri de cuvinte negre. Pătrunsesem printre anii stratificaţi şi contemplam peisajul geologic al uitării. In fundul povîrnişului de hîrtie, se arătă dosul unui ceasornic, ca un lac de nichel pe care pluteau frunze aspre, pete de rugină. Era ceasul dela unchiul Constantin. Mi-l dăruise cînd am trecut în clasa treia de liceu, şi-l purtam într'un buzunăraş făcut anume la pantalonii de uniformă. Nici un alt coleg n'avea ceas de nichel. Prestigiul meu crescu, ajunse un triumf, o glorie: eram omul cu două inimi. Una—instrumentul de precizie ascuns în buzunarul dela şold—măcina orele pentru toţi nerăbdătorii. Tic-tacul vesel îmi da monopolul Timpului, pe care-l împărţeam ochilor avizi din băncile dela spate, prin semnalizări cu degetele, cu palmele, cu coatele, pănă ridicam un braţ drept în sus, ceiace însemna: *sună!* Profesorii n'au descoperit rostul neastîmpărului meu, şi un an întreg am putut fi, fără primejdie, idolul a patruzeci de capete tunse.

In clasele superioare s'au înmulţit ceasurile de buzunar sau cu brăţară. Maşina vitează dela unchiul Constantin îşi pierdu faima, rămase să lucreze numai pentru mine. Multe am tăinuit cu acest tovarăş nedespărţit al adolescenţei. Acul care bătea

secundele se învîrtea pe roata cu șaizeci de spițe și arunca clipele ca mingi sburdalnice, ca stropi minusculi dintr'o melodie dulce și naivă. Căci timpul era tînăr, vesel, nepăsător. Era un izvor mic și limpede. Susurul lui îmi legăna sufletul, îi fura cîte o floare și lin, o ducea departe, pînă nu mai însemna decît o petală de umbră, un atom albastru, nimic...

Mîna mea fierbinte s'a întins cu pasiune, dar ceasul dela unchiul Constantin își întoarse spre mine ochiul alb și rece. Cadranul nu mai avea ace; smaltul era crăpat, cifrele jupuite. L-am zguduit ușor și l-am dus la ureche, cum făceam altădată. Intre rotițele înghețate se trezi un zvon trist, ca țîrîitul greerului. Inviau din adîncuri clipe de cenușă, cele din urmă ale tinereței mele dintăiu, și ale ceasornicului. Acest sfîrșit și alte întîmplări vechi, alcătuesc povestea pe care am descoperit-o în mine, căutînd prin saltarele cu lucruri uitate.

I

Era pe vremea cînd încercam să mă fac inginer. Abia sfîrșisem liceul. Sforile întinse înaintea mea de profesori, de părinți sau de binevoitori, mă țineau încă lîngă țărm, deși mi se părea că înot în plină libertate. Cariera la modă—există totdeauna o asemenea carieră—nu-mi mulțumea setea de viață. Așî fi vrut să cuprind infinit mai multe lucruri decît îmi îngăduiau tablele de logaritmi și epurele. Simțeam că drumul meu nu se împacă cu „podurile și șoselele", că va fi o clădire fără socoteală, cu ramuri pornind spre cer, către inima lui Dumnezeu, cu altele sfredelind pămîntul pînă la iad. Totuși n'am îndrăznit să înșel decît pe jumătate nădejdile celor care-mi doreau binele. Subt cuvînt că vreau să mă lămuresc asupra meseriei, am amînat examenul de admitere în Școală, și-am intrat la un Birou de întreprinderi tehnice din București. „Făceam practică"—așa numeau cu mîndrie ai mei, visările nesfîrșite din fața planșetei acoperită cu hîrtie lucioasă de calc. O fereastră largă și înaltă îmi oferea la picioare orașul. In fund aveam platoul Cotrocenilor: perdele de copaci văzuți din coastă, unul peste altul,—decor redus ca pentru un privitor dela galerie. Pe scenă era zilnic același spectacol: se ridica și se scobora un balon captiv. Din depărtare, enormul sac umflat părea măreț și comic, ca un elefant sburător. Pe-atunci însă toate lucrurile aveau înțelesuri adînci, misterioase.

Forma lor își păstra învelișul de materie, dar conținutul era melancolie pură, melancolie elastică, adormitoare ca puful care umple pernele.

Găsisem multe asemănări între soarta balonului captiv și soarta mea,—în viitor. Furia primei dezlănțuiri a Eului abia eșit din adolescență, era atît de grozavă, încît se descoperea pretutindeni. In asemenea stare, era firesc să-mi petrec luni întregi cu coatele pe planșetă și cu gîndul rătăcind prin univers. Rareori, cînd se întuneca, trăgeam cîteva linii pe hîrtia albăstrue, care mă privea rece și ironic,—cași șeful biroului. Intr'o zi, pe la sfîrșitul lui April, acesta veni pentru întăia oară cu fața luminată la mine, și-mi zise:

— Nu-i păcat să-ți pierzi vremea aici? Te observ demult și m'am convins că nu ești un element de birou...

Inginerul se opri, încîntat: ținuse un discurs neobișnuit de lung. Din alte motive, m'am simțit și eu deodată bine dispus.

— Desigur!—exclamai cu convingere. Aveți perfectă dreptate. M'ați înțeles de minune.

Pe fața grăsulie se săpară trăsăturile energice din tinerețe. Glasul șefului căpătă un timbru cald.

— Dumneata ești element de șantier. Acolo te miști în voe, conduci oameni, ai răspundere...

— Da. Sînt element de șantier, întării fără șovăire.

Inginerul mă luă de braț ca pe un camarad și mă duse în fața hărții.

— Vei merge la lucrarea din Moldova. Traseul liniei ferate trece printre niște dealuri cam greu de tăiat, dar locurile sînt frumoase. Vei sta la Valea-Fumului...

*
* *

Zile întregi m'am pregătit pentru noua mea însărcinare. Înfruntam întăia oară singur o viață necunoscută; deci pusesem printre bagaje tot soiul de lucruri fără rost, care-mi închipuiam că-mi vor fi de mare folos *acolo*. Cuvîntul acesta căpătase suprafață și grosime, avea trei dimensiuni,—plus toate culorile, toate sunetele, toate întruchipările nevăzute și neștiute. Era ca pămînturile nouă spre care se avîntă navigatorii. Era locul minunat unde mă prefăceam în cîrmaciu și vîslaș pentru alții,—deși

nu știam să ridic la vînt nici pînzele mele. Ce-mi păsa? In lada, peste muzeul unde se aflau la un loc o colecție de reviste ilustrate cu o sonerie electrică, șăpci și gulere scrobite cu jucării de sticlă, pe culcușul moale al hainelor de catifea italiană, așezasem, strălucind în tartajele cu roșu și aur, „Viețile" lui Plutarh. Virtuți, gesturi eroice, acte sublime așteptau rînduite în pagini, ca niște doctorii în rafturi, să-mi fie de ajutor la nevoe. Astfel înarmat, am coborît într'o dimineață din fînul unei căruțe, în curte la moș Grigore din Valea Fumului.

Nimeni nu-și adusese aminte ziua venirii mele. In gara unde m'am oprit, nu aștepta un delegat special, cum îmi închipuiam. Moș Grigore mă luă cu căruța lui, mestecînd vorbe nelămurite. Cînd află cu ce treabă veneam în sat, se arătă bucuros să mă găzduiască chiar el, în casa cea mare, clădită anul trecut.

— La linia dumneavoastră, cîștigăm și noi frumoase parale, grăi moșneagul drept încheere a înțelegerii noastre. Și opri asupra mea niște ochi albaștri tari ca oțelul, străpungîndu-mă cu ei pînă în spate. Moș Grigore era un țăran de vre-o șaizeci de ani, încă în plină putere. Ochii lui, la fel cu ai celorlalți oameni din sat, nu se potriveau cu ai mei, care eram tîrgovăț. In ochii lui moș Grigore nu pluteau gînduri lenețe, ci străjuia o lumină limpede, rece, izvorîtă din instinctele omului primitiv.

Casa cea mare, așezată în fund, pe partea cea mai ridicată a curții, trebuia să aibă două odăi, tindă și prispă. Gata văruită era numai una din încăperi; cealaltă avea acoperiș și podele. Patru bîrne de lemn puse în picioare la cele patru colțuri, mărgineau pereți închipuiți, care aduceau pînă subt streșină cerul, tăiat în pînze de cort albastru. Două familii de rîndunele trăiau aici; cuiburile stau lipite pe grinda podului ca niște buzunare de pîslă cenușie, umflate cu mărgele de ciripit. Am intrat alături, în odaia cu pereți de pămînt și var siniliu. Era locul cu miros de sulfină unde se aduna an cu an zestrea Floarei, copila cea din urmă a lui Moș Grigore.

Mi-am așezat lada în fața cetății de perne și scoarțe, și-am pornit spre administrația lucrării, la celalt capăt al satului. Pe drum mă întovărășea Floarea, fată de șaptesprezece ani, cu ochii lui Moș Grigore, cu părul împletit în coade groase și rumene ca pîinea de secară.

Satul era împrăștiat pe coasta dealului. Codrul de stejar cobora pînă lîngă ogrăzi. In partea cealaltă a văii se ridicau ia-

răşi dealuri şi păduri. Casele mici, acoperite cu stuf, nu arătau veselie, nici belşug. Dar pomii înfloriţi şi soarele de April rîdeau peste scundele aşezări omeneşti. De-asupra clopotniţei de lemn auriu, o barză întindea aripi largi: cruce albă care cobora din ceruri.

— Am ajuns, zise Floarea.

Intrarăm într'o curte unde se aflau grămădite vagonete, maşini de cernut pietrişul şi tot felul de unelte pentru tăiat pămîntul. După un atelier de fierărie, venea „cancelaria", aşezată în două odăiţe. De partea cealaltă, o căsuţă roză, învălită cu viţă sălbatecă, slujea drept locuinţă administratorului Mareş.

Intraiu în cancelarie, unde găsii pe contabilul Ghinu şi pe desenatorul Piliuţă. Administratorul lipsea, iar inginerul care conducea lucrările, ştiind că sosesc, plecase la celalt capăt al liniei şi-mi lăsase instrucţiuni să conduc singur şantierul.

Domnul Ghinu, după ce-şi sprijini bărb a în piept, mă privi pe subt sprincene cu neîncredere.

— Vi s'a dat şi un cal pentru serviciu, vorbi el cu fălcile încleştate, parcă-l dureau toţi dinţii.—Il puteţi lua chiar acum.

Piliuţă se apropie grăbit din fundul odăii:

— Merg eu să-l aduc dela grajd. Aleg la magazie şi o şea bună.

La întoarcere, Floarea mergea înainte, ducînd de căpăstru pe Arap. Eu veneam în urmă cu Piliuţă.

— Sosiţi dela Bucureşti... zise visător desenatorul.

— Da.

— Am fost şi eu anul trecut. E frumos pe-acolo. Aici la noi...

In cîteva minute aflai mai mult decît trebuia, despre mersul trebilor în Valea Fumului, despre ciudăţeniile inginerului şi răutăţile lui Ghinu. Priveam la tînărul scurt, cu faţa ca luna plină, cu mustăcioară galbenă şi buze roze, şi mă miram cum izbutise să spue atîtea lucruri grele şi urîte, cu vorba lui lată, sucită, într'un răstimp atît de scurt.

II

A doua zi m'am sculat odată cu rîndunelele, şi mi se părea că-i grozav de dimineaţă. Dar moş Grigore plecase pe ogor mai devreme, iar Floarea îi pregătea mîncare la vatră, lîngă casa cea

mică. Vreascurile trosneau, îmbrăţişate voluptos de flacăra subţire. Fumul se ridica şovăitor, tremura în răcoarea zorilor.

Eşii pe prispă, îmbrăcat cu hainele de catifea italiană. Cocoşul, care privea măreţ din prag, fugi într'o parte speriat. Apoi, ca să-şi vină în fire, bătu din aripi şi cîntă.

Căluţul cel negru, legat lîngă poartă, întoarse spre mine capul cu urechi întrebătoare.

— Cine-a pus şeaua?

— Eu, răspunse Floarea. Să n'ai nici o grijă, că l-am adăpat.

Aşadar Arap trebuia să bea apă la vreme...

— Cu bine, Floareo.

— Cu bine.

Incălecai şi pornii spre şantier, pe şoseaua care ieşea din sat şi se îndrepta şerpuind pe coastele dealurilor pănă se pierdea în pădure. După o bucată de drum, la o cotitură, m'am oprit să privesc îndărăt, spre sat. Ceaţa de pe codri luneca, se întindea ca un lac de porfir deasupra văii. Din fiecare casă se înălţau pănă în tavanul plutitor, coloane zvelte de fum albastru.

Seara, cînd m'am întors dela lucru, m'am oprit în acelaş loc. Un alt văl cobora din suflarea pădurilor, dar acum era ca aburul luminii de lună. Şi iarăşi se înălţau fumuri dela toate casele,— palmieri albi, înfrăţiţi prin ramuri...

...Aproape de sat, zării şi rădăcinile de flacără, încolăcite în jurul ceaunelor negre.

*
* *

Directorul din Bucureşti avea dreptate. Puteam folosi mai mult pe şantier, pentrucă aici munca o făceau alţii. Eu nu trebuia decît să vin la ceasuri fixe şi să mă plimb printre lucrători. Din cînd în cînd măsuram, mişcam jaloanele, luam cîte-o hotărîre,—toate acestea însă erau prevăzute în instrucţiile pe care le primisem.

Linia intrase în pădure şi urma un traseu oblic, urcînd mereu, pănă aproape de muchea dealului. Copacii fuseseră tăiaţi, locul curăţat de rădăcini. Acum se lucra terasamentul, se săpa şi se nivela pămîntul pentru drumul de fier. Şantierul era un tunel larg, cu pereţi verzi, de frunză; deasupra, cerul boltit; în fund,

muchea dealului tăiată „în debleu“ ca o fereastră deschisă către alte orizonturi.

Primăvara îşi lua avînt. Pe stejari, buchetele vîscului iernatic, dimineaţă după dimineaţă se înecau mai adînc în cascada frunzelor. Jos, prin podul de foi putrede, răzbăteau ierburi cu firul gros şi negru sau, din loc în loc, arcuri graţioase de pecetea lui Solomon, pe care se legănau clopoţei albi între steguleţe de mătase verde.

Poenile umpleau de bucurie inima nesăţioasă a lui Arap. Măsuram dragostea lui pentru codru, după galopul în care se avînta dimineaţa către şantier şi mersul potolit de!a întoarcerea spre casă. Parcă se împărtăşea şi el din taina amurgului. Plin de respect, lăsam pe Arap să-şi mişte în voe urechile şi nările, ceiace socoteam ,că era felul lui de a medita.

Ora fumurilor de seară mă cuprindea într'o vrajă uşoară, un fel de semi-conştienţă în care împietrea lumea întreagă. Numai drumul era o bandă cenuşie ce luneca, ducîndu-mă spre sat împreună cu calul, printre copaci şi lanuri. In plimbarea aceasta minunată întîlneam o fiinţă albă şi subţire, cînd subt marginea pădurii, cînd rătăcind, printre sămănături. Odată am văzut-o stînd în picioare pe trunchiul unui copac doborît de furtună. Vîntul trecea peste ea ca o apă lină, ridicînd uşor umbra castanie a pletelor. Privea către sat, nemişcată. Cine era? Arap nu putea vorbi, ca în basme. Mi-am răspuns singur: era zîna Fumului, care fermeca zorile şi amurgul.

Seara m'am simţit parcă mai bogat: găsisem o cale pentru gînduri; creasem o făptură nouă.

*
* *

Au urmat două zile ploioase. Lada, uitată pînă atunci, fu uşurată de felurita ei încărcătură. Lucruri orăşeneşti se revărsară în odaia unde stăpîneau pînă atunci prosoape cu flori de arnici. Mă întrebam ce rost au toate nimicurile aduse de mine şi mă simţeam străin, artificial, ridicol între cei patru pereţi care mai păstrau parcă în varul lor siniliu, ceva din largul bolţii cereşti. Floarea însă privea cu alţi ochi minunile din ladă. Cînd am scos la iveală o păsărică de faianţă, cu coada din fire de sticlă, a rămas privind cu ochii mari şi gura deschisă. Dorinţa îi zugrăvise pe faţă un chin de om înfometat.

— Asta ţi-o dau ţie. Floareo, zisei eu, şi-i întinsei păsărica.

— Mie... gîngăvi fata, ridicînd mîna cu teamă.

Luă păsărica şi se făcu nevăzută. Gîndul împlinit pe neaşteptate o zăpăcise. Dar a doua seară, cînd m'am întors dela lucru, am găsit subt pernă cireşi şi prune, verzi: Floarea îşi arăta recunoştinţa.

Tot din cauza ploii, care mă silea să stau în casă, mi-am adus aminte de *Vieţile* lui Plutarh şi am deschis întâiul dintre volumele roşii, cu inscripţii de aur. Traiul simplu din jurul meu, pilda muncii lui Moş Grigore, m'au ajutat la început să înţeleg farmecul aspru al virtuţii spartane. Apoi soarta oamenilor mari —prin care se străvăd înfricoşatele ciudăţenii ale Destinului— m'a cucerit. Ceteam în toate serile, cînd nu mă întorceam prea ostenit dela lucru. Ba cîteodată puneam pe Plutarh în buzunar şi-l luam pe şantier. In orele de repaos, după ce prînzeam, răzfoiam prin carte. Aproape de pămîntul mut, fraza scrisă nu mă adormea. Efectul ei avea ceva răscolitor, aţiţa gîndirea aţîpită.

Pe pajişte aveam deoparte bătrînul ceas dela unchiul Constantin, iar de alta capul lui Arap care, caşi ceasornicul, ronţăia în candenţă ierburi vremelnice. Rupeam o floare la întîmplare şi o cercetam. După paginile din Plutarh, era un fel de exerciţiu pentru aplicaţia sublimului la făpturi umile dar naturale.

Ţinînd pe palme potire albe, degetare albastre, discuri roze, le încărcam cu gînduri grave...

...Florile sînt cea mai artistică soluţie la problema iubirii, încheiam eu sentenţios. Forţa lor de afirmare a vieţii e neîntrecută...

In iazul violet, staminele de aur se înălţau încovoindu-se uşor, ca havuzuri poleite de soare, ca erupţia veselă a sevei din rădăcini.

III

Primirea rece dela început, făcuse să nu mă gîndesc de loc la cancelaria administraţiei. Imi petreceam viaţa între şantierul din pădure şi prispa casei lui moş Grigore. Cînd aveam nevoe de ceva, trimeteam la cancelarie pe Floarea. De vreo două ori, s'a întors cu Piliuţă. Faţa rotundă a desenatorului se ofilea. Ochii priveau într'o parte, trăsăturile nu se mai ţineau îmbinate unele într'altele ci cădeau în jos, caşi cum puterea care le strîngea la un loc slăbise.

— Ce se mai aude, Piliuță?

Desenatorul clătina capul și privea pierdut în depărtări. Răspundea numai după ce gusta de-ajuns din poza lui plină de patos.

— In lumea noastră plină de mizerii, începea lat și pe nas, —nu se aude nimic frumos, înălțător. Se găsesc numai invidioși, trădători, criminali...

Fruntea i se încrețea, apoi se descrețea ca o armonică întinsă și comprimată de gînduri încîlcite.

Pentru Piliuță toți oamenii erau răi. Totuși căuta să se apropie de mine. Voia parcă, să mă ia tovarăș la fapte mari, întunecate, tragice.

Cînd s'a întors administratorul Mareș, m'a rugat să vin jos, la cancelarie. Era într'o Sîmbătă. După amiază încheiasem lucrul de vreme și oamenii coborîseră în sat, la plată. Piliuță îi striga după listă, iar Ghinu le număra banii la pervazul ferestrei, ca în dosul unui ghișeu. Priveam tabloul acesta din căsuța cu ziduri roze, unde mă poftise administratorul. Odaia în care ședeam de vorbă avea o masă pătrată la mijloc, cîteva scaune, un pat lîngă părete și o mică oglindă rotundă între cele două ferești. Pe un raft cu poliți îmbrăcate în hîrtie subțire, cîteva cărți, lucruri mici femeești, un buchet uscat de flori.

Administratorul Mareș avea un fel de semeție sdrobită. Era înalt, uscat. Ochii întunecați ardeau; peste fața negricioasă parcă bătuseră toate vînturile vieții. O blîndețe neprefăcută, de om definitiv resemnat, trezea respect și dragoste. Nimeni nu îndrăznea să-l supere, pentrucă răul se întorcea împotriva celui care-l făptuia, cum se întoarce lemnul izbit de piatră.

Cu mine se împrieteni repede, dar nu prea aveam ce vorbi împreună. Amîndoi ne îndreptarăm privirile afară, unde se frămînta mulțimea lucrătorilor. Cînd mi-am întors ochii, în mijlocul odăii sta o ființă cu plete castanii. Era îmbrăcată în alb și ținea între două degete codița arcuită a unei margarete. O clipă, luminile albastre se opriră asupra mea, apoi se întoarseră iar în jos, către floare.

Mareș îi luă mîna, i-o mîngîe și după ce mă prezentă, zise cu glas îndulcit, puțin sfios:

— Adriana, vrei să aduci cafea pentru musafirul nostru?

— Da tată, aduc numaidecît.

Adriana îmi zîmbi:

— Mă erți un moment.

Intăia oară întîlneam o ființă la care grația și farmecul femeesc nu erau amestecate cu zorzoane felurite, clopoței stridenți și obositori. Cînd s'a întors, deși s'a așezat pe același scaun mi s'a părut că sîntem mult mai aproape unul de altul.

In curte, toate socotelile se sfîrșiseră. Inainte de plecare, oamenii întindeau o horă. La chiotele lor, Adriana se duse să privească pe fereastră. Sta nemișcată, cu ochii ațintiți undeva departe, peste învălmășeala lucrătorilor. Deodată ființa pe care o creasem în ora fumurilor de seară și care dormea subt fruntea mea, luneca lîngă Adriana, se contopi cu ea. Cum nu gîcisem pănă atunci că vorbeam cu Zîna Fumului?

Piliuță intră, cu obrajii roșii, abia trăgîndu-și suflarea.

— Am venit... îngînă el—să vă spun... am făcut plata.

— Foarte bine, Piliuță, răspunse Mareș.

Piliuță privea în jur, aiurit.

— Vă rog să mă ertați... v'am supărat...

— Nu-i nici o supărare. Iți mulțumesc, Piliuță.

— Credeam... spuneam... bună seara,—strigă cu desnădejde desenatorul și se făcu nevăzut.

Adriana izbucni în rîs. Apoi căzu pe gînduri și rămase tristă toată seara.

La plecare, Mareș îmi șopti:

— Vino, te rog, cît poți mai des pe aici. Sîntem foarte singuri.

*

* *

A doua zi, Duminică, m'am sculat mai tîrziu, spre mirarea Floarei, care socotea că nu trebue să pierzi o singură clipă din sărbătoare, și deci se trezea mai dimineață ca oricînd. De altfel avea multă treabă: întăiu isprăvea lucrul gospodăriei; pe urmă se pregătea pentru petrecerea de Duminică. Venea, se ducea, căuta prin șură, prin podul cu fîn, în grinda casei mici. Dar mai cu seamă umbla în casa mare, unde erau fustele, catrințele, cămășile înflorite.

Eu ceteam din Plutarh, trîntit pe-un sac de iarbă cosită, în odaia cu pereți de cer. Rîndunelele, fulgere de oțel, săgetau din azur spre cuib, ca niște gînduri de departe.

Povestea întîmplărilor din viața lui Thezeu mă opri îndelung. Imi plăcea cum începe patima Ariadnei:

...„Filozofii n'au definit rău iubirea, cînd au zis că este ca un fel de mijlocire a zeilor, vrînd să mîntuiască și să păzească unele suflete tinere“....

Indată după amiază, cînd îmi luai din nou în stăpînire odaia, Floarea mi se înfățișă, bocănind cu ghetele pe care nu le mai pusese dela Paști. Pierduse din sprinteneală. Privea sfios spre pămînt, cași cum făptura i se schimbase odată cu hainele.

— Mîndră mai ești, Floareo, zisei eu, clătinînd capul cu admirație.

— Ei!... îngînă fata și își lăsă bărbia în piept. Dintr'odată, cași cum și-ar fi amintit ceva, ridică obrazul îmbujorat și zise:

— Mergi?

— Unde?

— N'ai spus că vrei să vezi livada noastră?

— Ba da, însă nu azi.

— Păi dacă eu n'am timp altădată.

— Lasă, Duminica viitoare. Azi trebue să mă duc jos, la cancelarie.

Gîndul acesta îmi venise chiar atunci și se înfipsese puternic, ca o hotărîre veche, nestrămutată.

Dar nici Floarea nu voia să se despartă așa ușor de gîndul ei.

— S'au pîrguit cireșile...

— Duminica viitoare au să fie coapte bine.

— Mie-mi plac așa, mai verzi, murmură Floarea, ca pentru dînsa. Apoi iarăși, cu îndrăzneală:

— La noi în livadă este-un cuib de epuri.

— Zău?

— Dacă mergi, ți-l arăt.

Ispita i se părea de neînvins. Se învîrti pe călcâe, porni sprintenă spre ușă și acolo, cu mîna pe clampă, se opri întrebătoare.

— Nu, Floareo, nu pot. Am de lucru la cancelarie.

Niciodată nu mi se mai întîmplase să mint așa de simplu, fără nici o remușcare, fără nici un scop.

Mîna Floarei căzu de pe clampă. Peste ostrovul ei de viață se oprise un nor întunecat.

— Atunci... nu mergi în livadă?

— Nu.

— Eu mă duc.

— Bine.

Floarea eşi, fără să mai spună nimic. După un răstimp, se arătă iarăşi.

— Mă duc la horă, cu o vecină.

— Şi-ai să joci?

— Mata crezi că eu nu ştiu să joc?

Priveam cum creşte necazul Floarei. Aşi fi făcut tot s'o mîngîi, numai ce dorea ea: să merg în livadă, nu voiam.

Am închis ochii, caşi cum eram gata să aţipesc. Floarea mai zăbovi o vreme nemişcată, apoi se depărtă pe vîrful degetelor. Ca printr'o minune, ghetele ei pline de sgomote barbare, se supuseră în tăcere.

*
* *

Toată lumea plecase la crîşmă sau la scrînciob. Curtea cea mare din vale era pustie. Mi s'a părut că zăresc numai ochii lui Ghinu, pîndind de după geamul cancelariei.

Trăsesem mînerul clopotului prins la uşa lui Mareş. Paznicul leneş tresărise speriat. Il ascultam vibrînd înăbuşit şi-mi închipuiam cum aleargă prin casa cu ziduri roze. Alături, se desfăcu neaşteptat fereastra în două scuturi cu luciri de oglindă. Intre ele stau întinse, în semn de pace şi despărţire, două mîni palide. Deasupra, se apleca faţa Adrianei.

— Bună ziua. Vin să-ţi deschid numaidecît.

M'a primit în acelaşi loc ca în ajun: era odaia ei. Mareş plecase într'un tîrguşor din apropiere şi trebuia să se întoarcă spre seară. Vestea aceasta mă opri nehotărît în prag. Nu eram om de lume. Mai ales nu învăţasem să mă port cu femeile. Imi dădeam seama că nu le interesez şi mă simţeam stingherit în faţa lor. Cînd am auzit că lipseşte Mareş, m'am temut o clipă de stîngăcia mea. Dar la întoarcere, mă simţeam mulţumit de felul cum eşisem din încurcătură. Meritul nu era al meu, ci al Adrianei. Ea nu se lăsase ispitită de jocul acela crud cu care femeile obişnuesc să se răzbune pe oamenii obositori.

— Eşti fericit, spuse Adriana, după o lungă tăcere.

— Eu?

Intrebam mirat peste măsură, caşi cum mi-ar fi făcut o nedreptate.

— Poţi trăi singur, fără să simţi nici un rău...

— Asta-i adevărat.

— Ce n'aşi da să fiu în locul dumitale...

Adriana se posomorîse. O priveam nedumerit: după mine, toate ar fi trebuit să fie altfel decît le vedeam. Pe lîngă lipsa mea de orice cunoştinţă a vieţii, judecata îmi era subjugată acum de lumea eroilor lui Plutarh, unde oamenii nu se împiedică niciodată în urîtul şi golul zilelor. O milă generoasă mă cuprinse pentru Adriana. Cu avînt din inimă, începui o predică plină de cuvinte mari. Vorbeam despre menirea noastră pe pămînt, despre frumuseţile naturii şi înălţimile la care poate să se ridice spiritul.

Sprijinită cu faţa'n palme, Adriana mă asculta şi chipul i se lumina. Dar tocmai cînd îmi închipuiam că am izbutit s'o conving, îşi lăsă capul pe spate şi izbucni într'un tril limpede. Rîsul crescu, se prefăcu în torent sgomotos, care trecea peste mine cu duşmănie. Ovalul feţei îşi pierduse armonia şi delicateţa: parcă îl izbise un pumn brutal. In cele din urmă, Adriana se opri. Îşi ascunse obrajii în palme şi rămase aşa mult timp.

— Iartă-mă, te rog, rosti ea ridicînd ochii întristaţi spre mine.

— N'am de ce să te iert, răspunsei cu glas înăbuşit,—nu m'ai putut supăra

— Nu trebuia să rîd.

Simţii o mîngîere uşoară pe mînă.

— Crede-mă, n'am rîs de dumneata. Ştiu că ai vrut să spui lucruri mai simple, mai potrivite cu mine.

Nu voisem ce credea Adriana, dar acum îmi dădeam seama că discursul meu nu prea avea rost şi nemulţumirea mi se prefăcu în umilinţă.

Accidentul acesta ne împrietini. Adriana îmi povesti rătăcirile alături de Mareş, din noaptea cînd au plecat din orăşelul lor de peste munţi. Am înţeles că fugiseră de subt sfărîmăturile unei vieţi care se năruise dintr'odată. Despre mama ei vorbi mult. Imi arătă şi o fotografie. Mîngîia portretul, îl strîngea la piept cu patimă.

— Trăeşte?

Adriana tresări.

— A plecat... Nu. Trăeşte pentru mine, trăeşte pentru bietul tata... şoptea ea cu ochii pironiţi în gol.

Dese ori mi-a vorbit despre mama ei, dar n'am putut

să aflu niciodată mai mult. Nu știu de ce, mi-am închipuit că-și pusese singură capăt zilelor. Cu credința aceasta am rămas până azi.

IV

Ceva nou se petrecea fără știrea și fără voia mea. Acasă nu mai găseam timp să stau de vorbă cu Floarea. Nici Plutarh n'avea trecere. In schimb, căutam singurătatea, mă bucuram de ea ca de-o descoperire nouă, încîntătoare.

Toropit de visări, mă așezam pe sacul cu iarbă cosită din odaia fără pereți și ascultam cum se distramă în noapte, sgomotul satului. Intunericul boltit era un filtru care culegea toată larma vietăților în preajma culcării. Spre miezul nopții, amorțeau cele din urmă zvonuri. Și stelele începeau să licărească, ca niște cristali rămași pe fundul boltit al întunericului. Din cuiburile adormite, de subt grindă, venea arare, ca un oftat ușor, piuitul rîndunelelor.

Simțeam o nevoe nouă, care cînta în inimă cu sunete de fagot, pătrundea printre rădăcinile nervilor ca ploaia călduță;—simțeam nevoia să mă gîndesc că sînt fericit.

Cînd întîlneam pe Adriana, această fericire din orele de singurătate intra ca apa 'n nisip. O acoperea neliniștea și delicioasa uitare de sine din preajma mării. Ne vedeam des. Mă duceam la curtea din vale, sau o întîlneam pe drumul spre sat, plimbîndu-se la ora fumurilor de seară. Opream, descălecam, și porneam alături unul de altul. In urma noastră, Arap bătea tactul cu copita și clătina filozofic din cap.

Făceam tot ce mă pricepeam împotriva urîtului de care se plîngea noua mea prietină. Mă rugase să-i împrumut niște cărți. I-am trimes, în aceiași seară, prin Floarea, un pachet cu romane și reviste. Mai tîrziu, am întrebat-o dacă i-a plăcut ceva. Nu pot să cetesc. Adriana ridică din umeri:

— Nu știu. In toate cărțile e-același și-același lucru. Eu cred că oamenii care scriu sînt mai triști ca viața.

— Cartea e cel mai bun prietin al omului, începui eu pe ton grav.

Mă avîntam cu fraze sunătoare. Dar Adriana nu asculta.

— Trimete-mi-o mai des pe Floarea, zise ea. Nu-ți închipui ce mult îmi place gazda dumitale.

— Și ea mi se pare că te-a îndrăgit...

Imi amintisem în adevăr, că fata lui moș Grigore mă întrebase dacă nu mai am ceva pentru Duduia din vale.

*
* *

Cînd mă duceam la Adriana, treceam și prin cancelarie, să dau bună ziua lui Piliuță și lui Ghinu. Intrarea mea producea totdeauna același efect. Piliuță arunca o privire către Ghinu, cași cum ar fi zis:

— A venit!

Iar casierul răspundea, tot din ochi:

— Ce spuneam eu, prostule?

Ghinu era calăul lui Piliuță. Infățișarea îl predestina pentru acest rol. Inalt, uscat, purta între umeri un cap enorm. Fața îi era copleșită subt o tufă de păr negru, ca o bucățică de ceară lipită pe un bulgăre de smoală. Cînd rîdea, arăta între ginginele vinete, niște dinți galbeni-verzi, acoperiți cu un fel de mușchiu, ca cel de pe zidurile igrasioase. Deși n'avea mai mult de treizeci de ani, purta haine bătrînești, pătate, neperiate; gulerul și manșetele erau de cauciuc; un ciorap ieșit de soare îi slujea drept cravată.

Nu era de loc prost Ghinu, iar cînd voia,—foarte rar,—putea să se facă plăcut. Piliuță spunea că nu împrumuta nimănui un ban, măcar să știe că piere. Strîngea comoară, ca avarii. Așa trebue să-i fi fost și sufletul: nu cheltuia nimic, păstra pentru sine tot, cași cum sgîrcenia i-ar fi putut folosi la ceva. Simpatia mea se îndrepta către Piliuță, care risipea zilnic tot ce-avea mai bun. Intr'o zi mă așezasem pe-un scaun alături de dînsul și cercetam schița de pe planșetă. După ce aruncă o privire furișe spre Ghinu și se încredință că n'ascultă, desenatorul îmi șopti:

— V'ași cere un sfat.

— Bine, Piliuță. Vorbește.

— Dar vă rog—și ducînd un deget la buze:—cel mai mare secret.

— N'ai nici o grijă. Ce-i?

Piliuță privi cu melancolie spre fereastră.

— Ce frumos e cerul, grădina, pădurea...

Își frămînta mînile una de alta. Nu știam cum să-l îndemn: așteptam să se hotărască singur.

— ..Frumusețile naturii... nu vă plac?

— Firește că-mi plac, Piliuță.

— Plac oare la toate *persoanele?*

— Așa cred.

Piliuță începu să se roșească; la sfîrșitul vorbirii, era cu obrazul și urechile în flacări.

— Intrebam, pentrucă m'am săturat de liniile astea țapene, parcă's moarte. Aș vrea să pot zugrăvi copaci, case, oameni... Aș vrea să mă fac pictor.

— Foarte frumos. Dar cum?

Piliuță privi la mine uluit.

— Cum?—cu pensule și vopsele... *după natură.*

— Și dela cine ai să înveți meșteșugul?

— Natura e cel mai bun învățător, vorbi răspicat desenatorul, și mă privi în ochi cu încredere și mulțumire de sine. I se părea că nu mai am ce să-i răspund, cum nici el nu mai putuse scoate o vorbă cînd auzise fraza aceasta rostită de un elev la Belle-Arte. N'am vrut să-i opresc avîntul cu alte obiecții; de altfel ce mi-ar fi folosit să-i stric o iluzie la care ținea atît? Ghinu însă nu judeca la fel. Cînd prinse de veste ce gînduri are Piliuță, se plînse lui Mareș că desenatorul „face pe artistul" și nu mai lucrează nimic. Administratorul nu dădu nici o urmare plîngerii. Piliuță trăi zile de visuri mari: va ajunge celebru și bogat; toate femeile îl vor iubi; una singură însă, pe care o știe numai el, îi va fi stăpînă...

Odată cu gîndurile, lucra și mîna. Echerele, riglele, sugătoarea se acopereau cu schițe de arbori, case, pasări,—lucrate în cîteva linii bățoase, așa cum văzuse făcînd pe elevul dela Belle-Arte. Cînd prinse de veste contabilul, Piliuță nu mai avu o clipă senină.

— Vrem să fim pictor, de ce să nu fim? începea pe nas Ghinu. Ochii lui mici țintuiau cu lumini otrăvite pe desenator.

— Ai început de dimineață, murmura victima.

— Domnul artist a spus ceva?

— Te rog să nu te mai legi de mine.

— Eu mă leg de tine?

— De ce mă faci artist?

— Ce, nu-ți place?

— Poate să audă cineva...

Buzele lui Ghinu se strîngeau maliții:

— Adică cum, mă rog, *cineva?*...

— Asta mă priveşte.

— Da? Atunci şi pe mine mă priveşte că dumneata distrugi mobilierul. Nu vezi în ce stare ai adus echerele şi riglele?

Dar toate răutăţile şi toate înţepăturile erau zadarnice. Piliuţă stăruia parcă şi mai îndîrjit pe calea cea nouă.

Taina tăriei lui am descoperit-o într'o zi cînd plecase din cancelarie. Mă aşezasem la masa desenatorului şi scriam un raport.

— Ai isprăvit? întrebă Ghinu, cînd văzu că las jos condeiul.

— Da.

Omul cu capul de smoală şi ceară se ridică de pe scaun şi veni spre mine cu paşi elastici, de animal care pîndeşte. Se opri şi întinse un deget către hîrtia de pe masa lui Piliuţă.

Erau nişte desene făcute cu creionul roş şi albastru. Toate voiau să reprezinte acelaşi cap ciudat, cu ochi şi păr albastru, cu obraji rumeniţi. Desenurile aminteau capetele de îngeri zugrăvite în schituri.

— Văd, răspunsei eu. Şi adăugai cu sinceritate: Piliuţă are fantezie.

Ghinu îşi arătă dinţii:

— Ce are?

— Fantezie.

— N'are nimic. E înamorat.

Priveam nedumerit, cînd la chipurile albastre, cînd la omul cu capul de smoală.

Ghinu urmă:

— Face mereu pe domnişoara Adriana. Parcă-i nebun.

— Asta-i domnişoara Adriana?—întrebaiu, arătînd unul din desene.

— Da, răspunse Ghinu, cu convingere şi gravitate.

V

Răsfoiam tot mai rar „Vieţile" lui Plutarh. Acum mă obosea atîta măreţie. Căutam ceva asemănător cu întîmplările din jurul meu, şi nu găseam. Faima, depărtarea timpurilor apăsase peste eroi ca un teasc, le storsese sîngele. Pentru povestitorul de mai tîrziu, nu rămăsese din ei decît hainele strălucite, cîteva legende, o ultimă grimasă. Adevărata viaţă, oricît de mare ar

fi omul, este alcătuită dintr'o seamă de lucruri mici legate între dinsele ca inelele şarpelui. In cele din urmă am renunţat definitiv la vieţile semi-zeilor. Viaţa mea proprie mă cucerise. Intre suflet şi restul fiinţei, golul dispăruse. Simţeam porniri prietine sau vrăjmaşe cutreerînd prin mine, cotropindu-mi mintea şi măruntaele.

Luptam. Ceva căuta parcă să scape din stăpînirea mea, şi mă împotriveam cu înverşunare. Se iveau mereu dureri şi bucurii fără noimă, piedici bruşte, dorinţi violente, o nesfîrşită fierbere, un amestec uluitor.

Era o stare foarte complicată, ca tot ce porneşte din cuiburile unde-şi ţes şi îşi încurcă pînzele painjenii gîndurilor.

Lumea dinăuntru cu lumea din afară se contopeau. Arap devenise un duh prietin, care-mi gîcea dorurile; fuioarele fumurilor de pe vale se despleteau la mine în suflet. Se înfăptuia minunea simţirii, care topeşte materia brută, o preface în fluid şi o face să pătrundă 'n suflet.

Intr'o noapte, prin somn, cînd cad îngrădirile şi se desfac încheeturile vieţii, am trăit înţelesul tulburării mele. M'am văzut în vis. Eram într'o peşteră? Deasupra, bolţi de cremene. Pămîntul, cu toate ale lui, se prefăcuse în sgură; rîurile duceau ape de întuneric. Mă mişcam totuşi fără teamă, îmi îndreptam paşii ori încotro, pentrucă aveam o lumină de călăuză. Şi lumina era chiar în inimă. Dar din aburii nopţii se ridică şi lunecă spre mine Zîna Fumului. Lumina din inimă trecu în mînele ei, ca o candelă, şi se depărtă grăbită. Rămăsesem orb. Cu braţele întinse în gol, pornii încotro se zbătea bobul de lumină. Zîna Fumului fugea, fugea mereu, şi eu alergam tot mai tare, tot mai zadarnic.

Atunci m'am trezit. Aşezat pe marginea patului, meditaiu pănă la capătul nopţii...

...Sfîrşisem o luptă. Ceiace se zbătea cu nelinişte în mine scăpase, şi fugea ca o umbră în urma Adrianei.

*

* *

Arap pornise în galop către şantier. Sorbeam răcoarea dimineţii şi senzaţia vitesei,—băutură minunată care-mi dădea iluzia că mă depărtam nu numai de sat, dar şi de mine însumi.

Dela o vreme, calul obosi. Pasul lui din ce în ce mai rărit, mă împingea ca un val către țărmuri de realitate. Gîndurile începură să se joace iarăși, ca o sută de veveriți cu o singură nucă.

Pătrunsesem în codru și mergeam de-alungul liniei. Soarele venea din spate, trecea peste mine, își rupea razele în crengile stejarilor și din pulberea lor făcea fund de mozaic șanticrului pe care oamenii, lungi, subțiri, albaștri, păreau împietriți în jurul vagonetelor. Mă închinaiu în fața acestei icoane. Dar mintea mi se răzvrăti: ciudată lege, îmi ziceam. Natura este perfect indiferentă. Își desface curcubeele și cozile de păun, fără să-i pese de ochii noștri. In schimb noi o iubim, evlavioși, toată viața. De ce nu putem face așa și cu semenii noștri? Iubim uneori din umbră, iubim adînc, definitiv. Dar în suflet păstrăm nădejdea că odată, toată eflorescența dragostei noastre va fi văzută de ochii adorați atîta vreme în taină. Forța acestei credințe nu poate fi învinsă de faptele cele mai hotărîtoare,—nici chiar de moarte. Căci pentruce am născocit viața viitoare, dacă nu din nevoia de a ne descoperi acolo, și a ne apropia în voe de sufletul care pe pămînt se ferise necontenit din calea noastră?...

Ajunsesem. Un lucrător luă calul și porni să-i caute un loc bun de păscut. La întoarcere, omul nu-și luă locul în echipă ca de obiceiu, ci veni din nou la mine.

— Ce-i, Toadere?

Lucrătorul arătă cu mîna către un luminiș.

— Duduia dela curte e-acolo. Mi-a spus să vă vestesc.

Pe fața lui nu era nici mirare, nici veselie, nici teamă, nimic din nesfîrșitul lanț de simțiri care-mi treceau prin inimă, ca niște săgeți, gonind una după alta.

— Duduia așteaptă... repetă Toader, bănuind că n'am priceput.

— Bine... izbutii însfîrșit să răspund.

Luminișul era un drum lărgit și acoperit cu iarbă. Zării pe Adriana din depărtare, printre copaci. Sta lîngă Arap și-l mîngîia. M'am oprit la cîțiva pași. Adriana înmărmurise: Contempla un vis care răsărise chiar atunci pe coama lui Arap. Nu îndrăzneam s'o tulbur. Tîrziu, întoarse încet capul. Ovalul palid îmi apăru așa cum era în singurătate, cînd nici un ochiu nu-l privea. Numai o clipă, zării expresia chinuită a trăsăturilor. Cu'n gest ușor, cași cum ar fi scuturat o pelerină de pe umeri, Adriana păși către mine. Cînd fu aproape, izbucni în rîs.

— Dac'ai ști ce figură ai!

Şi rîse mai departe, rîse mult, în silă, dureros.

— Adriana!

Strigasem tare, cu spaimă.

Adriana se opri şi mă privi drept în ochi.

— Ce te uiţi aşa la mine? vorbi ea încet. Şi urmă cu acelaşi glas şovăitor:

— Ţi se pare ciudat c'am venit pănă aici?

— De loc...

— M'am plimbat dis-de-dimineaţă, prin rouă...

Pantofii îi erau uzi de tot. Cine ştie de cînd rătăcea. Poate nu dormise toată noaptea.

— Ce mai faci? N'ai venit demult pe la noi.

— Voiam să vin astăzi.

— Nu ţi-i urît?

— Nu. Ba da...

Incurcătura mea o înveselea. Mă luă de mînă, mîndră că este cineva mai slab decît dînsa.

— Ce stai aşa mohorît? Hai să ne mişcăm puţin.

Pornirăm pe drum în sus, spre adîncul pădurii. Tăceam. Subt picioarele noastre, frunzele fîşîiau neobişnuit de tare, parcă ţipau.

— De ce-ai venit? întrebaiu după o vreme.

Adriana se opri şi mă cercetă amănunţit. Apoi porni mai departe.

— De ce-ai venit? şoptii iarăşi, aproape în neştire.

— Mi-i urît, se tîngui Adriana. Spune-mi ce să fac, ce să fac?

— Lucrează, coase... începui să repet ce auzisem dela alţii.

Adriana clătina din cap.

— Am încercat de toate. Zadarnic. Răul e aici, în minte, în inimă.

— Atunci...

Urmă iar un lung răstimp de tăcere. Aşteptam fără suflare sfîrşitul spovedaniei. Nu 'ndrăzneam nici să întreb, nici să-mi privesc tovarăşa în faţă. Paşii îmi creşteau, se îndeseau, deveneau o adevărată fugă.

— Stai, te rog, nu mă lăsa singură...

Adriana rămăsese în urmă, fără puteri. M'am întors. Ochii ei albaştri, imenşi, se opriră asupra mea. O mînă cu degete subţiri se plimba prin pletele castanii. Era iarăşi Zîna Fumului. Cu glas adînc, zise:

— Spune, îmi ești prietin?

Mîna palidă lunecă din plete și mi se așeză pe umăr. Am căzut în genunchi.

— Fă ce vrei cu mine... te rog... poruncește-mi.

Gestul meu era absurd. Il făcusem împins de aceiași putere care, în unele clipe, făcea să mă gîndesc cu invidie la pămîntul călcat de pantofii Adrianei.

— Scoală-te! Nu ți-am cerut asta!

O spaimă neașteptată îi tremura în vorbe.

Mă ridicai cu greu. In mine se năștea o tristeță umilită.

— Să ne întoarcem.

Mă simții dus de braț. Lîngă șantier, Adriana zise:

— Nu vreau să fii supărat pe mine.

— Eu...

Un sărut neașteptat opri în minte restul gîndului. Era un sărut pe gură, cald, sălbatec, așa cum nu cunoscusem pănă atunci. Răsunetul lui mă cutremură. Cînd mi-am venit în fire, Adriana se făcuse nevăzută. Sprijinit de-un copac, îmi acoperii fața aprinsă.

*
* *

Intîmplarea din codru mă înfrigurase. Simțeam că așĭ putea fi folositor, dar nu știam cum. Pe urmă, de ce a venit Adriana atunci, în zori? Și pentruce s'a petrecut, ce s'a petrecut? Nu puteam înțelege nimic, afară de propria mea tulburare. O umbră de credință în lucrurile tipărite, îmi amintise vorbele lui Plutarh: „Filozofii n'au definit rău iubirea, cînd au zis că este ca un fel de mijlocire a zeilor, vrînd să mîntuiască și să păzească unele suflete tinere"...

Eram menit să mîntuesc și să păzesc pe Adriana. Gîndul prinse repede rădăcini, și cînd într'o seară, Floarea veni să-mi spună în taină (deși eram singur) că Adriana așteaptă afară, mi s'a părut ceva foarte firesc. Am poftit-o înăuntru. Adriana intră fără să zică nimic, se așeză jos, își puse capul între mîni și rămase nemișcată. Odată cu ea venise tăcerea neagră, apăsătoare, care stingea lumina lămpii. Cu nimic n'așĭ fi fost în stare să tulbur adîncimile mute. Așteptam să se cobcare iarăși viața între noi.

O întrebare se născu însfîrșit:

— Mă iubești?

— Da.

Răspunsesem dintr'odată, simplu, rece.

— Nu trebue, nu merit.

Glasul Adrianei șuera. Deodată sări în picioare.

— Mă duc.

— Stai.

— Plec.

— Unde?

— La mama.

Am apucat-o cu spaimă de umeri, am așezat-o jos, i-am oferit tot felul de lucruri, ca unui copil speriat. Apoi începui să-i vorbesc cu căldură despre ea, despre tatăl ei, despre ce știam că-i este drag. La toate îmi răspundea, psalmodiind același și același gînd: „Vreau să mor".

Amuțisem. Îi țineam piept numai cu gesturi din mîni.

— Nu'nțelegi că moartea-i mai bună? E frumos să închizi ochii... Să nu mai știi de nimic... Te plînge lumea întreagă... Spune, n'așî fi frumoasă în sicriu?

Imi era cu neputință să născocesc ceva. Îi vedeam ovalul palid, divin în liniștea morții.

Adriana se ridică, gata de plecare. Incotro?

— M'am gîndit la ceva—vorbii deodată cu tărie.—Tot îți place Floarea. Nu vrei s'o iei jos, la curte? Ți-ar ține de urît.

Adriana ridică din umeri: n'avea nici un fel de dorință. După un răstimp, întrebă:

— Unde-i Floarea?

Eșii în curte s'o caut. Mi-era teamă să nu se fi culcat. O găsii trează, stînd nemișcată pe prispă.

— Floareo, tu ești?

— Eu.

— Vrei să dormi în astă noapte cu duduia Adriana?

— Dacă zici așa, vreau...

Se ridică și veni după mine. Adriana o mîngîe pe frunte și pe obraji. Apoi îi cuprinse mijlocul cu un braț și porniră amîndouă în jos pe șosea. Le întovărășii, mergînd în urma lor, ca un paznic. Casa lui Mareș era întunecată. La fereastra cancelariei tremura o geană galbenă. Ghinu veghea.

VI

A doua zi așteptaiu pe Moș Grigore să se 'ntoarcă cu căruța dela tîrg. Se făcuse tîrziu de tot și nu se arăta nici Floarea, să-mi aducă veşti dela Adriana, nici tatăl ei. Floarea veni însfîrșit pe la prînz și se minună că nu plecasem la lucru. Incepu o poveste lungă, cu repetări nenumărate, despre timpul petrecut lîngă Adriana. Nu puteam ghici dacă prietina mea se mai liniștise și grija mă întunecă. Rumenă, fata lui Moș Grigore alerga de la casa cea mică la prispa casei mari, rîdea, îmi aducea mere varatice, iarăși rîdea. Nu știa ce să mai facă să mă înveselească.

— Ira!... strigă ea, încremenind cu mîna la gura cămășii.

— Te-a mușcat o viespe?

— Tare-s năucă. Am uitat ca pămîntul.

Floarea scoase din sîn un plic purtînd pe el scrisul mare și drept al Adrianei.

— Dă mai repede, spusei răstit, smulgîndu-i-l din mînă.

Floarea rămase cu brațul întins, parcă cerșea iertare.

— Era pentru deseară... Nu știam că te găsesc acasă...

Adriana îmi scria că-i liniștită. In post-scriptum adăuga: „Uită tot ce-a fost aseară. Mai ales te rog să nu spui nimic tatei. I-ai face un mare rău".

Abia după ce isprăvii de cetit ultimul cuvînt, luai seama la sunetele necăjite care mai întîrziau încă în auz, și ridicaiu privirile către Floarea. Lacrimi îi lunecau pe obraji. Nu înțelegeam cum poate fi așa de supărată, cînd eu mă simțeam plin de încredere.

— Plîngi, Floareo?... Hai, rîzi! Nu-ți stă de loc frumos așa.

Ca prin minune, lacrimile cu dîra lor, se uscară. Fața Floarei se lumină ca o oglindă a feței mele.

— Ascultă, Floareo, ai ceva de lucru?

Fata mă privi o vreme pe furiș: nu știa cum să răspundă mai bine. In cele din urmă se hotărî.

— Nimic...

O apucai de subt bărbie și-i ridicai obrazul în sus. Dar pleoapele cădeau grele, acoperindu-i ochii cu încăpățînare.

— Ai să faci ce ți-oi spune?

Aceste cuvinte o siliră să se uite drept la mine. In dosul pupilelor se arătă străjuitorul sălbatec, moștenit dela Moș Grigore.

— Da, răspunse Floarea, și oftă înăbușit.

— Știam eu că ești bună și cuminte. Uite ce te rog: vrei să duci un bilet la curtea din vale și să rămîi acolo, cu duduia Adriana?

Fără să mai aștept răspunsul, m'am dus să fac scrisoarea. Spuneam: „Iți trimet pe Floarea, să-ți țină de urît".

Peste un ceas, intră și Moș Grigore cu căruța pe poartă. I-am eșit în cale prietinos. L-am ajutat să descarce și să dejuge și l-am lămurit de ce lipsește Floarea: Marcș mă rugase înainte de plecarea lui la București să găsesc o tovarășă pentru Adriana.

Moș Grigore își dădu pălăria pe ceafă, se scărpină după ureche și tuși. In vremea aceasta cîntărise toate.

— Bine. Să fie cum zici dumneata.

*
* *

Floarea se obișnui repede cu noua ei viață. Făcea bucuros de cîteva ori pe zi drumul din vale pănă la casa lui Moș Grigore. Avea un rol, căpătase însemnătate în ochii mei, n'o mai uitam ca altădată, cu săptămînile. In fiecare dimineață, înainte de-a pleca la lucru, o întîlneam la poartă, roșie de graba cu care alergase să mă prindă încă acasă. Iar seara, cînd pleca la Adriana, avea totdeauna să întrebe ceva, să ceară vre-un lucru neașteptat, absurd. Despre prietina mea nu știa însă ce să-mi spună. Cînd o întrebam, amuțea, nedumerită. Viclenia ei nu-mi displăcea. Dimpotrivă, îndreptățea desele mele vizite la casa cu ziduri roze. Dela o vreme, Floarea își schimbă purtarea: Acum vorbea mult despre Adriana. Veștile pe care mi le da erau bune. Cu o tainică părere de rău, mi-am rărit drumurile în vale.

Intr'o dimineață, n'am mai găsit pe Floarea la poartă. Moș Grigore plecase decuseară la o moară din alt sat. Era firesc ca Floarea să nu mai facă degeaba drumul pănă la deal. Nici spre seară, cînd m'am întors de la lucru, n'am găsit-o acasă. Dusesem singur pe Arap la adăpat, îl legasem în grajd, îi ținusem o mică cuvîntare plină de nădejde și acum nu știam ce să fac cu neliniștea mea, care nu încăpea în odae, nu adormea pe prispă, nici nu se hotăra să pornească la drum.

Sunete înfundate, ca niște pumni izbind în spinarea pămîntului, se apropiau grăbit. Era Floarea. Venea într'un suflet.

— Hai la curte, conașule, zise ea abia răsuflînd,—hai, că-i rău.

— Adriana!—strigaiu repezindu-mă pe poartă ca un nebun.

Floarea mă ajunse din urmă și mă sili să-mi încetinesc mersul.

— Nu-i nimic, repeta ea.

— Trăește?

— E sănătoasă. S'a tăiat o lecuță cu'n foarfece la mînă.

— Tu ai lăsat-o să se tae, strigaiu cu asprime.

Floarea mă privi, mută de durere: de ce cădea vina pe ea?

— Puteai să-i smulgi foarfecele din mînă, urmaiu tot mai înfuriat.

— M'a trimes să-i aduc un pahar cu apă. Cînd m'am întors, se tălase.

— Și cum s'a întîmplat?

— Cum? A primit o scrisoare, de dimineață. A cetit-o și iar a cetit-o. Pe urmă a rupt-o în fărîme și-a dat-o pe foc. N'a vrut să mînînce nimic. Părea supărată, da' nu plîngea. Pe urmă, după amiază, a stat cu mine de vorbă. Era bună ca mielul. Pe urmă a vrut să lucreze. M'a trimes să-i aduc apă. Cînd m'am întors, ținea mîna întinsă și se uita cum țîșnește sîngele.

Deslușirile Floarei schimbară perdelele din suflet, aduseră umbre groase, opace. Călcam greu, încheeturile mi se rugineau.

Am intrat la Adriana cu fața gravă, ca un om nedreptățit, care vine să ceară socoteală. In odae era întuneric. La sgomotul pașilor noștri nu se mișcă nimic, nici un sgomot nu ne ieși înainte.

— Aprinde lampa, șoptii către Floarea.

Cînd se făcu lumină, chipul Adrianei se arătă alb, nemișcat. Ședea pe scaun, cu mîna rănită întinsă pe masă. Flacăra lămpii crescu, o făcu să clipească. Atunci întoarse ochii și-mi zîmbi, ca unei amintiri. Zîmbetul acela șterse personajul teatral care se arătase'n mine cu cîteva momente mai înainte. Eram acum numai o durere lîngă izvorul ei.

— De ce?—murmuraiu, arătînd mîna legată stîngaciu cu o batistă.

Adriana nu răspunse nimic. Ochii ei căutau ceva.

Floarea șopti:

— Vezi? Vrea foarfecele, să se mai tae odată.

Setea de moarte a Adrianei întări dorul meu de împotrivire.

Devenii energic și întreprinzător. Am pus să lumineze toate încăperile, am cercetat amănunțit și am înlăturat orice lucru care-ar fi putut să fie folosit ca armă. In odae la Mareș am descoperit o mică farmacie, de unde am luat cele trebuitoare pentru a pansa rana Adrianei. Am dezlegat batista. Aproape de încheetura mînii, acolo unde se ia de obiceiu pulsul, era o dungă groasă, de un roșu brutal. Ce putere grozavă trebue să fi avut degetele care-au putut face un semn atît de oribil, pe brațul acela minunat!

— Pentru ce, Adriana?

— Așa!

Cu cealaltă mînă, Adriana își apucă brațul rănit, îl privi cu atenție, cu mirare, cu veselie. Găsise ceva nou, un lucru care, în definitiv, o distra, îi mulțumea nesecatul dor de amuzament din sufletul ei de femeie.

O nădejde licări: poate trecuse minutul cel greu. Poate disperarea se sfîrșise, în clipa cînd văzuse curgînd sîngele.

Nici nu isprăvisem de legat bandajul, și Adriana adormise, cu capul sprijinit pe umărul Floarei.

*

* *

Ași fi vrut să fac o faptă îndrăzneață, să arăt că nu-mi pasă nici mie de moarte. Dacă mi-ar fi spus că-i folosește, mi-ași fi tăiat și eu mîna, mai adînc, pănă dincolo de arteră. Așa i-ași fi putut dovedi că iubirea mea merită să steea alături de iubirea pe care o risipea pentru cine știe ce himeră. Căci însfîrșit, semnele furtunii din urmă făcuse să bănuesc multe. Imi închipuiam că urîtul Adrianei era o nenorocire mare, ascunsă cu spaimă de ochii lumii. Nu doream să cunosc partea aceasta de trecut, mă feream instinctiv de orice deslușire. Toată voința mi se încorda către viitor. Acolo, în imensa banchiză a zilelor netopite de vreme, închipuiam pentru Adriana o viață nouă.

Mergeam agale prin întuneric spre casă, pe calea cunoscută bine, cu pietre și șanțuri prietine. Dela o vreme auzii în urmă pași grăbiți. Eram gata să-mi iau vînt de fugă, dar teama să nu par lipsit de bărbăție învinse panica, mă opri pe loc. Astfel am căzut în mînile lui Ghinu, care se apropia cu pasul lui elastic, de animal la pîndă. . Acum era în fața mea, nemișcat. Pornise grăbit, fără haină și fără pălărie. Subt tufa neagră de păr, fața avea un fel de fosforescență galbenă, ca o mască de pucioasă.

— Eram la plimbare, începu el cu glas liniştit, măsurat. Voiam să mai iau puţin aer pe şosea, că mă înăduş destul toată ziua în cancelarie. Dacă-mi dai voe, te întovărăşesc o bucată de drum.

— Bucuros, răspunsei fără să mă mişc din loc.

Lui Ghinu această întîrziere nu-i displăcu. Păşi spre mine până fu aproape de tot. Apoi începu, în şoaptă:

— Ştii ce s'a întîmplat azi la Mareş?

— Nimic!—tăiai eu scurt.

Ghinu mai făcu un pas înainte.

— Va să zică nu ştii. Să-ţi spun eu, e interesant.

— Nu m'amestec în casa altora.

— Foarte frumos, foarte bine. Dar asta te priveşte şi pe dumneata.

— Pe mine?

— Eu aşa cred. Dacă-mi dai voe, am să-ţi spun un lucru: avem şi noi ochi, avem şi urechi...

— Te rog, nici o intrigă.

Mă împotriveam destul de slab. Ghinu îşi lua pe nesimţite glasul cu care vorbea lui Piliuţă.

— Nu mai scot o vorbă, zise supărat contabilul. Eu vreau să fac un bine...

— Ce bine?

— Dacă m'asculţi, ai să vezi şi dumneata...

Apoi repede, parcă m'ar fi luat de piept:

— Dumneata ţii la fata lui Mareş. De altfel şi ea, dacă nu mă'nşel, ţi-a spus multe, te-a prins în mreje, ca pe nenorocitul de Piliuţă. Cu el barem n'a schimbat decît trei vorbe, dar zăpăcitul şi-a perdut minţile. Nu mă mir, duduia Adriana e în stare să întoarcă multe capete, şi chiar la oameni serioşi.

— Ce-ţi pasă dumitale, strigai, gata să-i sar în gît.

— Imi pasă, pentrucă fata a vrut să-şi tae vinele azi.

— Minţi!

— Ba nu. Ştii mai bine decît mine. Dar să nu-ţi închipui că pentru dumneata a făcut asta. Ea iubeşte, domnule, dar iubeşte pe altcineva, care-a plecat şi nu mai vrea să ştie de dînsa.

Cu vorbe urîte, Ghinu povesti pe nerăsuflate, parcă se temea să nu uite ceiace trebuia să spună numaidecît. In timpul iernii, Adriana cunoscuse pe proprietarul dela un conac vecin. Venea cu automobilul şi făceau deseori plimbări împreună. Era om fru-

mos, trăit mult prin lume. La sfîrşitul lui Mart a plecat pe neaşteptate. Adriana era aproape nebună. A primit apoi o scrisoare, şi s'a mai liniştit. Azi a venit alta...

— Doamne fereşte, închee răspicat Ghinu—doamne fereşte, nu ştiu dacă n'ar fi mai bine să moară, decît...

Mai mult nu auzii. Ghinu se făcuse nevăzut.

Obişnuit, cuvintele altora intră pe urechi şi se opresc în cap, unde o sită le alege: unele sînt date deoparte, altele se duc în mînă, în picior, îşi caută locul hotărît lor dinainte. Acum, vorbele lui Ghinu treceau din urechi în inimă, izbeau greu ca bolovanii, sfîşiau ca plumbul de puşcă.

In noaptea aceia n'am izbutit să ajung acasă. Rătăcii pe şosea în sus şi'n jos, mă afundaiu în pădure, pentrucă voiam să strig, să urlu. Dar nu puteam decît să suspin.

Pănă atunci, bănuelile nu m'au chinuit: erau ale mele, le cream cu închipuirea, le măream sau le micşoram după puterea mea de rezistenţă. Iubirea plutea vag, luneca în urma sau înaintea Adrianei, părăsea oricînd sufletul în călătorii delicioase. In noaptea aceia, o putere străină o ferecase înlăuntru, o ancorase cu vorbe care se înfigeau tot mai adînc în inimă.

Pătrundeam în alt univers. Febra geloziei îmi da o sete imensă de a cunoaşte. Voiam să văd oameni, să umblu pe drumuri, prin oraşe, prin case, să caut adevărul veşnic ascuns, veşnic altul. Un fluture negru se aşezase pe suflet, şi bătea din aripi neîncetat, ore întregi, pănă stîngea cea din urmă licărire de înţelegere.

Se arătase o geană roşă spre răsărit, cînd am ajuns lîngă curtea lui Moş Grigore. Casa cea mare se gîcea pe deal ca fantoma unei corăbii, sfîşiată de vînturi, răsturnată de valuri. Mi-era teamă de înecul singurătăţilor. Imi trebuia alături o fiinţă care să bată ritmul vieţii şi pentru mine. Un sunet candeţat, aproape melodios, venea din apropiere: Arap ronţăia în grajd. Am dat deoparte închizătoarea. Ochii, oglinzi vinete, sticliră. Arap strănută prietinos.

— Nici tu nu dormi, îi şoptii bătîndu-l pe fruntea prelungită dela urechi pănă la bot.

In fundul grajdului era un fel de ladă mare, plină cu fin. M'am întins acolo, şi'n cele din urmă am adormit,—c'un fir de iarbă între dinţi...

...Am tresărit din somn: Floarea era lîngă mine şi mă privea cu ochi mari de mirare. Nu zise nimic. Ca pentru un bolnav

pe moarte, vru să-mi împlinească ce credea că-i mai bun pe lume. Tăie trei popușoi în lapte, îi fripse pe cărbuni și mi-i aduse în sîn, cu mare taină.—Moș Grigore nu-i da voe să strice porumbul crud. Am luat știuleții, și pentrucă mă frigeau, i-am pus alături, pe prispă. Nu m'am întrebat însă cum îi purtase Floarea în sîn. Peste puțin îi și uitasem. O ceată de găini, în frunte cu cocoșul gălăgios, ciuguliră toată ziua din boabele cu gust de sevă.

VII

— Dumneata ești? Te-am prins: nu mai scapi. Te iau pe sus, chiar acum.

Inaintea mea sta un om mărunt, cu mustăcioară roșcată. Purta haine de lucru și jambiere. La cîțiva pași în urmă, Piliuță privea cu un fel de respect silit. Necunoscutul avea comanda supremă a întregii întreprinderi.

Trăsura aștepta la poartă. M'am supus fără să spun o vorbă. Imi făcuiu un pachet cu ce-am găsit mai întâiu în cale. Lui Piliuță îi dădui de grijă să lămurească pe Floarea și pe Moș Grigore. Desenatorul rămase nemișcat, cași cum trebuia să urmeze ceva esențial. Urmă o lungă tăcere. I-am întins apoi mîna și-am sărit în trăsură.

Incheindu-și mantaua de doc alb, inginerul îmi lămuri noua mea însărcinare. Mergeam la Piscul Ursului, cincizeci de kilometri depărtare, în mijlocul pădurilor sălbatece. Cel mai apropiat cătun era la o poștă de șantier. Ploi torențiale stricaseră terasamentul prea de curînd făcut și trebuia să-l dregem în grabă.

„...Am dat ordin să înceteze lucrul la Valea Fumului, urma tovarășul meu cu glas sacadat de general. O parte din oameni pleacă spre Piscu-Ursului. Am dat ordin să li se aducă corturi. Am dat ordin...“

Inginerul înșiră încă multă vreme frazele pe care le repetase până atunci de zeci de ori, cu mare mulțumire de sine. Il priveam, dar nu-l auzeam. Ochii se plimbau pe umbra încreștită a pălăriei de pînză, care-i împărțea obrazul în miriști și arături rotunde. Gîndurile se desmorțeau, intram iarăși în frigurile de noaptea trecută. De ce-am plecat? Cum am putut s'o părăsesc pe Adriana? Piliuță nădăjduise că-i voiu da măcar un cuvînt, să-l ducă el, cu grabă, cu credință. Nu i-am spus nimic. Adriana

va înțelege... Laşitatea mea era tot aşa de urîtă ca purtarea de spion a lui Ghinu. Şi totuşi lăsam să mă ducă trăsura departe de Valea Fumului. Nu mă feream de Adriana. Fugeam de durerea mea, aşa cum fug, cu hainele aprinse, oamenii scăpaţi din incendiu.

La un popas, am scris Adrianei cîteva rînduri. Era mult mai simplu să mă întorc la Valea-Fumului. Inginerul nu mă ţinea legat, nici nu mă pîndea cu arma încărcată. Aşi fi putut să-l părăsesc oricînd, dar l-am urmat supus, pînă la capăt. Voinţa lui, ca un compres rece, mă liniştea.

După o zi, inginerul părăsi Piscul-Ursului. Pleca vesel, încrezător. „Mă studiase" spunea el. Tăcerea mea ascultătoare arăta un om serios, disciplinat, care ştie ce vrea. „Dacă vei stărui pe această cale, vei ajunge departe", îmi zise el, strîngîndu-mi mîna de pe scara trăsurii gata de drum.

* * *

Au urmat zile de chin spăimîntător. Frămîntarea lăuntrică era aşa de grozavă, încît ochii n'au reţinut nimic din locurile pe unde am umblat. Despre Piscul-Ursului ştiu numai că-mi ridică un nod înăbuşitor în piept. O teamă nelămurită înegrea clipele. Din cînd în cînd, mă zvîrcoleam subt lovituri de cnut şi nu puteam să prind braţul nevăzut care-l mînuia.

A trecut aşa o săptămînă. Nu lucram de loc. Ore întregi mă plimbam pe marginea şoselei, cu nădejdea că voiu întîlni o căruţă către Valea Fumului. In cele din urmă am pornit pe jos. După cîteva ceasuri, am întîlnit un cărăuş. Caii lui mergeau bine, dar se opreau în faţa fiecărui han. La cel din urmă, aproape de sat, m'am dat şi eu jos să mă desmorţesc puţin. Era cald. M'am aşezat înăuntru, la răcoare. Cărăuşul rămase afară, de vorbă cu Ion Pădurarul, din Valea Fumului. Vorbele lor veneau până la mine prin uşa deschisă. Un glas plin şi cumpănit povestea:

„...Am îngropat-o eri. Femeia mea plînge şi azi, parcă şi-a eşit din minţi. Ce i-a venit să intre la noi în casă, nu pricep. Mai fusese ea şi altă dată aşa, în treacăt. Da' acu, două zile la şir. Eu, cu slujba la pădure. Acasă, numai Maria cu vitele. Vine fata întăia oară şi stă, şi vede pistoalele în părete, şi întreabă dacă-s încărcate. Vine adouazi şi-i aduce nevestei o basma, un şirag de mărgele, nişte cutiuţe. Şi stă de vorbă liniştită. Spune femeia că era albă tare la faţă, cu ochii mari deschişi, parcă

n'o vedea bine; şi parcă era mai frumoasă ca oricînd; purta, se vede, cununa morţii pe frunte...

„Ese Maria în curte să vadă de paseri şi aude detunînd. Cînd intră'n odae, fata zăcea la pămînt; din tîmpla dreaptă curgea o şuviţă de sînge. Nu-i tremurase mîna; i-o ţinuse neclintită ceasul rău...

„Am avut mare necaz. Tatăl ei, administratorul, şi-a luat lumea'n cap"...

Mă durea în urechi. Cuvinte de otravă picurau, alungau sîngele din vine, goleau trupul de viaţă. M'am ridicat şi-am pornit singur spre sat.

Zîna Fumului a murit. Ciudat. Gîndul acesta, repetat de nenumărate ori, nu se putea statornici în suflet. Era mai mare decît locul pe care-l găsea acolo.

Nu numai înţelegerea îmi era paralizată, dar şi simţirea. Mă durea pierderea Adrianei. Nu mă zdrobea însă. Nenorocirea venise prea tîrziu, nu putea lua proporţiile pe care le-ar fi avut cu cîteva săptămîni mai devreme.

Cărarea năpădită de romăniţă în floare, mi-a amintit meditaţiile mele dela începutul verii. O altă lume îmi deschisese de atunci porţile. Şi acum mă întrebam de ce iubirea, cea mai puternică afirmare a vieţii, a dus în mormînt pe Adriana. Cine făcuse în jurul ei aşa de grozav pustiu, încît setea sufletului nu i s'a mai putut stinge decît cu băutura morţii?

* * *

Era noapte cînd am ajuns acasă. Floarea nu scoase un cuvînt. Umbla în preajma mea ca un cîne bătut. Gîcise îndată că aflasem de moartea Adrianei, şi se temea să n'o judec şi să n'o învinovăţesc. Dar n'am făcut nici asta măcar. După o jumătate de ceas pornii din nou la drum.

Floarea veni înainte la poartă.

— Te duci...

— Pînă la cancelarie. Noaptea asta dorm la voi...

— Şi mîne?

— Plec de tot...

De unde răsărise răspunsul acesta hotărît? Poate dacă nu mă întreba Floarea, îmi venea în minte altceva. Ea mă îndîrjea întotdeauna.

Pornii către locuinţa lui Piliuţă—o cămăruţă aproape de cancelarie, la casa unei bătrîne. Am intrat fără să mai ciocănesc la

ușă. Piliuță sta lîngă lampă, cu fața plecată asupra unei foi de hîrtie. Înălță încet fruntea boțită de crețuri.

— Te așteptam, vorbi el rar. Trebuia să vii mai demult...

Stam în picioare. El, jos, pe scaun. Mi se părea totuși că ridic ochii din fundul unei prăpăstii, spre culmea de unde Piliuță putea să privească zările subt care zbura îngerul Morții.

— Piliuță, spune-mi...

Desenatorul îndreptă spre mine ochi împaenjeniți. Am venit alături de dînsul, i-am pus mînile pe umeri.

— Spune-mi, Piliuță...

Imi răspunse un plîns hohotit, cu gemete grele.

Cue înroșite mi se înfigeau în cap. Cînd tăcerea înghiți tînguirile, Piliuță urmă:

— A murit. Nu-ți pot spune mai mult...

Imi încrucișai brațele pe piept. Piliuță se ridică, mă luă cu sila și mă puse în locul lui pe scaun.

— A murit, se întoarse el iarăși. Ce mai însemnă Piliuță? Nimic... Nimic... De ce mai trăesc? Vream să fiu pictor... Acum simt că n'am să mai pot face decît asta...

Piliuță se opri și privi lung hîrtia de pe masă. Cîteva linii vinete voiau să fie desenul unui cap.

— L-ai văzut?

Tresării:

— Pe cine?

— Pe Ghinu.

Ridicaiu capul cu teamă. Chipul lui Piliuță se lumină de o bucurie fugară: înțelesese că și mie îmi turnase plumb topit în suflet.

— Ghinu își freacă mînile. E vesel. Nu spune nimic, dar rîde, rîde pe-ascuns.

Desenatorul se repezi către mine cu pumnii strînși:

— Ar merita să-l ucid. Dacă nu era Ghinu...

— Și el o iubea... articulaiu eu.

Piliuță se clătină. Capul îi căzuse pe piept, fără viață, parcă îl loviseni cu o măciucă în creștet. Apoi începu să strige cuvinte fără șir.

— Liniștește-te, prietine...

— Crezi că-mi pasă? Nu-mi pasă de nimeni, nu mă tem de nimeni... Mă doare... Am îngropat trei frați, și-abia am plîns. Am văzut atîția morți: ce-mi pasă? Acum mi se sfarmă mărunțaele, mi se distramă carnea de pe oase...

— Lasă, Piliuţă, te rog...

Desenatorul amuţi. Deznădejdea mea alungase golul dintrînsul.

Cînd l-am părăsit amorţise, plecat peste hîrtia cu linii vinete.

...Viaţă, iubire, moarte. Iubire, viaţă, moarte. Viaţă, moarte, iubire. Aceste abstracţiuni jupuiau lucrurile de haina lor, creşteau cum creşte cristalul de ghiaţă rostogolit pe un cîmp de zăpadă.

Viaţă, iubire, moarte... trei bile se ciocneau mereu, şi nu ştiam să le mai deosebesc una de alta...

La fereastra cancelariei mişca o lumină. Am intrat pe poarta deschisă zi şi noapte, şi m'am apropiat în vîrful degetelor. Vedeam bine: Iată, e Ghinu, cu un sfeşnic în mînă. Ce caută la masa lui Piliuţă? Scoate cu mare băgare de seamă hîrtia care înveleşte planşeta. Pune în loc una nouă. O prinde cu grijă în ţinte. Desface hîrtia cea veche, o priveşte mult, de aproape, apoi cu capul răsturnat pe spate.

„E chipul Adrianei, desenat de Piliuţă. Vrea să-l nimicească", îmi zic, spăimîntat de-atita cruzime.

Ce văd? Ghinu strînge la piept cu patimă îngerii albaştri ai desenatorului. Cu mare grijă, păturceşte hîrtia şi trece alături, unde are patul şi cufărul. Se uită cu grijă împrejur. Stinge lumina.

Il gîceam cum caută prin întunerec locul tăinuit, să ascundă cu mîni de avar cea din urmă iluzie...

Ajunsesem în curte la Moş Grigore. O umbră mergea în urma mea. Simţisem cum se deslipeşte de lîngă poartă, ştiam că-i Floarea, dar n'am luat-o în seamă. Aproape de casa cea mare m'am oprit: căutam cheia.

— E la mine, şopti Floarea.

— Puteam să dorm pe prispă. Nu trebuia să aştepţi pănă acum.

Floarea izbucni în plîns.

— Ce ţi-am făcut, Floareo?

— Nu-ţi place nimic dela mine.

— Du-te şi te culcă. Plîngi de somn.

— Nu mi-i somn... Pleci mîne?

— Plec.

Floarea începu iarăşi să plîngă. M'am apropiat s'o mîngîi. Ea îşi lăsă capul pe umărul meu.

— Ce'nseamnă asta?—o mustraiu blînd. Vream s'o dau în lături, binişor. Am luat-o de mijloc şi-am strîns-o la piept. Floarea ţipă înăbuşit.

— Ce-i?

— Mă doare, murmură fata, punînd mîna pe piept.

— Te-ai lovit?

— Nu... Atunci cînd ţi-am adus popuşoiul...

Desfăcui cămaşa. Prin întuneric se desluşeau pe sîn urme umflate şi prelungi, ca de biciu cu limbi de foc.

— Vezi ce păţeşti dacă pui popuşoi aprins în sîn?—ziseiu aproape supărat.

Floarea nu mai spuse o vorbă. Plecă, parcă o alungasem. Făptuisem o mare cruzime. Atunci însă n'am băgat de seamă nimic. Voiam linişte, o mare de linişte, să mă cufund pe veşnicie. M'am întins în pat, fără să mă dezbrac. Cu pleoapele strînse, chemam întunecimile să se rostogolească asupră-mi, să astupe şuviţa aceia de viaţă care mai curgea încă în mine. Un greer ţîrîia obositor. Dela o vreme adormi. Un alt sunet răsări duşmănos la capul meu, caşi cum greerul s'ar fi ascuns subt pernă. Am întins mîna: era ceasornicul dela unchiul Constantin. L-am pus la loc. Dar peste puţin porni iarăşi să tae timpul în bucăţele, să repete cu nepăsare egalitatea clipelor. A doua oară mîna căută subt pernă, prinse ceasul şi-l trînti la pămînt. Cu tocul ghetei, îl strivii ca pe o gînganie.

Ucisesem vremea. Orice zgomot încetase, orice mişcare se oprise. Înţelegeam însfîrşit moartea...

...Din nou porni să bată ceva. De astădată duşmanul era în mine: îmi auzeam tic-tacul inimii. Şi iarăşi n'am mai înţeles nimic.

. . . . . .

Dealuri sure acopăr povîrnişul de hîrtie al povestei, îngroapă greerul cotropitor de clipe, ucis cu atiţia ani în urmă. Deasupra, plutesc pulberi uşoare: întăiu, chipul fugar şi nestatornic; apoi Adriana cu braţele întinse în gol; capul aiurit al lui Piliuţă, masca galbenă a lui Ghinu, şi eu, cu Floarea plîngînd, în urmă. Înfăţişări ale aceleiaşi dureri, feţele iubirii se învîrt în cerc.

Era ora fumurilor de seară...

Stejar Ionescu

Coueismul *

„Nu voința, ci imaginația ne pune în mișcare".

Coué

Pela sfîrșitul lui Mai 19_5 a apărut în principalele reviste și ziare de pretutindeni următoarea declarație, făcută cu solemnitate de certificat.

...«Fiindcă am fost rugat să-mi dau părerea asupra valorii actuale și viitoare a *Institutului Coué de Educație psihică din Paris*, am onoarea să declar cele ce urmează: Institutul este cu deosebire folositor din punct de vedere al cercetărilor psihice, pentru că se sprijină pe temelia pusă de Noua Școală de Psihologie aplicată din Nancy, care se bucură de aprobarea unor renumiți psihologi din Anglia precum și din alte părți ale Europei și din America»...

«Rezultatele obținute de *Coué* la clinica din Nancy, ca și acele obținute la cea din Paris, în vindecarea tulburărilor funcționale nervoase și în ușurarea boalelor organice, au minunat lumea întreagă».

«Aceleași rezultate se obțin la Londra și în alte părți în clinici alcătuite după modelul acelei dela Nancy. Mișcarea provocată de Institut este de o importanță științifică internațională din punct de vedere al ameliorării boalelor ale căror suferinți n'au fost până acum îndeajuns ușurate».

«Institutul dela Paris merită încurajarea guvernului francez, pentrucă ajută și va ajuta încă și mai mult la răspîndirea în

---

* Acest articol este o parte din *Introducerea*, care va întovărăși ediția românească (în curs de imprimare) a cunoscutei broșuri a lui *Coué* „Stăpînirea de sine".

lume a unei metode întemeiate pe *legea rezultatului opus sforțării*, formulată pentru întâia oară de *Coué* și recunoscută drept un adevăr simplu de o importanță capitală».

«Simplicitatea metodei lui *Coué*, profesată gratuit de către *Institutul Coué din Paris*, metodă ce este la îndămîna spiritelor celor mai puțin cultivate, face din acest Institut un centru de filantropie care merită susținut din toate puterile».

„*Montagu S. Monier-Williams*, M. A. Universitatea din Oxford, membru în colegiul regal de chirurgie al Angliei, licențiat al colegiului regal de medicină al Londrei, medic al Clinicei de Educație psihică din Londra (*Chelsea*) unde se aplică metoda Coué, membru onorar al Societății Lorene de Psihologie aplicată. 13 Mai 1925".

Și, savanții de pretutindeni, despre care amintește *Monier-Williams*, sînt profesori universitari, sau conducători de clinici, sau celebri practicieni.

Dar, cel mai impresionant certificat al *coueismului*, este chipul în care s'a stins *Coué*. Bunul apostol a fost sănătos, viu, lucid, tînăr, până în ajunul morții sale și totuși a murit de o totală uzură, datorită surmenajului din ultimii ani. (Așa afirmă acei care au vorbit la mormînt, acei care au scris despre ultimele lui zile, precum și însuși *d-na Coué*, într'o scrisoare ce mi-a făcut cinstea să-mi adreseze, în calitatea mea de membru al societății Lorene de psihologie aplicată, însărcinat cu alcătuirea ediției românești a „Stăpînirii de sine").

Gîndindu-ne bine, ne dăm seamă că nici n'ar putea muri altfel acel care practică cu neclintită credință și fără întrerupere „metoda". Viața uzează organele, aceasta-i legea firii; dar o anumită atitudine mintală, prin misterioasa putere a inconștientului, le poate înviora și astfel le înlesnește și prelungește rezistența.

Fără „*metoda*", boala își face repede loc în vre-un organ oarecare, după legea celei mai slabe rezistențe, și îmbătrînitul sau surmenatul moare, de o boală organică, cu cîțiva ani mai degrabă și asistînd la decrepitudinea ființii lui.

Toți acei care au murit în felul lui Coué—de pildă Sarah Bernhardt—înainte de *coueism* și de cînd lumea, au practicat intuitiv, instinctiv, principiile „metodei". Căci legea pe care Coué a descoperit-o, unii au trăit-o și o trăesc (doar nu se poate descoperi decît ceiace există).

Coué n'a făcut decît să pună acea lege la dispoziția tuturor, adică a marei majorități care n'are norocul să o trăiască instinctiv, sau care n'o trăește decît mai mult sau mai puțin necomplect. *Pasteur* nu este mai puțin mare și binele ce-a făcut omenirii nu este mai puțin prețios, pentrucă și înaintea lui au putut fi unii care să nimerească vre-un fel de profilaxie pas-

teurlană a unor boale. Iisus nu este mai puţin Dumnezeu, şi binele adus de creştinism mai mic, fiindcă profetul Isaiia practica şi propovăduia, în mare parte, morala creştină.

Coueismul provoacă, în rezumat, această întrebare: Cum se poate ca gîndind—cu convingere, cu excluderea oricărui alt gînd, fără sforţare, dar în fine numai gîndind—să influenţăm, să ne modificăm funcţiunea organelor şi apoi însăşi starea lor?

S'au scris volume—(de cercetat mai ales *prof. Baudouin*) —pentru încadrarea *coueismului* în ştiinţa oficială. Vom încerca, nu un rezumat al teoriilor ce s'au alcătuit, ci o reamintire a datelor problemei.

Dela început trebuesc părăsite concepţiile pur materialiste, ale materialismului clasic. Lucru destul de greu pentru generaţii crescute la umbra pozitivismului. Cei mulţi, care, ca mine, au început să gîndească într'o atmosferă dominată de Comte şi Büchner şi s'au lăsat seduşi de comparaţia cu sufletul ceasornicului, ajung cu greu la *animism*, deşi sînt nevoiţi să recunoască adevărurile *coueismului*. Căci, să nu ne speriem de cuvinte: noua psihologie, duce drept la *animism*, sau măcar la un neo-animism conciliat cu vre-un neo-monism.

Secolul trecut, orbit de luminile pozitivismului, a făcut abstracţie totală de tot ce s'a gîndit şi s'a încercat subt numele de *animism*, ca şi de *ocultism* sau *alhimie*, ca de tot ce nu putea fi matematic pipăit. Fără ecou rămîneau argumentele celor care se îndoiau, ca şi afirmaţia lui *Berthelot*, că noile teorii asupra naturii materiei, sînt profundele vederi ale primilor alhimişti. Fără ecou aparent, căci orice idee modifică filozofia omenirii, măcar atît cît fiecare miligrad de căldură mai mult modifică presiunea aburului din cazan; dar nimic nu se vede, pînă cînd nu izbucneşte mişcarea sau explozia, sau pînă cînd ideia nu s'a transformat în credinţă, şi atunci răstoarnă idolii la care s'a închinat pînă eri. Mintea—spunea Luther—este ca un om beat călare: îl îndrepţi într'o parte, cade în cealaltă.

O putere deasupra materiei, cărela să-i schimbe legile pînă acum cunoscute, aşa cum arată *coueismul*, adică ceva care apare cel puţin, ca de altă origină decît materia, adică existenţa sufletului, să amintim că este admisă de un gînditor din cei mai cu multă autoritate astăzi, de *Bergson*. Într'un interview (citez din memorie) marele filozof spunea: Sufletul depinde de creer ca o haină de cuerul ce-o ţine. De unde nu rezultă că haina căzînd din cuiul putrezit, n'ar mai exista nici ea.

Prin urmare, dela mecanismul de ceasornic ajungem la scînteia divină, care se adaugă trupului şi face cu el... minuni. Dar, poate, numai dela o exagerare la alta.

Noua psihologie va avea la bază o răsturnare de valori: în locul inteligenţei, intuiţia; în locul voinţei, imaginaţia; în locul conştiinţei, inconştientul.

N'am putea arata mai bine care sînt proporţiile ce se preconizează, decît pornind dela comparaţia lui *Renan* că inteligenţa nu-i decît o spumă la suprafaţa instinctelor şi amplificînd-o după cum urmează: Sufletul este o fiertură veche, de cînd este viaţa pe pămînt, la a cărei suprafaţă, tîrziu de tot, aproape de apariţia omului a eşit puţină spumă. Valoarea acestei spume este minimă, ca şi a aceleia ce se ridică într'o tingire în care fierbe dulceaţă de smeură; este de un alb murdar, are un gust de înăcrit şi conţine toţi vermii fructului; totuşi nu i se pot nega oarecare calităţi nutritive.

Pe aceste baze, cînd se vor trage cele mai îndepărtate concluzii, noua psihologie va clădi o lume nouă şi mai bună, iar numele *Bergson* şi *Coué* vor fi acele ale unor binecuvîntaţi precursori.

Coueismul dovedeşte superioritatea inconştientului asupra conştiinţei; captează tezaurul de puteri nebănuite al inconştientului, utilizîndu-l în chip conştient; şi reduce inteligenţa la o funcţie oarecum mecanică de aparat care să declanşeze uriaşele forţe inconştiente.

Dar ce este Inconştientul?

Un profesor de electricitate dela Paris, celebru fizician, la o deschidere de cursuri spunea: Ar fi natural să începem prin a ne întreba ce este electricitatea. Vă voiu răspunde că habar n'am! Şi chiar dacă bănuesc ceva, nu prea ar fi de folos să pierdem vremea căutînd adevărul acesta. Să-i studiem mai bine însuşirile, manifestările, transformările.

Evident, unor prea complicate, adînci şi cu pretenţia de complecte cercetări asupra Inconştientului, li s'ar putea aplica ironia lui Anatole France la adresa teologiei al cărei obiect spunea el, că este de-a studia cu o minuţioasă exactitate Incognoscibilul.

Reluînd vechea comparaţie că sufletul ar fi ca un apartament cu două camere, una Conştientul şi alta Inconştientul, vom spune că noua psihologie stabileşte între ele un mijloc conştient de comunicaţie, cu următoarele două binefăcătoare ţeluri: a) captarea imenselor puteri ale Inconştientului, pentru a fi conştient utilizate, adică stăpînirea şi conducerea imaginaţiei, ceiace se face prin autosuggestia noii şcoli dela Nancy *(coueismul)* şi b) Extirparea din Inconştient a ceiace este acolo morbid, otrăvitor pentru viaţa psihică şi fizică a omului, ceiace se face prin psihanaliză (*Freudismul*).

Inconştientul, prin marele simpatic şi prin nervii vazo-motorii, regulează viaţa animală a corpului. Aceasta este definitiv admis. O simplă reprezentare—recunoştea chiar *Charcot*—poate să fie pricina unei boli fizice. Iar *Bernheim*: suggestia lucrează asupra organului prin intermediul funcţiei lui.

Inconştientul lăsat în pace îşi îndeplineşte orbeşte funcţiunea lui de regulator al vieţii vegetative şi atîta tot. Conştiinţa are rolul de a-i da şi dînsa directive; dar personaj pretenţios şi

mai totdeauna copil rău şi rău crescut, adesea ori i le dă alandala. Inconştientul, primind indicaţiile Conştiinţei le execută cu preciziune, dar, evident, fără nici un fel de discernămînt. El este ca o sferă pe o tavă, care simte cea mai uşoară înclinaţie dată tăvei şi odată direcţiunea luată, alunecă pănă se izbeşte de bordura ei. Dar cu orbească supunere se întoarce din drum cînd dăm tăvei altă înclinaţie, fie deasemenea abia perceptibilă... Şi de acela nu pot fi oameni de acţiune acei cu spirite prea analitice.

Acei care judecă, şovăesc, doresc, speră în toate felurile posibile asupra unuia şi aceluiaşi lucru, dau Inconştientului lor, aproape deodată—exact deodată nu se poate, o lege psihologică se opune—zeci de ordine contradictorii, pe care acesta nu le poate executa, fiindcă i se dau fără rost. Nu le poate executa, dar absolut pe toate le înregistrează în vederea imperativului unei alte legi care spune că orice imagine tinde să se realizeze. Le înregistrează şi spre a lor înfăptuire îndreaptă, din umbră şi fără ca noi să ne dăm seamă, toată activitatea noastră, punînd în serviciul acestui ţel chiar funcţiile noastre vegetative. Astfel se realizează la întîmplare cîte un ordin, nici cel mai potrivit nici cel mai dorit. Mica sferă pe o tavă tremurată în toate părţile, sfîrşeşte totuşi prin a atinge o margine, dar la întîmplare. Aşa se explică anarhia unor vieţi ce ar fi putut fi frumoase şi fecunde.

*

Suggestia este o idee care se transformă în act *(Bernheim).* * Sau şi mai bine: „Realizarea subconştientă a unei idei" *(Baudouin).* Acest autor adaugă: suggestia astfel înţeleasă, este o formă definitivă a activităţii psihologice şi care astfel ia loc alături de formele clasice: instinct, obiceiu, voinţă. *Suggestia* este faţă de *voinţă,* ceiace *complexul* este faţă de *sentiment* şi *intuiţia* de *inteligenţă.*

Suggestia este de mai multe feluri:

Suggestia spontană, care se produce dela sine şi de obiceiu cînd este mai puţin dorită. (De pildă: Cunosc pe cineva care poate susţine în franţuzeşte fără greşală, orice fel de discuţii; cînd însă ar fi în faţa uneia din acele persoane ridicole,

* „Idee" este întrebuinţat aici într'un înţeles mult mai larg decît al vorbirii curente, însemnînd „imaginea" psihologică. Iar *imagine, imaginaţie,* în limbaj psihic este de asemenea altceva decît în filozofie, fiindcă înseamnă: Tot ce este conştiinţă, adică tot ce imaginăm (idee, noţiune, imagina vorbirii curente) şi cum zice P. Myré—tot ce se confundă cu memoria.

Este de reţinut că în toate paginile ce urmează vom întrebuinţa cuvintele imagine şi imaginaţie numai în acest înţeles psihologic, adică cîteodată în loc de „idee" şi niciodată cu înţelesul vag de „imaginaţie" ca în vorbirea curentă.

din înalta noastră societate pentru care o greşală de limbă franceză declasează, atunci la fiecare frază face greşeli elementare, perzînd chiar accentul limbii, pe care de altfel îl are foarte corect)

Suggestia provocată de către cineva, cu prestigiu firesc sau ocazional; sau de către medic prin hipnotizare.

Suggestia conştientă adică *Autosuggestia.*

Orice suggestie se reduce la Autosuggestie.

Numai o imagine acceptată declanşează mecanismul de realizare. Acceptarea poate fi instantanee ca în suggestia spontană, poate fi impusă de un altul prin convingere sau fascinare, sau prin dezagregarea *centrului O* de *poligon* (somn hipnotic); mai poate fi conştientă, adică autosuggestia propriu zisă şi de care ne ocupăm aici.

Autosuggestia se produce prin jocul următoarelor mai principale legi psihologice:

1. *Orice imagine tinde a se realiza.* Cel mai mic gînd nu se pierde, el lasă o urmă în *Inconştient,* care va lupta, cu îndărătnicia inerţiei, pînă la moartea individului (poate şi după..), ca să-l înfăptuiască, înfrîngînd rezistenţa gîndurilor contrarii ce şi ele tind la realizare. Şi după cum nici un om nu scapă imaculat din lupta vieţii, tot aşa, nimic imaginat nu se realizează nealterat de lupta cu celelalte gînduri. Cîteodată nu se realizează decît cu totul transformat, sau realizarea constă numai în transformarea ce a provocat în felul realizării celorlalte idei. (Teoria sublimării, a refulării, etc).

Dacă am înţeles bine spiritul acestei legi, atunci ea nu este exact formulată. Cuvîntul „tinde", nu implică numaidecît realizare, căci ceiace *numai tinde,* poate şi nici să ajungă. Iar pe de altă parte, lipseşte ideia de transformare. De aceia aşi prefera: *Orice imagine tinde să se realizeze integral; şi oricît de puţin sau macar transformată, tot se realizază.* Ca formulă este poate prea lung, dar să fim cei puţin lămuriţi, că numai aşa trebue înţeleasă legea.

2. *Se realizează imaginea care predomină în spirit.* Această lege este consecinţa celei precedente şi se explică mai bine în lumina teoriei monoideismului lui *Ch. Richet.*

3. *Convingerea determină suggestia numai prin aceia că neutralizează suggestiile contrarii.*

Suggestia prin convingere este sistemul celebrului *dr. Dubois,* care tratează pe această cale neurastenia, şi cu mult succes. Din nenorocire sistemul este precar şi periculos: Cînd bolnavul nu poate fi *convins,* boala sa va fi considerabil agravată; şi apoi, nici nu sînt prea mulţi acei cu care se poate raţiona.

Şcoala nouă dela Nancy însă, a găsit şi perfecţionat alte căi pentru neutralizat suggestiile contrarii.

O imagină poate fi făcută predominantă în spirit, prin:

a) Concentrarea atenției asupra ei. Însă concentrare *fără sforțare*, ceiace se realizează printr'o fascinare artificial provocată: Izolare, destindere trupească, afirmare cu monotonie a ideii date, destinderea spiritului într'un fel de apatie mintală, șnurul cu noduri (vezi *Coué* pentru procedeuri și Baudouin pentru explicații savante).

b) *Emoția care ar întovărăși imaginea.* Dorința, frica, speranța fac cu ușurință să predomine o imagine, cînd nu fac să predomine imaginea nereușitei imagini dorite, temute sau nădăjduite.

c) *Obiceiu*, adică prin exercițiu repetat și executat mereu tot mai puțin conștient.

d) *Imitația.* Legile lui Tarde văzute în lumina noii psihologii, capătă o surprinzătoare amploare pe care vom încerca s'o analizăm într'un capitol special.

e) *Repetire.* S'ar putea spune că repetirea singură poate să aducă predominarea ideii propuse, fiindcă, cu încetul, o face să intre în spirit pe cale oarecum mecanică și ea îi creiază acolo celelalte condiții necesare.

Această lege este una din virtuțile prin care operează formula lui *Coué* („în fiecare zi sînt tot mai bine și din toate punctele de vedere"). Prin care a operat la Roma formula lui *Caton* („Ceterum censeo Carthaginem esse delendam"). Este recomandată în cărțile sfinte ale vechii Indii. În Japonia, filozoful cunoscut în știință, *Tu-Se-Ka Ri* supranumit „marele preot al Imaginației", a recomandat o formulă analoagă: „astăzi toate îmi merg mai bine".

Dar *a face* să predomine o imagină, înseamnă a conduce imaginația cu inteligența. A conduce adică o putere formidabilă cu o alta foarte bicisnică. Lucrul se poate totuși, după cum prin „trucuri" de *jiu-jitzu* un copil poate doborî un atlet. Descoperirea acestor trucuri și sistematizarea lor este marele merit al lui *Coué*, după cum încadrarea lor în știință va fi al psihologiei secolului acestuia.

3. *Legea rezultatului opus sforțării*, sau cum o numește Baudouin, a *efortului convertit.* Această lege este principala, genială descoperire a lui *Coué.* Este temelia *coueismului* și pe înțelegerea ei și pe aplicarea ei pînă în cele mai îndepărtate consecințe, se va reface atitudinea omului în lupta vieții, adică se va schimba aspectul lumii.

Coué formulase astfel legea: cînd voința și cu imaginația sînt în conflict, imaginația învinge totdeauna, fără excepție, puterea ei fiind în proporție directă cu patratul voinții; iar cînd sînt de acord, puterile lor nu se adună, ci se multiplică una prin alta.

Prezentînd legea cu atîta rigiditate matematică, *Coué* a înlesnit critica, cu toate că a avut grija să spună singur, că formula nu-i decît un mod de a vorbi mai plastic și nici decum o

adevărată preciziune matematică. Totuşi rămîne în mintea cetitorului impresiunea de neexactitate şi mai ales din pricina cuvîntului imaginaţie, care este aproape amfibologic. Desigur nu-i vorba de conflictul dintre voinţă şi divagările spiritului vagi închipuiri, fantezii...; ci de imaginea psihologică, de ideia izolată, de reprezentarea precisă şi dominantă ce ne-am face-o despre exact acelaşi lucru pe care-l voim.

In clasicul exemplu cu ciclistul începător, acesta îşi *imaginează* neputinţa evitării bolovanului pe care *voeşte* să-l evite. Numai astfel de conflicte, bine limitate, ca două lucruri ce se suprapun perfect, are în vedere legea lui *Coué*.

Să observăm însă că „imaginaţia" în acest înţeles, s'ar putea exprima mai clar în romineşte, printr'un alt cuvînt vag, prin „credinţă". Ciclistul *crede* că nu va putea evita bolovanul pe care *voeşte* să-l evite. Aşa fiind, poate era mai bine dacă aforismul lui *Coué*, pe care l-am pus în capul articolului, îl traduceam astfel: „Nu voinţa, ci credinţa ne pune în mişcare". Este mult mai puţin ştiinţific, dar desigur mult mai lămurit.

Deocamdată sînt incalculabile urmările legii lui Coué. Voinţa! Nobila, a tot puternica voinţă este detronată! Nu este dar decît o jucărie în puterea imaginaţiei. Cîte se vor explica deacum şi cîte se vor îndrepta! Ceiace cunoaştem subt numele de *oameni de mare voinţă*, nu sînt în realitate decît oameni de mare încredere în ei. Ceiace *vor*, ei înfăptuesc nu pentru că voesc cu străşnicie, ci *pentrucă* şi *numai dacă*, îşi imaginează în acelaşi timp că *pot*, că lucrul e realizabil uşor pentru ei; şi atunci reuşesc chiar de voesc cu indolenţă, chiar de nu sînt capabili decît de sforţări de voinţă sub-mediocră. Inconştientul înfăptueşte, pe căi de el cunoscute, iar cu opera lui se înpăunează, voinţa. Aşa fiind, voinţă eroică, napoleoniană, se poate găsi şi la oameni care n'au reuşit mai nimic în viaţa lor; dar acel puţin pe care l-au înfăptuit este *o minune*, dacă ţinem seamă că au fost chinuiţi de o imaginaţie difuză, de neîncredere în ei, de pesimism, de îndoială filozofică, de scepticism, etc..

De ce imaginaţia înfrînge voinţa, *Coué* nu ne explică; dar face mai mult, ne dovedeşte repede şi peremtoriu prin „experienţele premergătoare". * *Baudouin* face o luminoasă comparaţie cu o conductă de gaz, care ar alimenta două becuri, unul închis şi altul aprins. Oricît de mult gaz se va împinge în conductă, nu se va reuşi aprinderea becului închis, ci din contra, se va mări flacăra celui aprins. Tot aşa, sforţările de-a stăpîni „rîsul nebun" nu fac decît să mărească rîsul.

* Experienţe zilnic repetate la Clinica din Nancy şi descrise în lucrarea „La maîtrise de soi même". Iată una: acel care-şi închipue, care crede, care se suggestionează, sau se lasă suggestionat că un creion cîntăreşte o sută de kgr., nu-l va mai putea ridica de pe masă, oricîte sforţări de voinţă va face.

„Rîsul nebun" este un elocvent și ironic răspuns acelor care n'ar voi să accepte legea lui *Coué*. Probabil că nici Napoleon nu și l-a putut stăpîni...

Explorînd calea deschisă de *Coué*, nouă ni se pare că „rezultatul opus sforțării" este consecința slăbăciunii, grosolăniei aparatului numit *inteligență*.

Este stabilit că Inconștientul este mai abil decît Conștiința. Chiar dacă geniul n'ar fi decît muncă conștientă acumulată, nu-i mai puțin adevărat că cuvîntul deciziv răsare în spirit deodată, pe negîndite, din Inconștient. În domeniul fizic lucrul este evident la fiecare gest: mișcarea reflexă este mai precisă decît cea gîndită.

Dar omul—în prostia lui—mîndru de inteligența lui, ambiționînd să-și conducă conștient viața pînă în cele mai mici amănunte, ignorînd puterile Inconștientului și neputînd să se laude cu ele, fiindcă nu-și poate atribui nici un merit pentru abilitatea lor și mai ales avînd o explicabilă neîncredere în ceva atît de nebulos și de insezisabil cum este Inconștientul, este firesc ca vrînd cu tot dinadinsul ceva de care i-ar atîrna fericirea sau viața, să-și încordeze arma pe care o poate manevra mai sigur, neglijînd pe aceia care, deși mai bună, îi este mai străină. Să presupunem un primitiv, care ar vedea înaintînd spre el, cu gînd de omor, un civilizat cu o subțirică spadă de duel în mînă. Primitivul nu se va repezi, avînd alegerea, nici la o armă similară nici la un pistol despre a cărui întrebuințare habar n'are, ci la un voinic ciomag noduros.

Cînd în noianul de imagini din Inconștient ce-și caută realizarea, două opuse ajung preponderante, va fi învinsă aceia în slujba căreia se punea inteligența (voința); fiindcă aceasta, neîncrezătoare în mijloacele Inconștientului, îi va împiedica să o realizeze, fără ca dînsa să o poată realiza. Voința, luînd frînele realizării imaginei din mîinele Inconștientului, duce acea imagine la înfrîngere sigură și la victorie ușoară imaginea opusă. Și n'ar putea fi altfel, fiindcă Conștiința s'a apucat de o meserie pe care n'o cunoaște, iar Inconștientul rămîne liber să și exercite meseria lui asupra imaginei opuse liberată de concurența celeilalte.

Această teorie ni se pare că lămurește mai bine legea. Să luăm exemplul cu biciclistul începător: acesta nu-și imaginează propriu zis că *va da* peste obstacol, ci numai se *teme* că va da. Se teme și atunci nu vrea să-și părăsească soarta în mîinile unui personaj misterios: Inconștientul!—care îl pretinde pentru a-l servi, să renunțe la „demnitatea lui de ființă conștientă". Se teme, *vrea* să nu cadă, vrea cu tărie, cu eroism, se încordează și încearcă să-și ție un perfect echilibru *calculînd* (risum teneatis!) cele mai fine nuanțe de mișcare necesare echilibrului.

Sau exemplul cu acel care merge bine pe o scîndură, dar de pe aceiași scîndură cade sigur dacă ar fi ridicată la înălți-

mea unei biserici. (Pentru suprimarea discuţiei asupra celace este ameţeala prăpastiei, ne putem închipui că scîndura este cuprinsă într'un plan de hîrtie care împiedică vederea adîncimii, nu însă şi a căderii). Să presupunem că scîndura ar fi înălţată treptat. Omul nostru va trece pe ea cu pas sigur şi la jumătate de metru deasupra pămîntului, şi la un metru; dar de aici în sus siguranţa va fi în proporţie cu teama, căderea devenind sigură dela înălţimea dela care îşi va imagina că prăbuşindu-se moartea este sigură. Şi exact în aceiaşi proporţie va creşte voinţa şi sforţarea intelectuală de-a nu lăsa Inconştientului, nici mişcarea şoldului, nici a genunchiului, nici felul de a pune talpa pe pămînt, nici echilibrul pe un picior în facerea pasului, nimic, nimic...

Din toate acestea rezultă pentru noi, că legea *efortului convertit* ar putea fi formulată mai bine astfel:

Cînd două imagini opuse domină spiritul, fiecare tinzînd să se realizeze prin învingerea celeilalte, va fi învinsă aceia ale cărei mijloace inconştiente de realizare vor fi paralizate de mijloacele conştiente pe care voinţa le substitue celor dintâiu.

Inteligenţa dar, trebue să fie redusă la rolul de-a face să predomine în suflet ideia dorită. Rost cu aparenţe modeste, însă fiind de o incomensurabilă utilitate, Inteligenţa s'ar putea mulţumi cu el. Adică prin trucurile inventate de *Coué* şi apoi printr'o cuminte atitudine mintală, Inteligenţa să facă să predomine în suflet imagini bine alese, ca acelea de sănătate, de vindecare, de succes, de armonie, de veselie etc., şi apoi să le lase pe sama Inconştientului, ea căutîndu-şi de munca zilei. Inconştientul le va realiza, căci asta-i este menirea: să înfăptuiască imaginile predominante.

D. V. Barnoschi

Ingerul Măsurii

Vrînd să 'nţeleg enigma firii mele,
M'am coborît cu mintea 'n nepătruns
Şi-o voce din adîncuri mi-a răspuns:
„O ştie Cel de dincolo de stele".

Atunci în sbor m'am aruncat spre ele;
Dar cînd mă socoteam aproape-ajuns,
Cu fulgere 'ndrăzneala mi-a străpuns
Dominatorul peste toate cele.

Am vrut să smulg misterul din mister,
Dar Dumnezeu m'a prăbuşit din Cer
Cu-atotputernica 'i învăţătură.

De-atunci oricărui om de pe Pămînt,
Ii cîntăresc zadarnica măsură
In clipa cînd spre Domnul iea avînt.

Zeiţa veche

Platon, învăţătorule subtil
Şi plin de cumpănită 'nţelepciune,
Tot serioasă-i Poezia? spune...
Ori simplă jucărie de copil?

Crezi tu că Ea mai poate fi azil,
Cînd suferinţa vieţii ne răpune?
Iţi mai adori frumoasa ta minune?...
Ori o socoţi ca lucru inutil?

Bătrînul grec care-a uimit Helada,
Şi-atinse barba albă ca zăpada
Şi mă privi cu zîmbet indulgent:

„Zeiţa veche dăinueşte pururi
Şi'n forme nouă de-i găsiţi cusururi,
Vă duceţi în absurd din evident".

Netrebnicul

Din mine şi spre mine-mi simt temeiul
Furat de însumi eu şi dus în vag,
Precum ţiganul propriul desag
Şi-l fură ca să-şi facă obiceiul.

Prin vetre las cenuşă ca şi teiul,
Ori las jăratic cînd sunt lemn de fag;
Dar tuturor le ard cu-acelaş drag
In candela destinului, uleiul.

Eu nu sunt eu, ci Timpul, gospodar
Netrebnic ce-mi mănînc ca un măgar
Cu lăcomie 'ntreaga mea recoltă...

Şi cu 'ndărătnicie fără scop,
In toate stelele mă svîrl pe Boltă,
Spre-a mă distruge 'n ele strop cu strop.

Mihai Codreanu

Consideraţii confortabile

„Fotografie artistică“ sau vorbe despre romanul romîn contemporan

Aşi vrea să încep prin a spune cîteva vorbe despre cantitatea de *miraculos* necesară oricărei literaturi. Cugetam la „Peau de chagrin“ a lui Balzac. Şi îmi venea a crede—gîndindu-mă la romancierii tineri din toate ţă·ile şi din toate vremurile—că, pentru prima mare lucrare în proză pe care o dă un talent ajuns în pragul maturităţii, *miraculosul*, subt forma lui cea mai blajină, adică atît cît trebue pentru a desprinde din realitate *ceiace durează* în afară de actualitate, este un element util—şi util în multe privinţi. Cîteva precizii. Nu înţeleg, aici, prin miraculos, miraculosul epic sau ceva analog. Aşi vrea să indic, poate, ceva în sensul *miturilor* de care—spune Georges Sorel în „Réflexions sur la violence“—are nevoe orice massă în prada unor zvîrcoliri sociale pentru a evolua spre o schimbare. Sau—mai precis—înţeleg, într'o operă literară, prin cantitatea de miraculos necesară, abstragerea din realitatea curgătoare a unui *simbol* (de orice natură şi independent de orice criterium moral sau social), abstragerea realizîndu-se cu prilejul povestirii şi prin cursul normal al lucrurilor celor mai neînsemnate şi mai banale. (Aşi mai insinua, pentru a nu da loc la *pretenţioase neînţelesuri*, că nu văd în *simbol*, în accepţia pe care i-o dau aici, decît, tocmai, ceiace, în afară de actualitate, *durează*...).

Pentru prima proză mare a unui romancier tînăr acest procedeu mi se pare util. Iată de ce. În pragul maturităţii, un talent, ieşit din perioada lirică a primei tinereţe, şi care n'are

nici-un sprijin interior în faţa realităţii, riscă mult, fie să devie „fotograful artistic" al acestei realităţi, fie să se piardă în repetarea visurilor învăţate pe de rost în epoca primelor elanuri.

Alternativa este stearpă, deopotrivă. Ştiu bine că nu orice talent este sprijinit de un ideal moral sau de o credinţă. Şi mai ştiu că o anumită cantitate de talent este, întotdeauna, suficientă. Dar mi-ar plăcea să vorbesc aici mai mult despre talentul-calitate.

În cazul acestui fel de talent nu văd decît desprinderea de simboluri (în sensul foarte general dat mai sus) pentru a putea organiza o adevărată maturitate, pentru a se dezrobi din elanurile preconcepute, pentru desvăţarea de livresc şi pentru deprinderea unei discipline artistice originale. Nu e lucru uşor, în literatură să îndrăzneşti a privi adevărul în faţă şi să interpretezi realitatea prin propriile tale mijloace. Chiar cei mai tari (un Goethe, un Balzac, un Tolstoi) nu au ajuns la asta decît tîrziu.

Tehnica romanului cred că stă mai mult în eliminare decît în acumulare. Chiar dacă romanul presupune o acumulare prealabilă de observaţii, adevăratul romancier în momentul cînd se aşează la masa de lucru are mai mult de aruncat decît de imaginat. Ponson du Terrail este un exemplu clasic. Unei perioade de observare frenetică, furioasă, îi urmează, trebue să-i urmeze o perioadă de organizare. Nimic mai folositor, aici, pentru romancierul tînăr decît tehnica interioară a elaborării simbolului. Şi—să fim înţeleşi. Nu căutarea cu orice preţ a simbolului. Ci desprinderea din realitatea-fluviu nestatornic, a firelor de aur aduse de departe, din munţi. „Le génie a pour mission de chercher à travers les hasards du vrai ce qui doit sembler probable à tout le monde" spune Balzac, într'o frază citată de André Billessort în „Balzac et son oeuvre". (Şi să înlocuim „le génie", care dă loc la atîtea neînţelesuri, cu *talent*, mai aproape de noi.)*

Nu vreau să împing prea departe definirea acestei desprinderi de simboluri. Discuţia ar fi, cred, adîncitoare fără rezultat. Mă voiu mărgini la strictul necesar. Nu vreau să înţeleg prin cuvintele de mai sus nici-o preocupare esoterică în sensul simbolismului francez de acum treizeci de ani. Simboliştii degajau dintr'o lume personală, identică cu propriul lor suflet, ceiace numeau ei simboluri. Atenţia lor era îndreptată spre propria lor himeră. Îşi întorceau ochii cu desgust dela realitate. Şi simbolurile lor nu erau decît suggerări întortochiate de impresii fugitive, grele de prins şi grele de definit, tocmai din pricina existenţei lor efemere. Lucru remarcabil: în nici-o generaţie literară nu au apărut mai puţine opere simbolice ca în generaţia „simbolistă"

* Pentrucă nu ezit să cobor ceiace afirmă Balzac ca *normă absolută* pentru genul *lui*, la rangul de *încercare*, de *străduinţă*, de ideal pentru ceiace obişnuim, arbitrar, să numim *talent*.

franceză dela sfîrşitul veacului trecut. Ceiace au neglijat a fost tocmai lumea din afară pe care o detestau—şi care este unică zămislitoare de simboluri. „La portée symbolique d'une oeuvre est d'autant plus haute que la matière de cette oeuvre paraissait, dans sa définition et dans son concept, comporter moins de possibilité de symbole, d'autant plus haute que le symbole jaillit plus directement du particulier, des moyens propres à un art, sans l'intermédiare d'une généralisation intellectuelle". Cuvintele lui Albert Thibaudet (Le liseur de romans) sugerează cît ne trebue pentru a lămuri ce înţelegem, aici, prin simbol. Cel mai mare simbolist al evului modern, în roman, e Balzac.

Şi acum:

Romancierul ajuns în pragul maturităţii este însuşi romanul romîn de azi...

Literatura romînă, nevoită—aşi spune constrînsă cu forţa—de evoluţia socială a celor nici o sută de ani de desăvîrşire naţională, a ajuns, cu salturi şi tumbe, la perioada unei stabilizări, corespunzătoare unui început de maturitate (dacă precoce sau nu, chestia este provocatoare de polemici şi secundară atîta timp cît orice criterium în istorie literară este, cred prin natură, variabil).

Nu vreau să ştiu în ce măsură generaţiile literare romîne din trecut au fost în faza romantismului, naturalismului, simbolismului. Ştiu însă că generaţia actuală—şi vorbesc de generaţia prozei literare, aceia a poeziei lirice scăpînd, tot prin natură, de multe zăgazuri—ştiu că generaţia actuală tinde să se restringă, tot mai mult, în „fotografia artistică". Tinde. Fără îndoială, vinturi vin din generaţii trecute cu miresme eminesciene, cu pulbere simbolistă, cu sulfină coşbuciană, cu poezia naturii transfuzată unde nu are ce căuta, în ciuda celui mai elementar simţ de observaţie... Acest fenomen de învălmăşeală între trecutul şi prezentul literar, obişnuit în toate locurile şi timpurile, trebuia să se producă cu atît mai puternic în literatura romînă unde toate şcolile, toate teoriile şi toate mărfurile literaturilor occidentale circulă fără destinaţie.

Se pare totuşi că literatura noastră a început să dee semne de maturitate. Maturitate *sui generis*, făcută din diformităţi şi evoluţii normale, din capete sănătoase pe picioare strîmbe, din orbi atleţi şi Adonişi paralitici...

Maturitate însă care cere—imperios—romanul.

Roman care tinde să se restringă azi în fotografia artistică—cu mai multe sau mai puţine variaţii pe coardele vînturilor pomenite mai sus. De ce? Romancierii noştri sufăr de prea multă artă? Adevărul este că literatura noastră e ameninţată de un sterp sibaritism moral, care atinge delaolaltă şi pe literaţii noştri ciobani şi pe tîrgoveţi. Şi, iarăşi, de ce? Am impresia că tînărul roman romîn sufere de prea multe—*procedee*. Rusism, proustism, ciobănism, estetism... Deschideţi ferestrele!

Se sufere în Rominia în general de prea multă teorie. Prea multe lucruri învățate pe de rost, și nemestecate. Dacă mai avem de învățat multe, fără îndoială că avem de aruncat multe din cele învățate. Romanul nostru, de abia născut, moare de prea multă literatură, aproape eram să spun de prea mult talent, moare de sibaritismul procedeelor învățate pe dinafară. Au mai murit și alte lucruri, la noi, de acest sibaritism. Romanul nostru, restrins la propriile *lui* mijloace, ce ar putea da? Nimeni nu ne-a spus încă acest lucru. Nuvela românească—dela „Făclia de Paști" la Pătrășcanu, Brătescu-Voinești și Sadoveanu—trăește și se coace subt ochii noștri mereu. Literatura română *a cucerit* nuvela; în ce privește romanul nu s'au produs până acum, la noi, decît *experiențe*. Experiențe îndrăznețe, experiențe măestre,—experiențe izbutite ?

Nu cred.

Fotografia artistică este fie semnul unei pubertăți literare asemănătoare pastișului involuntar al anilor de debut, fie semnul unei senilități precoce de care dă dovadă jumătate din opera unui Maupassant, bunăoară.

Nu voiu discuta aici chestia sprijinului lăuntric de care pomeneam—aproape fără să vreau—adineauri. Nu știu dacă acest sprijin lăuntric este indispensabil dezvoltării unui talent și întrucît ar ajuta la această dezvoltare...

Dar știu că, dacă am înțelege prin acest sprijin lăuntric cel puțin interpretarea voinică a realității, desprinderea de simboluri, dragostea de *ceiace durează*—atunci romanul romîn de astăzi, sau de mîne, ar putea exista.

Și am arunca pe fereastră aparatele fotografice...

Al. A. Philippide

Cauzalitate şi finalitate în Logică*

II

Unde trebue căutat resortul intim al cauzalităţii? Ce element specific face pe logician să recunoască o judecată cauzală, adică o judecată ce leagă o cauză şi un efect? Cele ce preced ne dovedesc că chestia este delicată peste măsură. Căci în nici una din poziţiile pe care le-am ales, nu ne-am putut menţine. Dar necazurile noastre provin numai din faptul că, urmînd prea de aproape suggestiunile logicei curente, am lăsat la urmă cea mai simplă atitudine posibilă, acela care ne-ar face să ieşim printr'o mişcare repede şi directă din analiza expresiei cauzale.

Ori, o atare analiză ne-ar arăta, în primul rînd, în chip lămurit că ceiace cîntăreşti cu adevărat în judecata cauzală este termenul copulativ. Astfel, o lege necesară ce leagă doi factori X şi Y, se poate enunţa subt formă cauzală ori de cîte ori putem spune „X *produce* pe Y" sau „Y *produce* pe X". Şi numai atunci. Aşa că sîntem în posesia unei reguli generale după care doi factori sînt în legătură cauzală în cazul, şi numai în cazul, în care judecata că unul produce pe celălalt ni se pare adevărată.

Avem deci un criteriu care ne apare dela prima vedere. El ne învaţă, cu alte cuvinte, că putem spune: „X este cauză de Y", ori de cîte ori putem întoarce relaţia noastră subt forma: „X *produce* pe Y". Ca să relevăm exemplele discutate mai sus, legea după care zilei îi urmează necesarmente noaptea, nu poate face obiectul unei relaţii cauzale în care ziua să apară cauza nopţii sau invers, fiindcă nu putem crede că judecata „noaptea *produce* ziua" sau judecata „ziua *produce* noaptea" sînt adevărate. Tot aşa, relaţia—a cărei necesităţi ni se pare, de altfel, mai puţin sigură decît în exemplul precedent—după care pe-

* Vezi „Viaţa Romînească", No. 7—8, 1926.

toţi oamenii cu fruntea îngustă îi cheamă Tanasă, n'ar putea să fie considerată ca o legătură cauzală (oricît de mult ne-ar confirma experienţa în permanenţa conexiunii între acel nume şi acea formă a frunţii) fiindcă ni s'ar părea ridicol să afirmăm că numele de Tanasă produce fruntea îngustă. În altă privinţă în fine, legea chimică după care sulfura de carbon formează cu aerul un amestec detunător nu se poate nici ea converti într'o relaţie cauzală care să lege sulfura de carbon, aerul şi amestecul detunător, fiindcă iarăşi nu se poate enunţa judecata, „sulfura de carbon *produce* detonarea aerului", şi nici „aerul *produce* detonarea sulfurei de carbon". Mai trebue un element, scînteia, pentru ca să se producă explozia amestecului.[1] Dimpotrivă, în legea dilatării corpurilor se găseşte, oricît de îndepărtată ar fi forma sub care o enunţăm de aceia a unei legături cauzale, un raport între căldură şi mărirea de volum ce se poate exprima zicînd: „căldura *produce* dilataţia unor corpuri", un raport, deci, de cauzalitate.

Desigur, am spus că raporturile cauzale răspund regulei generale după care ele trebue să conţie doi termeni a căror natură să fie de aşa fel încît judecata „X produce pe Y" să fie adevărată. Şi, adăugăm acum, ne este indiferent de a şti care este izvorul unei atare certitudini, fiindcă această cercetare ne-ar face să ieşim din domeniul logicei. Trebue să fim cu desăvîrşire atenţi la acest lucru: noi căutăm un revelator al cauzalităţii, şi nu factorul de justificare al ei, noi căutăm condiţiile unui fel al gîndirii omeneşti, şi nu baza unei cunoştinţe ce se impune spiritului nostru, căutăm într'un cuvînt, o regulă şi nu o lege genetică. Căutăm dacă se poate spune sau nu că ziua produce noaptea şi nu căutăm de unde vine că se poate sau nu se poate spune acest lucru.

Cele ce preced se pot concretiza într'o formulă scurtă: în judecăţile cauzale, verbul este acela care indică eficienţa. Şi deşi cauzalitatea nu este sclava unui singur tip de expresie, toate enunţările se pot transforma într'o expresie de forma „x produce pe y" care poartă într'însa marca specifică a gîndirii cauzale. Ori şi cît am varia exemplele, faptul se verifică în chip riguros, şi nu credem că este util să insistăm mai mult.

3

Să continuăm însă analiza noastră şi să vedem acum în ce mod se comportă termenul cauză şi termenul efect deoparte şi de cealaltă a verbului. Într'o judecată cauzală, zicem, verbul exprimă eficienţa, sau, dacă vreţi, el exprimă că acţiunea primului termen, în raporturile drepte, trece asupra termenului al

1 Trebue să spunem că sîntem de acord cu părerea d-lui Goblot după care o lege inductivă nu este întotdeauna un raport cauzal. Ni se pare numai că exemplele lui Goblot nu sînt alese în mod totdeauna fericit. Cf. şi Sigwart, *Logik*, II, p. 523 din ed. IV-a.

doilea care o suportă. In raporturile drepte, cu alte cuvinte, sau cel puţin în formularea lor cea mai directă, toate locurile din membrul anterior verbului sînt rezervate elementului activ, pe cînd toate locurile membrului posterior verbului sînt lăsate elementului pasiv. Trecerea roţilor unui tren pe o şină de cale ferată *produce* căldura în sînul acestei şine; căldura din sînul acestei şine *produce* dilatarea şinei. Iată două raporturi cauzale distincte pe care le-am scris unul după altul separîndu-le printr'un punct şi o virgulă. Remarcăm cum că termenul făcînd obiectul celui de al doilea membru din primul raport, a trecut în întregime în primul membru a celui de al doilea raport. Dar cu ce preţ? Din pasiv el a devenit activ, din fenomen provocat fenomen provocator. Şi, în acelaşi timp, putem zice că din efect el a devenit cauză.

Un raport cauzal presupune, prin urmare, o legătură, exprimată printr'un verb, a doi termeni ce reprezintă două fenomene dintre care unul este condiţia necesară—şi nu exclusivă—de producere a celuilalt. Şi este caracteristic faptul că legătura cauzală apare în construcţia însăşi a expresiei. Am spus-o în treacăt, şi revenim acum asupra acestui punct, judecata cauzală poate îmbraca mai multe forme, un număr aproape infinit de forme. Dar toate aceste forme sînt echivalente între ele, şi, pe de altă parte, toate sînt echivalente cu forma simplă pe care am ales-o în vederea analizei noastre. Tot una este, în adevăr, a spune că un baston de cristal electrizat are virtutea (sau proprietatea) de a atrage fragmente de hîrtie care-i stau aproape, sau că electrizarea unui baston de cristal are ca efect atracţia fragmentelor din preajma bastonului, etc. etc., şi a spune că încărcarea cu electricitate a unui baston de cristal *produce* atracţia fragmentelor de hîrtie. In sensul care ne interesează, afirmaţia care formează fondul judecăţii, nu este întru nimic depăşită şi nici amputată cînd trecem dela o expresie la alta: numai ordonarea termenilor este schimbată în grija ca, din punctul nostru de vedere, aşezarea lor să-i facă mai accesibili analizei. Expresiile sînt deci, echivalente, precum, în algebră, sînt echivalente expresia: x—a=y+b şi expresia: x—y=a+b, [1] şi înlocuirea unei expresii prin alta, după convenienţe, nu poate fi oprită cum nu poate fi oprită nici în algebră.

Construcţia expresiei: „A *produce* pe B", expresie la care, după cum se explică în paragraful precedent, se poate readuce orice raport cauzal, această construcţie, zicem, ne dă tot mecanismul logic al cauzalităţii. In ea, cauza şi efectul se opun ca

1 Se vede în chip lămurit, pentru cele două expresii algebrice echivalente, că trecerea dela prima la a doua corespunde preocupării de a aşeza necunoscutele x şi y în membrul care precedă semnul egalităţii şi termenii cunoscuţi în celălalt membru. Semnul egalităţii, în ambele expresii, nu este decît ceiace corespunde verbului în expresia cauzală.

o condiţie şi o condiţionată. Şi din ea rezultă că ceiace numim cauză revine la ceiace **produce** un lucru, iar ceiace numim efect revine la ceiace **este produs** de un lucru. [1] Vedem acum pentru care motiv cauza şi efectul nu pot fi privite ca identice: ele se opun ca un lucru ce produce faţă de un lucru produs.

*

Această opoziţie are nevoe de a fi studiată deaproape şi stabilită în chip cît mai precis pentru a evita numeroase erori. Şi, cu aceasta, revenim la problema cauzalităţii substanţiale la care am mai făcut o aluzie în primele pagini ale acestui studiu. [2] Cauzalitatea presupune că un agent anumit produce o modificare a unui pacient: acest lucru se înţelege uşor. Dar ceiace se înţelege mai greu şi pretează la o grosieră confuzie este că o deosebire trebue făcută între cauză şi agent, pe deoparte, şi între efect şi pacient, pe de alta. Cînd pretindem că focul produce combustia lemnului, în adevăr, nu pretindem că lemnul, pacient ce suportă focul, este în acelaşi timp şi efectul. Efectul, el, este combustia. Şi nu focul este cauza şi nici chiar oxigenul din aer. Ar fi să întrebuinţăm aici expresiile noastre într'un înţeles cu totul impropriu. Se zice, desigur, că o grădină produce flori în sensul că o grădină nu este altceva decît totalitatea unor plante ce dau flori, şi nu este vorba aici de enunţarea unui raport cauzal. Dar nu putem spune că A produce pe B în gîndul că A este cauză de B şi credem, în acelaşi timp, că relaţia noastră indică cum că A s'a transformat în B. Un raport cauzal s'a înţeles întotdeauna ca o înrîurire a unui agent prin dezvoltarea unei energii asupra unui pacient pe care îl transformă. Ceiace însamnă că o legătură cauzală trebue, în fond, să conţie indicaţiile a patru elemente deosebite: agentul se prezintă odată cu modul său de acţiune—cauză propriu zisă—şi pacientul cu modul său de pasiune—efectul propriu zis.—Astfel, în exemplul:

---

1 Să amintim, cu această ocazie, că logicienii francezi din secolul nostru (Lachelier, *Etudes sur le Syllogisme* [1907]; Luquet, *Essai d'une logique systématique et simplifiée*, [1913]; Goblot, *Essai sur la Classification des Sciences* [1898] şi *Traité de Logique* [1918]) lasă din ce în ce mai deoparte, în studiile lor, propoziţiile zise de *inherenţă*, pentru a cerceta natura propoziţiilor pe care le deosebesc sub denumirea de *propoziţii de relaţie*. Un exemplu de o atare propoziţie ar fi: „Dunărea curge pe o distanţă mai mare decît Rinul". Propoziţiile de acest tip nu exprimă atribuţia unei însuşiri subiectului, ci, mai mult, o relaţie între două subiecte (în exemplul precedent, subiectele sînt Dunărea şi Rinul). Mai departe, termenul copulativ nu mai este aici verbul *a fi*, ci alt verb oarecare ce exprimă tocmai relaţia. Noi subscrim la această doctrină în timp ce, după cum s'a văzut, admitem că verbul exprimînd relaţia de cauzalitate este verbul *a produce* (sub forma activă sau pasivă) şi nu verbul *a fi*.

2 Problema cauzalităţii substanţiale a făcut, în ultimele decenii, obiectul unor vii dezbateri care au amestecat numele celor mai reputaţi logicieni germani. În aceste dezbateri nu avem a interveni. Cf. Sigwart, *Logik*, ed. IV-a, vol. II, Anmerkung zu § 73.

căldura soarelui produce dilatarea şinelor, cele patru elemente ar fi reprezentate în chipul următor: soarele figurează agentul, căldura energia agentului utilizată pentru transformare, şinele figurează ceiace suferă transformarea, în fine dilatarea reprezintă transformarea însăşi. Aceste patru elemente, după cum se poate vedea din exemplul nostru, au o valoare inegală: cuplul *necesar*, caracteristic cauzalităţii—căci dacă tot ce este necesar nu este cauzal, tot ce este cauzal este necesar—cuplul necesar, zicem, reprezentat prin expresia „A *produce* pe B", este acela al căldurii şi al dilataţiei, care sînt cauza şi efectul propriu zis. Şi numai întîmplarea poate face că experienţa noastră se poartă asupra soarelui şi a unei şine de cale ferată, pe cînd inducţia are însărcinarea să depăşească tocmai orice contingenţă.

Este aproape inutil să adăugăm că toate expresiile cauzale nu se prezintă subt o înfăţişare tot atît de corectă ca expresia de mai sus. Dar trebue să nu uităm că limbagiul logic este atît de bine fixat că, de obicelu, o licenţă nu este decît aparentă. De aceia, restricţia pe care o facem este aproape de pură formă, şi nu ne propunem să insistăm prea mult. Să raţionăm dar, pe scurt, pe un exemplu. Zicem: acţiunea bacililor lui Koch are ca efect tuberculoza. Am avea aerul, în exemplul prezent, să judecăm că acţiunea bacililor crează ceva şi nu „transformă", nu „modifică". Totul nu este decît o iluzie. Tuberculoza este definită, în adevăr, o afecţiune a organe sau ţesuturi cum sînt plămînii, unele articulaţii, unii ganglioni sau pielea. Expresia: acţiunea bacililor lui Koch are ca efect boala de piept, este, prin urmare, echivalentă cu expresia:—are ca efect o afecţiune a plămînilor; astfel că, în definitiv, pacientul se deosebeşte şi în cazul de faţă de efectul propriu zis, primul fiind reprezentat prin termenul: plămînii, şi al doilea prin infecţia pulmonară produsă. [1]

Mai mult ca ori şi ce însă, cazurile ce ne scot din tipul

---

1 Nu avem în vedere, se înţelege uşor, în studiul de faţă eminamente succint, decît legăturile cauzale simple. O cercetare delaliată ar putea singură să ne ducă la analiza cauzelor numite indirecte care iau loc atît de des, şi cîte odată în chip abuziv, în judecăţile cauzale. Ar fi, de exemplu, să întrebuinţăm cauza indirectă, dacă am spune: clima rece şi umedă produce tuberculoza la Negri. În realitate, verbul *produce* este întrebuinţat aici în sensul de *favorizează*, căci sîntem cu toţii de acord că microbul specific şi nu aerul rece şi umed este autorul bolei de piept. Cum însă clima rece este dăunătoare locuitorilor ţinuturilor de subt equator, cum ea micşorează puterea de rezistenţă a unui organism deprins să trăiască în alte condiţii, se admite că ea este un auxiliar prielnic al infecţiei microbiene şi logicienii au convenit să dee numele de *cauză indirectă* sau de *cauză mediată* unei condiţii care, ca în cazul precedent, concura pe lîngă cauza *imediată* la stabilirea unui efect. Se vede fără greutate că cuplul caracteristic cauzalităţii pe care l-am separat mai sus, cuprinzînd energia-cauză şi pasiunea-efect nu mai are aici acelaşi valoare, cele două elemente din cuplu ne mai fiind într'o legătură atît de strînsă.

clasic, deşi nu dovedesc nimic nou în ce priveşte coexistenţa, în raporturile cauzale, a elementelor descrise mai sus, mai mult ca ori şi ce, zicem, cazurile de excepţie grăbesc concluzia noastră. Ele ne arată, în adevăr, că subt închegarea cauzală se înfăţişază, printr'o formulare mai mult sau mai puţin dezvoltată, o transormare necesară, totuşi, dacă transformarea este, de bună samă, un eveniment, legătura cauzală nu poate închide decît un eveniment al cărui teatru să fie o substanţă. O transformare presupune, în adevăr, în chip indubitabil un lucru ce suportă transformarea, un acelaşi lucru ce trece dela o stare la altă stare. O transformare nu poate însemna o dispariţie *in nihilim*, urmată de o creaţie *ex nihilo*. Ca să reluăm un exemplu văzut mai sus, un lemn care arde devine cenuşă: dar cennşa este o parte din lemn: între momentul în care am văzut lemnul luînd foc, şi momentul în care am cules cenuşa produsă nu este nici un timp gol, nici o discontinuitate, nici o suspensie care ar echivala cu un adevărat miracol. Altcum, scamatoriile ar fi şi ele, legături cauzale şi, căzînd în domeniul obişnuitului, n'ar mai avea nici un succes în teatre; boscarul aşează pe masă un mototol de hîrtie, îl acoperă cu o batistă, şi cînd scoate batista, hîrtia a dispărut pentru ca să rămîe în loc un canar viu. Dacă sîntem de părere că, în cazul de faţă, există „une supercherie", o şarlătănie dibace, este tocmai fiindcă o transformare a hîrtiei într'un animal nu ni se pare posibilă. O mînă providenţială, aceia a boscarului, scoate hîrtia pe furiş şi pune canarul în loc. Nu tot aşa este cînd în locul lemnului apare, în momentul în care deschidem uşa sobei, un morman de cenuşe. Mîna providenţială a naturii, Dumnezeu în creaţia continuă, nu scoate lemnul pe horn pentru a turna cenuşă în loc. Noi zicem că cenuşa este o rămăşiţă a combustiunii lemnului: lemnul, arzînd, a liberat carbonul pe care îl conţinea şi care s'a evadat în aerul înconjurător subt formă de oxid carbonic, şi a lasat, ca produs solid al combustiei, cenuşa din vatră.

Vedem, de aici, cum cauzalitatea presupune jocul necurmat al principiului substanţei ca un auxiliar al său. Cauzalitatea proclamă că lumea are o istorie, că fiecare moment este o trecere la ceva nou: dar ea trebue să se bizue pe ceva statornic: în dosul diversităţilor apare o constantă, apar nişte realităţi fixe care explică în ce fel lumea nu cunoaşte desfiinţări neîncetate urmate de zidiri neîncetate. Putem, acestea fiind spuse, să desfacem raportul cauzal din alt punct de vedere. Putem spune, la lumina celor ce preced, că dacă tolerăm cauzalităţii acest substrat substanţial, apoi o legătură cauzală indică cum că o energie a unui agent aplicată unui lucru transformă acest lucru. Relaţia întrevăzută la început, în virtutea căreia căldura unei lămpi Bunsen topeşte un baston de fosfor, se poate, în acest caz, lesne transforma zicînd că prin căldura dezvoltată de lampa Bunsen fosforul trece dela starea solidă la starea lichidă. Şi, reve-

nînd acum asupra celor spuse, înţelegem uşor, de astădată, unde reşede identitatea şi unde se pot constata secuenţe. Identitatea nu există între cauză şi efect, şi nici secuenţa; dar identitatea există în sînul substanţei influenţate care apare ca o realitate fixă; şi secuenţa apare ea însăşi în chip obligator în raport cu această substanţă cînd deosebim două momente: acel care precede acţiunii agentului şi acel care i urmează, acel al barei de fier încă neîncălzite şi acel al barei de fier supuse dilataţiei. Atît identitatea deci, cît şi succesiunea nu sar peste termenul copulativ pentru a cîrmui unul în raport cu celălalt,—cei doi membri ai judecăţilor cauzale; atît identitatea cît şi succesiunea rămîn închise în hotarele celui de al doilea membru, pentrucă nu fac decît să proclame că lucrul influenţat, pacientul, suportă o transformare în timp, care totuşi îl lasă să dăinuiască subt categoria unei realităţi transformate, subt categoria deci a unei substanţe unice.

*

Dacă luăm sama bine, concluzia noastră ne împinge la o consecinţă a cărei importanţă nu poate scăpa nimănui. Am spus mai sus că opoziţia între o cauză şi un efect se reduce la opoziţia între celace produce şi celace este produs; că ziua, antecedent obligator al nopţii, este privită ca nefiind cauza acesteia numai din motivul că n'o produce. Cauza deci apare ca o condiţie necesară a unui eveniment, pe cînd efectul este însuşi acest eveniment condiţionat.

De îndată, prin urmare, ce acest eveniment este dorit, el se leagă de cauza care-l produce precum scopul se leagă de mijloc. Şi, deodată, eficienţa devine finalitate şi se confundă cu ea. Acum jumătate de veac, celebrul filozof francez Jules Lachelier, într'o carte nu mai puţin celebră, *les Fondements de l'Induction*, a surprins spiritele prin apropierea—pe atunci aproape neaşteptată—pe care o făcea, găsind raţionamentului inductiv o temelie comună din cauzalitate şi din finalitate, totodată. Drumul se găseşte astăzi netezit. Ar fi însă o eroare să se creadă că, în studiul de faţă, noi socotim să reluăm o teză prea cunoscută şi că, fără a pregăti cîtuşi de puţin pe cetitor la o atare apropiere, am dezvoltat cu răbdare, cu mii de precauţii şi cu atîtea întorsături o teorie pe care, la un moment dat, printr'un veritabil „coup de théatre", ne-am fi rezervat s'o dezvăluim ca aparţinînd lui Jules Lachelier, dînd oarecum—ca să vorbim în mod familiar—cărţile pe faţă la sfîrşitul expunerii noastre. Nu doară că o asemenea procedare ar fi reprehensibilă; ea ar putea să treacă drept o încercare de a îmbrăca după gustul zilei, şi de a sprijini pe argumente nouă o teorie a unui autor mai vechiu, iar faptul de a restabili pe autor în drepturile sale, într'un punct al lucrării, chiar pe neaşteptate, ar ajunge pentru a

spala pe ori şi cine de o acuzaţie de plagiat. Putem să spunem chiar că eleganţa unei atare întreprinderi ne devine clară cînd ne gîndim la dificultatea pe care o prezintă şi la măestria pe care trebue s'o posede un cugetător pentruca să nu fie zdrobit de modelul ilustru pe care a dorit să-l topească pentru a-l turna din nou în conformitate cu gustul contimporan. [1]

Cazul nostru este cu totul altul şi poziţia noastră mai puţin îndrăzneaţă. Desigur, nu putem nega că o doctrină ca a lui Lachelier, atît de vastă, deşi închisă în aşa puţine pagini, ar fi putut să ne creeze permanente reminiscenţe în punctele unde se apropie mai mult de reflexiile noastre, dată fiind mai ales preocuparea studiului nostru de a căuta o trecere dela cauzalitatea mecanistă la finalism, problemă care pune în joc elementele însăşi alăturate în *Fondements de l'Induction.* Dar o cercetare mai amănunţită ne convinge că aceste reminiscenţe n'au decît în aparenţă un rol atît de mare. Fără nici un dubiu posibil, nici scopul pe care îl urmăreşte Lachelier, nici spiritul în care pune problema, nici soluţiile sale nu sînt de natură a constitui un ajutor prea însemnat şi de a forma suggestii numeroase în sprijinul unui studiu care, precum am spus-o dela început, se pune pe un teren strict logic.

Nu doară că Lachelier n'ar apărea el însuşi ca un logician, într'o măsură anumită, în scrierea sa atît de celebră; căci autorul reflectează asupra inducţiei, problemă eminamente logică. Dar ne va fi îngăduită o scurtă analiză, în această legătură, care va pune lucrurile la punct, şi al cărei folos, de altminteri, va fi de a reînprospăta cunoştinţele cetitorului cu privire la o operă de filozofie contemporană socotită, cu drept cuvînt, capitală. Inducţia, în ochii lui Lachelier, apare ca un punct de întîlnire a „două legi distincte": „una după care orice fenomen este închis într'o serie în care existenţa fiecărui termen determină pe acea a următorului; alta după care orice fenomen este cuprins într'un sistem, unde ideia întregului determină existenţa părţilor"; [2] una care este eficienţă; alta care este finalitate. În virtutea principiului cauzalităţii, evenimentele se înşiră unul după altul ca nişte mărgăritare pe un fir, fiecare stînd în contact numai cu cel care îl precede şi cu cel care-i urmează. În virtutea principiului finalităţei, dimpotrivă, aceleaşi evenimente ale lumii se compun în conformitate cu un rost căruia îi sînt subordonate. Ele continuă să fie înşirate în acelaşi ordine, după aceleaşi norme, însă lanţul lor are un sens ce întrece legăturile de vecinătate şi orîndueşte, „organizează", ceiace nu intră în legătura cauzală a două evenimente. [3] Firul pe care stau mărgăritarele

1 Cităm *Aristote* de Hamelin, ca o încercare surprinzător de reuşită a acestui gen.

2 *Fondements de l'Induction,* p. 42.

3 „L'organisation n'est donc qu'une forme de la finalité" (*Fondements de l'Induction,* p. 91).

se poate înţelege ca avînd o direcţie. Cauzalitatea şi finalitatea nu-şi poartă deci umbră, ele se articulează, ele conviețuesc, ele conlucrează; dar ele sînt departe de a se putea reduce una la alta: cum am văzut, ele sînt „două legi distincte". [1] Cauzele finale şi cauzele eficiente se aseamănă în filozofia lui Lachelier, am putea spune, în măsura în care se aseamănă un ciocan şi o nicovală, sau două unelte oarecare destinate să făurească un acelaşi obiect. Ele sînt bazele unei aceleiaşi inducţii, şi atîta tot. Dacă sînt comparabile, comparaţia nu poate stabili decît diferenţe, şi aceste diferenţe Lachelier va avea grijă să le determine. Ele sînt de o dublă ordine: în primul rînd, se poate vedea că „judecăţile prin care le aplicăm fenomenelor" sînt hipotetice pentru cauzele eficiente şi categorice, pentru cauzele finale în sensul că primele nu determină fiece fenomen decît în raport cu un precedent a cărui existenţă o *presupune*, pe cînd celelalte pun „în chip absolut şi fără condiţie fiecare din finele reale sau prezumate ale naturii". [2] În schimb, şi aici intervine a doua deosebire, legea cauzelor eficiente este necesară, pe cînd legea cauzelor finale este contingentă: prima are o valoare strict ştiinţifică, pe cînd a doua reprezintă funcţia estetică a cugetării omeneşti. [3] Mecanismul universal apare, în adevăr, ca necesar: cînd toate condiţiile unui fenomen sînt întrunite, „noi nu mai putem admite fără absurditate, că acest fenomen ar putea să nu se producă sau că s'ar produce în alt mod decum o cer legile mecanicei". [4] Ordinea teleologică nu are acest caracter: legea cauzelor finale este „flexibilă şi contingentă în fiecare din aplicările sale: ea cere în mod absolut o armonie oarecare în ansamblul fenomenelor, dar ea nu ne garantează că această armonie va fi mereu compusă din aceleaşi elemente". [5]

Raţionamentul inductiv se defineşte, dar, în funcţie de două legi: una care leagă şi una care armonizează, şi natura posedă două ordine a căror cîmpuri se întretae în fiece moment. Dar aceste două legi, numai cugetul omului poate să le impue fenomenelor: [6] condiţiile fenomenelor sînt condiţiile gîndirii—însăşi. În adevăr, împotriva celor ce ar putea să creadă empiriştii, cunoştinţele noastre nu sînt pure senzaţii şi principiile nu pot fi

---

1 *Fondements*, p. 42.

2 *Fondements*, p. 73.

3 „Ainsi la nature possède deux existences, fondées sur les deux lois que la pensée impose aux phénomènes: une existence abstraite, identique à la science dont elle est l'objet, qui repose sur la loi nécessaire des causes efficientes; et une existence concrète, identique à ce qu'on pourrait appeler la fonction esthétique de la pensée, qui repose sur la loi contingente des causes finales" (*Fondements*, p. 81).

4 *Fondements*, p. 73.

5 *Ibid.*.

6 Repetăm o parte dintr'o citaţie precedentă: „Ainsi la nature possède deux existences, fondées sur les deux lois que la pensée impose aux phénomènes.." (*Fondements*, p. 81).

miezul comun şi universal al tuturor experienţelor. In actul de cunoaştere, gîndirea omenească ia, în fond, poziţie faţă de ea-însăşi, fiindcă cuprinde imediat natura sa proprie şi totodată raportul pe care-l susţine cu fenomenele. Lachelier, de data asta, se evadează din cîmpul logicei în acel al metafizicei, astfel că nu mai sîntem departe de a recunoaşte pe autorul care în altă parte trebuia să scrie: „Să n'avem temere de a suspenda oarecum cugetul în vid: căci el nu se poate odihni decît pe el însuşi, şi tot restul nu se poate odihni decît pe el: supremul punct de sprijin al oricărui adevăr şi a oricărei experienţe, este spontaneitatea absolută a cugetului". [1] Şi nu sîntem departe de a crede că filozoful francez, în *Fondements de l'Induction* caută mai puţin bazele inducţiei, decît un teren stabil pe care să aşeze o nouă metafizică, o metafizică spiritualistă realistă. Căci nu putem spune altceva despre o operă care se încheie, ca concluzie, pe considerentul următor: „adevărata filozofie a naturii este, dimpotrivă, un realism spiritualist, în ochii căruia orice fiinţă este o forţă, şi orice forţă o gîndire ce tinde la o conştiinţă de ea-însăşi din ce în ce mai complectă. Această .. filozofie este... independentă de orice religie: însă, subordonînd mecanismul finalităţii, ea ne pregăteşte a subordona finalitatea la rîndul ei unui principiu superior şi a întrece printr'un act de credinţă morală hotarele cugetului în acelaşi timp cu cele ale naturii" [2]

Atîta ne ajunge pentru a defini, prin contrast, propriul nostru punct de vedere. In primul rînd, noi am hotărît dela început că nu vom încalca, în acest studiu, terenul metafizicei, socotind că o discuţie pur logică poate să servească întotdeauna de prefaţă unui sistem de explicare universală, însă numai cu condiţia expresă ca cercetările—pentru a servi de martor imparţial—să-şi caute obiectul în propriul domeniu al logicei. Şi în această privinţă, credem că n'am înşelat aşteptările, studiul nostru întreg fiind, pînă acum, o analiză logică *stricto senso* a judecăţii cauzale.

Dar asta încă nu se raportează decît la spiritul în care au fost întreprinse reflexiile noastre şi la metoda de lucru adoptată. Lucrarea noastră însă—şi faptul este esenţial—mai diferă cu totul de celebra scriere a lui Lachelier prin soluţia pe care o indică. Noi n'am întreprins, în adevăr, un studiu al inducţiei, şi nu ne-am preocupat nici de cum să găsim locul care revine, în raţionamentele inductive, cauzelor eficiente şi cauzelor finale; nu puteam descoperi, ca atare, că, în inducţie, cauzalitatea şi finalitatea, mecanismul şi teleologia îşi împart terenul fără a se confunda. Noi am procedat în chipul cel mai simplu: am consi-

1 *Psychologie et Métaphysique*, p. 158.
2 *Fondements*, p. 102.

derat, nu inducţii, şi nici legile naturii descoperite prin metoda inductivă, ci raporturile cauzale ce se pot desprinde din transformarea legilor: şi examinînd aceste raporturi cu toată răbdarea şi fără nici o idee preconcepută, le-am condus pînă într'un punct în care cauzalitatea ni s'a părut a se degrada oarecum în finalitate, caşi cum printr'un mimetism de o natură foarte specială eficienţa s'ar colora în finalitate de îndată ce intră în zona în care omul apare cu dorinţele sale. Un raport de cauzalitate *dorit* devine un raport de finalitate, numai prin faptul că este *dorit*. Iată o constatare, pe care ne vom însărcina s'o sprijinim, şi care ne pune într'o situaţie cu totul deosebită de aceia pe care o găsim în *Fondements de l'Induction*.

Marea facilitate pe care ne-o acordă Lachelier este deci aceia de a fi deprins spiritele să gîndească cauzalitatea în legătură cu finalitatea, întrucît, fidel urmaş al lui Kant, a pus ambele noţiuni în contact, de unde, pînă atunci, logicienii se temeau, atît le credeau de inconciliabile, să le pue faţă în faţă. Înainte de Lachelier, erai mecanist sau erai finalist; astăzi, se exprimă părerea comună, zicînd cu Sigwart că scopul se leagă de noţiunea cauzalităţii. [1] Dar, şi prin aceasta se înţelege, de prea multe ori, că finalitatea guvernează numai *o grupă* de legături cauzale şi le cuprinde precum un tot conţine părţi din care se compune.

Iată, explicat în cuvinte atît de succinte pe cît posibil, ceiace ne separă şi ne apropie de teza lui Lachelier, teză prea cunoscută ca să nu simţim nevoia de a ne determina poziţia faţă de ea, prea cunoscută iarăşi ca reminiscenţe din ea să nu fi împins ramuri multiple în mijlocul reflecţiilor noastre, prea cunoscută în fine şi prea acceptată pentru ca autoritatea ei, în singurul punct ce ne serveşte, să nu se întărească şi să ne asigure în convingerea noastră, să nu ne sprijine în tot lungul cercetărilor noastre. Pusă în contact cu teoria lui Lachelier propria noastră teorie nu merge pînă a se umfla cu o realitate nouă sau a se topi în acea realitate, precum o picătură de apă ce se prelinge pe un plan înclinat s'ar întîlni, în drumul ei, cu alta spre a forma împreună cu ea, printr'un salt brusc, o singură bilă lichidă mărită. Dar dacă teoria noastră nu mîntue prin a se confunda cu teoria filozofului francez, noi nu uităm că-i datoreşte toată libertatea de mişcare.

*

La drept vorbind, dacă am vrea să căutăm o apropiere

1 „Bleiben wir zunächst hier stehen, so ist klar, dass der zu realisierende Zweck, als Grund der Formeines Dings und der Einheit eines aus Teilen bestehenden Ganzen gedacht, dem Causalbegriff nicht entgegengesetzt ist, sondern denselben einschliesst" (Sigwart, *Logik*, II, p. 261, ed. IV-a).

mai intimă, am putea s'o găsim într'o carte cu totul recentă, în *Logica* d-lui Goblot, [1] scriere ce este ea-însăşi pe punctul să capete o celebritate bine meritată. D. Goblot, în adevăr, caută el-însuşi o trecere dela eficienţă la finalitate [2] şi dacă această problemă l-ar fi preocupat cu precădere, dacă el şi-ar fi concentrat toată atenţia asupra ei în loc de a urmări clădirea unei logice complecte, nu sîntem departe de a crede că cercetările noastre ar fi devenit inutile, fiindcă am fi riscat cu siguranţă să găsim chestiunea golită de tot miezul ei. Trebue să spunem însă, că în dorinţa de a aduce un omagiu eminentului profesor francez, vom avea grijă, în cele ce urmează, să notăm toate suggestiile pe care le putem scoate din opera sa, punctele de asemănare precum şi punctele de divergenţă.

Reluăm deci, firul problemei. Am enunţat părerea, în cele ce preced, [3] că un efect se opune unei cauze ca un condiţionat condiţiei, ca un produs unui agent ce-l produce. Şi am constatat că dacă efectul este dorit, urmărit, apoi nu mai vedem întrucît acest efect s'ar deosebi de un scop, şi, în acest caz, agentul s'ar confunda cu mijlocul. Cauzalitatea şi finalitatea apar, prin urmare, ca două interpretări ale unor aceloraşi evenimente, finalitatea intervenind atunci cînd închipuim că un nex oarecare are un rost pe care mecanismul singur nu se preocupă să-l descopere.

Un atare punct de vedere se izbeşte, ştim bine, de concepţia curentă pe care am examinat-o în treacăt adineaori [4] şi din care rezultă că finalitatea şi cauzalitatea sînt două ordine suprapuse, ultima guvernînd în mod necesar fiece nex în parte, pe cînd prima armonizează grupurile, totalităţile dînd universului o orientare, un sens. Finalitatea însă, văzută subt acest aspect, derivă din nevoia de a scăpa din fenomenalismul englez din veacurile trecute, atît de supărător pentru spiritul omenesc avid de unitate, şi valoarea unei atare priviri nu poate decît să scadă în măsura în care ne obişnuim să gîndim în conformitate cu pluralismul pus la modă, acum în urmă, de filozofia americană. Pe de altă parte, ideia a două ordine suprapuse ce nu coincid, conţine ceva supărător, dacă nu chiar o contrazicere: căci este imposibil de înţeles cum finalitatea ar putea să cîrmuiască un grup de fenomene, fără ca fiecare fenomen în parte să se resimtă oarecum de această direcţie pe care trebue s'o ţie în raport cu întregul; dacă trebue să existe, în adevăr, o armonie într'o frază muzicală această armonie nu poate să se mulţumească să fixeze poziţia primului acord faţă de ultimul, ci

1 Goblot, *Logique*, 1918, Librairie Armand Colin.

2 „La finalité est donc un caractère que revêtent certains processus de causalité" (Goblot, *Logique*, p. 338).

3 P. 99.

4 P. 99 - 101.

trebue să modeleze fiecare parte din frază şi să stabilească conţinutul fiecărui acord în parte; sau dacă o corabie trebue să meargă dela un port la altul, ea nu poate să-şi ajungă ţinta decît fiindcă comandantul ei o sustrage, metru cu metru, presiunii mecanice a valurilor şi solicitărilor curenţiilor marini.

Or, în această privinţă, niciodată experienţa nu a putut arăta omului un singur caz în care finalitatea să fi adus o deformare discernabilă a raporturilor mecanice. Tot ce se întîmplă, tot ce se înfăptueşte răspunde în mod adecuat mecanismului, şi nu este maşină construită de om, cît de complexă, cît de perfecţionată şi cît de apropiată scopului constructorului, care să nu constitue aplicarea unui mănunchiu de legi fizice, fără a viola pe una singură.[1] Omul este incapabil să dee „un coup de pouce" universului şi ordinei universale pentru a şi-l face mai favorabil: cînd el vrea o închegare, o construcţie, el este nevoit să vrea fiece parte din închegare, şi această fiece parte este cu totul supusă mecanicei, fizicei, chimiei, etc.. Dar, fiece parte este supusă finalităţii, în acelaşi timp, fiindcă efectul ei este căutat, fiindcă ţintim la dînsa ca la o parte dintr'un tot pe care îl dorim. Nu ne putem ilaziona în această privinţă: se găsesc într'o maşină organe corectoare: dar scopul lor nu poate fi de a anula o lege, ci de a anula efectele unei legi, punînd în joc o altă lege: radiatorul nu împiedică încălzirea gazelor dintr'un motor cu explozie, şi el nu poate face ca o reacţiune exotermică să devie endotermică: însă apa pe care o conţine, absoarbe o parte din căldura exploziilor ca orice corp mai rece în contact cu unul mai cald. Consecinţele acestor consideraţii ne apar cu limpeziciune: o maşină se compune din mecanisme mai mult sau mai puţin numeroase, avînd destinaţia de a se complecta sau de a se corecta; dar maşina, întregul, nu este ea singură decît un mecanism compus ce nu este un miracol în raport cu legile naturii, fiindcă nu conţine în nici una din părţile sale un început de miracol.

Rămînem totuşi miraţi că finalitatea nu se descoperă în chip lesnicios decît în totalităţi, în grupări? Această mirare nu este nici decum legitimă. Raportul cauzal nu este el-însuşi atît de simplu decît fiindcă îl izolăm printr'un artificiu, şi logicienii au studiat prea adeseori fenomenul numit al cauzelor imediate pentru ca să avem a mai reveni. Un aparat cauzal este compus numai dintr'o cauză şi un efect, fiindcă vrem să-l contemplăm în chip sumar sau, ca să spunem aşa, în chip schematic. O scîntee

---

1 Maşina cu aburi, de pildă, strănepoată a marmitei lui Papin, respectă toate legile compresiunii gazelor, a transformării energiei, a rezistenţei materialului, a frecării, a condensării, etc. etc., şi toate organele ei sînt aplicări de legi naturale, fără ca să descoperim în funcţionarea ei un singur miracol, un punct în care omul ar fi zdrobit ordinea naturii pentru a-i substitui o ordine a sa mai conformă ţelului căruia maşina corespunde.

aprinde un amestec detunător şi noi enunţăm legea cauzală în timp ce decretăm că scînteia este cauza exploziei. Dar scînteia trebue să fie produsă şi apoi condusă în interiorul amestecului; dar amestecul trebue format şi aşezat, el-însuşi, în locul unde scînteia vine să-l aprindă. Toate acestea nu ne interesează în deaproape cînd sîntem hotăriţi să stabilim raportul cauzal de mai sus. Însă cînd *vrem* să realizăm condiţiile experienţei, nevoia de a crea aceste antecedente accesorii, aceste circumstanţe indirect indispensabile reapare. Vom zice că experimentarea poartă deja pecetea finalităţii? Într'o privinţă, da, fiindcă noi *dorim*, oarecum, realizarea experienţei. Trebue însă să fim foarte prudenţi în mersul nostru. Finalitatea are caracterul de a-şi servi şie-însăşi de criteriu, ea se substitue cauzalităţii şi nu se compune cu aceasta. Una este a vrea un fenomen, şi alta a vrea realizarea unui fenomen. În primul caz, cauzalitatea dispare pentru a lăsa locul finalităţii, iar fenomenul nu mai este un efect al unei cauze, ci un scop la care ajungem printr'un mijloc cunoscut; în al doilea caz, dimpotrivă, cauzalitatea rămîne, fiind că scopul nostru este tocmai observarea unui raport cauzal. Să admitem totuşi că experimentarea este un pas spre finalitate, un compromis între eficienţă şi finalitate. Avem aici un raport cauzal înfăţişat în împreunare cu toate accesoriile sale, şi ne interesăm la aceste accesorii fără de care experienţa nu poate reuşi. Dacă acum mergem mai înainte, dacă intrăm în finalitatea pură, dacă, adică, nu mai urmărim experienţa pentru a-i nota modalităţile, ci pentru a obţine, bunăoară, un travaliu util, odată ce dorim explozia, dorim şi condiţiile obligatorii care contribue s'o producă. Şi dacă luăm sama bine, creînd toate aceste circumstanţe accesorii destinate *numai şi numai* să realizeze explozia, am construit deja mai mult din jumătatea unui motor de automobil (în ocurenţa, bine înţeles, că benzina este întrebuinţată la construirea amestecului detunător): în adevăr, vom avea un recipient cu benzină (numit rezervor) legat printr'un tub cu un aparat chemat a face amestecul (un carburator), o cavitate în care să se facă explozia (cilindrul), apoi un circuit electric comandat de un dinam la rîndul său acţionat cu forţă motrice, o bugie în care se produce scînteia, în fine alte aparate mai mărunte a căror enumerare o omitem. Astfel că, aruncînd o privire înapoi, constatăm că însăşi cauzalitatea comportă suma de circumstanţe accesorii al căror concurs obligator aduce legătura cauzală la realitate, dar atenţia noastră nu este interesată la spectacolul atîtor elemente, orice ar fi, exterioare obiectului cercetărilor noastre. Cînd intrăm însă în finalitate, aceste elemente ies din umbră şi ni se impun, fiindcă trebue să le *vrem* în acelaşi timp cu efectul lor devenit scop. Şi dacă este aşa, o maşină ni se pare o *unitate* compusă din părţi, fiindcă ea răspunde unui scop unic, unui scop ce nu reprezintă decît un efect urmă-

rit ce apare în mod clar în legătură cu tot cortegiul de cauze imediate şi mediate prin care îl obţinem.

Iată deci în ce înţeles putem vorbi de armonie, de organizare în sinul finalităţii. Trăsnetul tae un copac, acesta se răstoarnă şi se prăvăleşte într'o vale; în cursul rostogolirii lui, copacul dă peste un om şi îl ucide: avem aici o serie de legături cauzale care se determină una pe alta. Tăerea mai multor copaci este dorită, şi înfăptuită la momentul oportun: avem lupta din codrul Cosminului condusă de geniul lui Ştefan Vodă. In primul caz, nici unul din elementele grupului de legături cauzale nu este dorit; în al doilea caz, totul este dorit. Dar nici într'un caz nici într'altul, legăturile nu pot fi desfăcute unele de altele, şi un copac nu poate ucide un om până nu s'a desfăcut de pe culme. Un scop unic, urmărit în chip exclusiv, poate cere mijloace multiple, întocmai deci, precum un efect presupune o multitudine de cauze mai apropiate sau mai îndepărtate. Şi deosebirea între eficienţă şi finalitate nu reşede în multitudinea de elemente pe care aceasta din urmă le pune în joc în vederea atingerii unei ţinte unice.

Cert lucru, cînd ne gîndim la finalitate, ne amintim, mai ales, de instrumentele inorganice construite de om şi de instrumentele organice construite de viaţa animală. Unele şi altele sînt complexe: cînd *vrem* un instrument care să ne permită să plutim pe apa unui rîu, *vrem* şi tăerea unui copac din pădure, *vrem* şi un foc care să scobească trunchiul, etc.. Dar, în definitiv, toate dipoziţiile pe care le luăm nu tind decît la aplicarea principiului lui Arhimedes şi nimic mai mult. Numai printr'o exagerare am putea să punem pe acelaşi plan toate legile ce prezidă la nişte operaţii accesorii, şi principiul lui Arhimedes care ne permite să plutim. Căci, orice s'ar zice, nu există o adevărată întîlnire acolo unde un scop unic are nevoe de un mijloc unic, chiar dacă obţinerea acestui mijloc unic cere sforţări multiple şi deosebite, adică chiar dacă acest mijloc trebue considerat el-însuşi ca un efect pentru obţinerea căruia intră în joc o gramadă de cauze directe sau indirecte. Dacă finalitatea ar fi o armonie, dacă ea ar presupune o convergenţă de legături cauzale, un sistem format din aceste legături, un mănunchiu sau o serie de eficienţe, ne-am aştepta că acest sistem să existe în interiorul raportului mijloc-scop, şi nici de cum să acopere o zonă preliminară. Finalitatea se manifestă, în tot cazul, între mijloc şi scop: şi dacă ea ar include o convergenţă, aceasta nu s'ar putea produce decît tot în spaţiul dintre mijloc şi scop; ceiace precedă mijlocului, ceiace-i dă fiinţă acestuia n'o interesează.

Putem însă să mergem mai departe. Se vor găsi, desigur, cazuri în care raportul de finalitate să fie strict redus numai la un mijloc şi la un scop, cazuri, adică, în care mijlocul să n'aibă nevoe de nici o apretare, sau cazuri—cel puţin—în care apretarea se face dela sine şi nu este evocată. Raportul de finalitate,

în asemenea cazuri, nu va cuprinde decît doi termeni în legătură, nimic mai mult, prin urmare, decît un raport cauzal. Un proprietar puţin scrupulos *ar dori*, de pildă, că trăsnetul să-i incendieze un hambar cu grîne asigurat pe un preţ mult superior valorii grînelor şi a construcţiei. Trăsnetul, cauză a distrugerii hambarului, este aici mijlocul, şi scopul dorit de proprietar este efectul trăsnetului asupra clădirii, arderea ei până în temelii. Ce avem aici mai mult decît acel cuplu analog cuplului cauzal pe care l-am studiat cu deamănuntul, în partea primă a acestei scrieri? Căci vom zice: trăsnetul este *cauza* distrugerii unui hambar.

Nu mai putem păstra, prin urmare, nici o îndoială, finalitatea nu este întotdeauna un conglomerat de cauzalităţi, şi precum semnul cauzalităţii nu era nici identitatea nici succesiunea, tot aşa semnul finalităţii nu este o grupare de legături cauzale dispuse într'o unitate după un plan. Finalitatea şi cauzalitatea sînt două interpretări posibile ale unei aceleaşi realităţi; una şi alta au ca obiect principal aceleaşi legături necesare între doi termeni ce constitue, într'o parte, cauza şi efectul şi, în cealantă, mijlocul şi scopul. In acelaşi fel, Goethe, privind prin două perechi de ochelari de culoare deosebită, făcea două lumi dintr'una singură.

(va urma) **Dan A. Bădăreu**

Ionîci

I

Cînd noii veniți în orașul gubernatorial S. se plîngeau de plictiseală și de viață monotonă, locuitorii băștinași, cași cum s'ar fi justificat, ziceau că, dimpotrivă, în S. e foarte bine, că în S. este bibliotecă, teatru, club, se dau baluri, că sînt, în fine, familii inteligente, interesante și simpatice, cu care se poate face cunoștință. Și recomandau familia Turkin, ca pe cea mai cultă și mai talentată.

Această familie locuia pe strada principală, alături de guvernator, în casă proprie. Turkin, Ivan Petrovici, un brunet gras și frumos cu favorite, punea la cale spectacole de diletanți în scopuri de binefacere, juca și el în rolurile de generali bătrîni și cu acest prilej tușea foarte comic. Știa multe anecdote, șarade și zicători; îi plăcea să glumească și să facă spirite, și totdeauna înfățișarea lui era așa fel că nu era cu putință să înțelegi dacă glumea ori vorbea serios. Soția sa, Vera Iosifovna, o cuconiță slăbuță și simpatică, cu pince-nez, scria istorioare și romane și bucuroasă le cetea musafirilor. Fiica lor, Ecaterina Ivanovna, o fată tînără, cînta la pian. Mai în scurt, fiecare membru al familiei avea cîte un talent deosebit. Familia Turkin își primea musafirii cu dragă inimă și le arăta talentele ei cu veselie, cu simplitate sinceră. In casa lor mare, de zid, era larg; iar vara răcoare. Jumătate din ferestre dădeau într'o livadă bătrînă și um-

broasă, unde primăvara cîntau privighetorile; cînd şedeau în casă musafirii, în bucătărie zîngăniau cuţitele, în curte mirosea a ceapă prăjită — şi aceasta, în fiece dată, prevestea o cină îmbelşugată şi gustoasă.

Şi doctorului Starţev, lui Dmitri Ionîci* numai cît fusese numit medic la Zemstvă şi se stabileşte în Dialij, la nouă verste depărtare de S., i se spuse că şi el, ca om cult ce era, trebue să facă cunoştinţă cu familia Turkin. Odată, iarna pe stradă fu prezentat lui Ivan Petrovici; vorbiră de vreme, de teatru, de holeră şi la urmă veni invitaţia. Primăvara, într'o sărbătoare, — asta a fost pe la Înălţare—după vizita bolnavilor, Starţev plecă în oraş ca să se distreze puţin şi totodată să-şi mai cumpere cîte ceva. Merse pe jos fără să se grăbească (încă n'avea cai) şi tot timpul fredonă:

Cînd lacrimi n'am băut din cupa vieţii...

In oraş prînzi, se mai plimbă prin grădina publică, apoi nu ştiu cum îi veni fără să vrea în minte invitaţia lui Ivan Petrovici, şi el se hotărî să meargă pe la al de Turkin să vadă ce fel de oameni sînt.

— Bună ziua, mă rog matale,—zise Ivan Petrovici, întîmpinîndu-l la scară. Tare mă bucur, tare mă bucur că văd un oaspe atît de simpatic. Poftim, am să te prezint binecredincioasei mele. Îi spun—Vérocica,—continuă dînsul prezentînd pe doctor soţiei sale: —îi spun că dumnealui n'are nici un drept roman să stea la spital, ci trebue să-şi dea timpul său liber societăţii. Nu e aşa, dragă?

— Şedeţi ici,—zise Vera Iosifovna, punînd pe musafir alături de ea. Puteţi să-mi faceţi curte. Bărbatul meu e gelos, e un Othello, dar noi om căuta să facem aşa fel ca el să nu observe nimic.

— Ei, tu, puică ştrengăriţă... mormăi drăgostos Ivan Petrovici şi o sărută pe frunte. Foarte bine ai nimerit-o — se adresă el din nou musafirului:—binecredincioasa mea a scris un roman *mareţ*** şi astăzi o să ni-l cetească.

— Jancik, — zise Vera Iosifovna bărbatului ei: dites que l'on nous donne du thé.

---

* Fiul lui Ionă.

** Joc de cuvinte. N. Tr.

Lui Starțev îi fu prezentată apoi și Ecaterina Ivanovna o fată de optsprezece ani, care semăna foarte bine cu mamă-sa, tot așa de slăbuță și de drăgălașă. Ea avea încă o înfățișare copilărească, talia îi era subțire și delicată; sînul ei feciorelnic, dezvoltat acum, frumos și sănătos, vorbea de primăvară, de adevărata primăvară. Apoi băură ceai cu dulceață, cu miere, cu bomboane și cu pesmeciori foarte gustoși care se topeau în gură.

Pe înserate încetul cu încetul se adunară oaspeți și spre fiecare din ei Ivan Petrovici își îndrepta privirea lui zîmbitoare și zicea:

— Bună-ziua, mă rog.

Apoi toți ședeau în salon cu figuri foarte serioase, iar Vera Iosifovna le cetea romanul său. Ea începu așa: „Gerul se întărise..." Ferestrele erau deschise de părete, se auzea cum zîngăneau cuțitele în bucătărie și venea miros de ceapă prăjită... In fotoliile moi și adînci era atît de bine, țigările aprinse licăreau atît de grațios în semi-întunerecul salonului; și acum, în seara de vară cînd veneau în zbor de pe stradă glasuri, rîsete și din curte adia mirozna de liliac, greu era să înțelegi cum se întărea gerul și cum soarele, care asfințea, lumina cu razele-i reci întinderile de zăpadă și pe călătorul care mergea singur pe drum; Vera Iosifovna ceti cum o contesă tînără și frumoasă făcea în satul ei școli, spitale, biblioteci și cum ea iubea pe un pictor pribeag, ceti despre ceva care nu se întîmplă niciodată în viață și totuși asculta cu plăcere, cu ușurință și prin minte îți treceau tot gînduri bune și senine,—nu-ți venea să te scoli de jos.

— Nu-i *pe-rost** — întrerupse încet Ivan Petrovici..

Iar unul din musafiri, ascultînd și fiind purtat de gînduri undeva departe, departe de tot, îngînă numai deabea:

— Da... într'adevăr...

Trecu un ceas, două. In grădina publică din vecinătate cînta muzica și un cor de cîntăreți. Cînd Vera Iosifovna închise caetul, vre-o cinci minute tăcură și ascultară „Lucinușca", pe care o cînta corul, și acest cîntec reda ceiace nu era în roman, dar este în viață.

— Publicați operele dumneavoastră prin reviste?—întrebă Starțev pe Vera Iosifovna.

— Nu,—răspunse ea:—nu le public nicăieri. Le scriu și le

* Joc de cuvinte, în loc de prost. N. Tr.

ascund în scrin la mine. Şi pentru ce le-aşi publica?—explică ea.—Doară avem mijloace.

Şi toţi oftară nu ştiu pentru ce.

— Şi acum Kotik, cîntă-ne tu ceva,—zise Ivan Petrovici fiicei sale.

Capacul pianului fu ridicat, fură deschise şi notele care erau puse la îndămînă. Ecaterina Ivanovna se aşeză şi cu amîndouă mînile lovi clapele, apoi le lovi încăodată cît ce putu, şi încăodată, şi încăodată; umerii şi sînii îi tremurau, iar ea lovea cu încăpăţinare tot într'acelaşi loc şi se părea că n'avea să înceteze pănă ce nu avea să vîre clapele înăuntrul pianului. Salonul se umplu de tunet toate tunau: şi duşamelele, şi tavanul şi mobilele... Ecaterina Ivanovna cînta un pasaj greu, interesant tocmai prin greutatea lui, lung şi monoton, iar Starţev ascultînd îşi zugrăvea în minte, cum de pe un munte înalt cădeau de-a rostogolul pietre şi tot cădeau, cădeau şi ar fi dorit ca ele să înceteze cît mai repede de a mai cădea; în acelaşi timp Ecaterina Ivanovna, îmbujorată la faţă de atîta încordare, puternică, energică, cu şuviţa de păr care îi cădea pe frunte, îi plăcu foarte mult. După o iarnă petrecută în Dialij printre bolnavi şi ţărani, să şezi într'un salon şi să priveşti la această fiinţă tinără, distinsă şi, probabil, castă şi să asculţi aceste sunete zgomotoase şi plicticoase, dar oricum sunete culte,—era un lucru atît de plăcut, atît de nou...

— Ei, Kotik, tu ai cîntat astăzi ca niciodată,—zise Ivan Petrovici cu lacrimile în ochi, cînd fiică-sa sfîrşi şi se sculă de pe scaun.—Măcar să mori tu, Denis, dar alta mai bună nu vei scrie.

Toţi o înconjurară, o felicitară, o admirară, o asigurară că demult nu mai auziseră o astfel de muzică, iar ea asculta în tăcere, zîmbind uşor, şi toată faţa ei era luminată de triumf.

— Admirabil! Excelent!

— Admirabil!—zise şi Starţev, dedîndu-se încîntării generale.—Unde ai învăţat mata muzica?—o întrebă pe Ecaterina Ivanovna.—La conservator?

— Nu, la conservator abea acum am de gînd să mă duc, dar deocamdată am învăţat aici la madam' Zavloschi.

— Aţi terminat studiile la liceul de aici?

— O, nu!—răspunse pentru dînsa Vera Iosifovna.—Noi am luat profesori acasă, în liceu sau în pension, trebue să fiţi de acord, ar putea să existe influenţe rele; cît timp creşte o fată, ea trebue să stea numai subt influenţa mamei.

— Dar la conservator tot o să mă duc—zise Ecaterina Ivanovna.

— Ba nu, Kotik iubeşte pe mama. Kotik n'o să amărască pe tata şi pe mama.

— Ba o să mă duc! O să mă duc!—zise Ecaterina Ivanovna, glumind şi alintîndu-se, şi bătu dintr'un picioruş.

După cină îşi arătă acum Ivan Petrovici, talentele sale. Rîzînd numai cu ochii, el spuse anecdote, făcu spirite, propuse probleme comice şi tot el le dezlegă şi tot timpul vorbi în limbaju-i neobişnuit, prelucrat prin lungi exerciţii de a face spirite şi, după cît se vede, demult intrat în obişnuinţa sa: *mareţ, nu-i per-rost, mersîm...* *

Dar n'a fost numai atîta. Cînd musafirii, sătui şi mulţămiţi se îmbulziră în anticameră, ca să-şi aleagă paltoanele şi bastoanele, pe lîngă dînşii se tot tîndăia lacheul Pavluşa, sau Pava, cum era el numit aici, un copilandru de vre-o patrusprezece ani, tuns chilug şi cu obrajii plini.

— Măi Pava, ia fă frumos!—îi zise Ivan Petrovici.

Pava luă o poziţie teatrală, rîdică mîna în sus şi rosti pe un ton tragic.

— Morri, nennorrocito!

Şi toţi hohotiră de rîs.

„E distractiv"—îşi zise Starţev, eşind în stradă.

Se mai abătu pe la un restaurant, bău bere, apoi porni pe jos acasă la Dialij. Mergea şi cît ţinu drumul cîntă:

„Ţi-e glasul, pentru mine, şi blînd şi graţios..."

După ce făcu cele nouă verste şi apoi se culcă, nu simţi nici cea mai mică oboseală, ba dimpotrivă, i se părea că ar mai fi putut face bucuros încă vre-o douăzeci de verste.

„Nu-i pe-rost..."—îşi aminti el, aţipind, şi rîse.

II

Starţev se tot pregătea să meargă la Turkin, dar era foarte mult lucru în spital şi el cu nici un chip nu-şi putea găsi un ceas liber. Trecu astfel mai bine de un an în muncă şi în singurăta-

---

* **Traducere aproximativă a unui joc de cuvinte rusesc, avînd la bază, se vede, stricarea cuvintelor ruseşti de către străini ori de către oameni din popor.**

te; dar iată că i se aduse din oraș o scrisoare într'un plic albastru...

Vera Iosifovna demult suferea de migrenă, dar în vremea din urmă, de cînd Kotik în fiecare zi o speria că pleacă la conservator, accesele începuseră să se repete din ce în ce mai des. La Turkin fuseseră toți medicii din oraș; însfîrșit veni rîndul și celor dela Zemstvă. Vera Iosifovna îi scrise o scrișoare emoționantă în care îl ruga sa vie să-i ușureze suferințele. Starțev se duse și după aceia începu să dea pe la Turkin des, foarte des... El, ce-i drept, ajută puțin pe Vera Iosifovna, dar ea spunea acum la toți musafirii că e un doctor extraordinar, minunat. Numai atît că el nu venea la Turkin de dragul migrenii acesteia...

Era într'o zi de sărbătoare. Ecaterina Ivanovna își sfîrșise exercițiile ei lungi și obositoare la pian. Apoi șezură o bucată bună de vreme în sufragerie și băură ceai, iar Ivan Petrovici povesti ceva de rîs. Dar iată că sună; trebuia deci să meargă cineva în anticameră să întîmpine pe un musafir oarecare. Starțev se folosi de momentul de tulburare și zise Ecaterinei Ivanovna în șoaptă, emoționat foarte tare:

— Pentru numele lui Dumnezeu, te conjur, nu mă chinui, să mergem în grădină!

Ea strînse din umere, caşi cum n'ar fi bănuit nimica și n'ar fi priceput ce nevoe avea el de dînsa, dar se sculă și merse.

— Mata cînți cîte trei-patru ceasuri înșir la pian, — zise el mergînd în urma ei:—apoi șezi cu mama și n'am nici un chip să stau de vorbă cu mata. Dă-mi măcar un sfert de oră, te rog foarte mult.

Se apropia toamna și în livada cea bătrînă era pace și tristeță, și pe alei ședeau frunze întunecate. Acum amurgea de vreme.

— Nu v'am văzut o săptămînă întreagă,—continuă Starțev: dacă ați ști ce este chinul acesta! Ia să ședem. Ascultați-mă.

Amîndoi aveau un loc favorit în livadă: o bancă de subt un jugastru bătrîn și stufos. Și acum se așezară tot pe această bancă.

— Ce poftiți?—întrebă Ecaterina Ivanovna sec, într'un ton de afaceri.

— Nu v'am văzut o săptămînă întreagă, nu v'am auzit de atîta vreme. Am o dorință pătimașă, mi-e sete de glasul matale. Vorbește.

Ea îl fermeca cu gingășia ei, cu expresia naivă a ochilor și

a obrajilor. Chiar în faptul cum şedea rochia pe dînsa, el vedea ceva neobişnuit de drăgălaş, de mişcător prin simplitate şi graţie naivă. Şi în acelaşi timp, cu toată această naivitate, ea îi părea lui foarte deşteaptă şi cu o dezvoltare precoce. Cu dînsa el putea vorbi de literatură, de artă, despre tot ce ar fi dorit, putea să i se plîngă de viaţă, de oameni, deşi în timpul conversaţiilor serioase se întîmpla uneori că deodată ea începea să rîdă fără motiv, sau fugea în casă. Ca mai toate fetele din S., ea cetea mult (în genere în S. se cetea foarte puţin şi la biblioteca locală se şi spunea că de n'ar fi fost fete şi Evrei tineri, ai fi putut să închizi biblioteca); asta îi plăcea la culme lui Starţev, el cu emoţie o întreba în fiecare dată despre ce mai cetise în ultimele zile, şi, uimit, asculta cînd ea îi povestea.

— Ce ai mai cetit mata săptămîna asta, de cînd nu ne-am văzut?—o întrebă el acum. Spune-mi, te rog.

— Am cetit din Pisemski.

— Şi ce anume?

— „O mie de suflete",—răspunse Kotik. Ce caraghios nume mai avea şi Pisemski cela: Alexei Feofilaktici!

— Dar încotro?—se înspăimîntă Starţev, cînd ea se sculă brusc şi plecă spre casă. Am absolută nevoe să vorbesc cu mata, vreau să-ţi fac o declaraţie... Rămîi cu mine măcar cinci minute! Te implor!

Ea se opri, caşi cum ar fi vrut să spue ceva, apoi îi strecură cu stîngăcie un bileţel în mînă şi fugi în casă, iar aici se aşează la pian.

„Astăzi, la ora unsprezece noaptea,—ceti Starţev,—să fiţi în cimitir lîngă monumentul Demetti.

„Apoi această faptă nu e de loc cuminte,—îşi zise el, viindu-şi în sine. Ce rost are aici cimitirul? Pentru ce?"

Lucrul era clar: Kotik făcea năzbîtii. Cui, într'adevăr, o să-i vie serios în minte să fixeze o întîlnire noaptea, departe de oraş, într'un cimitir, cînd se putea foarte uşor s'o aranjezi pe stradă, în grădina publică? Şi bine i se şede unui medic de Zemstvă, om deştept şi serios, să ofteze, să primească bileţele, să se tîrîe prin cimitire, să facă prostii de care rîd astăzi pănă şi liceenii? La ce o să ducă acest roman? Ce au să zică colegii lui cînd vor afla? Aşa se gîndea Starţev, rătăcind prin club printre mese, iar pe la zece şi jumătate se luă şi se duse la cimitir.

Acum avea o pereche de cai şi un viziteu, Panteleimon, în

vestă de catifea. Luna strălucea. Era liniște, cald, dar cald ca toamna. In mahalaua de lîngă abator urlau niște cîini. Starțev lăsă caii la marginea orașului, într'un fundac, iar el porni pe jos spre cimitir. „Fiecare are curiozitățile sale,—își zise el:—și Kotik e curioasă și—cine știe?—poate că nu glumește și vine",— el se lăsă în prada acestei speranțe slabe și deșarte, și ea îl îmbătă.

După vre-o jumătate de oră, străbătu cîmpia. Cimitirul se desemna de departe ca o dungă întunecată, ca o pădure sau o grădină mare. Se ivi împrejmuirea de zid alb, apoi poarta... La lumina lunii se putea ceti: „Veni-va ceasul acela..." Starțev intră pe portiță și mai întăiu el zări crucile și monumentele albe de pe ambele părți ale unei alei largi și umbrele negre dela dînsele și dela plopi; iar de jur-împrejur departe se vedea tot alb și negru; copacii adormiți își aplecau crengile deasupra locurilor albe. Se părea că aici e mai multă lumină decît în cîmp; frunzele de paltin în chip de labe se conturau precis pe nisipul galben al aleii și pe lespezile de piatră, iar inscripțiile de pe morminte erau clare. Dintru'ntăiu pe Starțev îl uimi ceiace, probabil, n'avea să i se mai întîmple să vadă: o lume care nu se aseamănă cu nimic altceva, — o lume în care lumina lunii e atît de frumoasă și de blîndă, de parcă ar fi leagănul ei aici, unde nu e viață, nu e de loc, dar în fiecare plop întunecat, în fiecare mormînt se simte prezența misterului, care făgăduește o viață senină, frumoasă și veșnică. Din lespezile de piatră și din florile veștede, împreună cu mirosul de toamnă al frunzișului, adie iertare, tristețe și repaos.

De jur-împrejur muțenie; în pace adîncă priveau stelele din cer, și pașii lui Starțev răsunau așa de tare și de nepotrivit. Și numai cînd la biserică începu să bată ceasul și el se închipui mort, îngropat aici pe vecie, atunci i se păru că cineva se uită la dînsul, și un moment gîndi că asta nu e nici liniște, nici repaos, ci e durerea surdă a neființei, e disperarea înăbușită...

Monumentul Demetti e în forma unei clopotnițe, cu un înger deasupra; odinioară fusese în turneu în S. o trupă italiană de operă, una din cîntărețe murise și fusese îngropată și i se pusese acest monument. In oraș nimeni nu-și mai aducea acum aminte de dînsa, dar candela de deasupra întrării reflecta lumina lunii și se părea că arde.

Nu era nimeni. Și apoi cine era să vie aici pe la miez de noapte? Dar Starțev aștepta pătimaș, zugrăvindu-și în închipui-

re săruturi, îmbrățișări. Șezu lîngă monument vre-o jumătate de oră, apoi trecu pe aleele lăturalnice, cu pălăria în mînă, așteptînd și gîndindu-se la faptul că în aceste morminte fuseseră îngropate atîtea femei și fete, care au fost frumoase, fermecătoare, care au iubit, au ars nopțile în flacările patimei, dîndu-se pradă dezmierdărilor. Cît de urît glumește, cînd te gîndești, natura-mamă cu omul, cîtă ofensă e în recunoașterea acestui lucru! Starțev se gîndea astfel și în același timp avea dorința să strige că el nu vrea, că el așteaptă iubire, orice s'ar întîmpla; dinaintea lui albeau acum nu bucăți de marmoră, ci corpuri frumoase, vedea forme care se ascundeau rușinoase în umbrele pomilor, simțea căldură și acest chin îi devenea insuportabil.

Intocmai cași cum ar fi căzut o cortină, luna fugi subt un nour și deodată totul se întunecă împrejur. Starțev deabia putu nimeri poarta,—era întuneric ca în nopțile de toamnă,—apoi vreun ceas și jumătate orbăcăi căutînd fundacul în care își lăsase caii.

— Am ostenit, de abea mă mai țin pe picioare,—zise el lui Panteleimon.

Și așezîndu-se cu deliciu în trăsură, el își zise: „Ah, n'ar fi trebuit să mă îngraș!“

III

Adouazi seara plecă la Turkin să-și facă cererea în căsătorie. Dar i se păru nepotrivit lucru de oarece coaforul pieptăna pe Ecaterina Ivanovna în camera ei. Ea se pregătea să meargă la club la o serată dansantă.

Se întîmplă iarăși să șadă mult timp în sofragerie și să bea ceai. Ivan Petrovici, văzînd că musafirul său e melancolic și se plictisește, scoase din buzunarul vestei un bilețel și ceti o scrisoare a unui vechil neamț cum la moșie s-e stricaseră toate bălămalele și se dărmase împrejurarea*

„Trebue să-mi dea o zestre frumușică“,—își zise Starțev, ascultînd distrat.

După o noapte de nesomn se găsea într'o stare de amorțire, de parcă i-ar fi dat cineva o băutură dulce și narcotică; sufletul îi era învăluit în ceață, dar simțea bucurie, căldură, iar în același timp o bucățică rece și greoaie raționa:

* Traducere aproximativă a unui joc de cuvinte rusesc, rezultat din stricarea limbii ruseștl de către străini.

„Oprește-te, cît mai e timp! E o pereche pentru tine? Ea e alintată, mofturoasă, doarme până la două, iar tu ești fecior de diacon, medic la Zemstvă...“

„Ei și?—își zise el. Fie!

„Unde mai pui că dacă te însori cu dînsa,—continuă bucătica: — atunci rubedeniile or să te facă să părăsești slujba dela Zemstvă ca să stai în oraș“.

„Ei și?—își zise el. Fie și în oraș. Or să-mi dea zestre și avem să ne facem instalații...“

Insfîrșit, întră și Ecaterina Ivanovna în rochie de bal, decoltată, frumușică, curățică, iar Starțev o mînca din ochi și era cuprins de atîta entusiasm, încît nu putea scoate nici un cuvînt, ci numai se uita la dînsa și rîdea.

Ea începu să dea bună-seara ca de plecare, dar el se sculă în picioare—n'avea pentru ce să mai rămîe aici,—zicînd că e timpul să plece acasă: îl așteaptă bolnavii.

— Ce să-i faci,—zise Ivan Petrovici:—trebue să pleci, cu această ocazie o să duci și pe Kotik la club.

In curte răpăia ploaia, era întuneric tare, și numai după tusa răgușită a lui Panteleimon se putea ghici, unde erau caii. Poclitul trăsurii fu ridicat.

— Eu crăp piatra în patru,—zise Ivan Petrovici, așezînd pe fiică-sa în trăsură:—așa să crape ochii caprei, precum am crăpat piatra în patru... Mînă! Cu bine, mă rog!

Porniră.

— Am fost eri la cimitir, — începu Starțev. Cît de puțină generozitate și milă din partea dumneavoastră.

— Ai fost la cimitir?

— Da, am fost și v'am așteptat acolo până aproape de două. Am suferit...

— Sufere, dacă nu înțelegi de glumă.

Ecaterina Ivanovna mulțămită în sine că glumise cu atîta dibăcie pe socoteala unui îndrăgostit și că e iubită atît de mult, rîse cu hohot, dar deodată țipă de spaimă, deoarece în timpul acesta caii cîrmiseră în loc la poarta clubului și trăsura se plecă pe o parte. Starțev cuprinse pe Ecaterina Ivanovna de mijloc; ea, speriată, se lipi de dînsul și el nu se mai putu stăpîni și o sărută cu patimă pe gură, pe bărbie și o strînse și mai tare.

— Destul,—zise ea rece.

Intr'o clipă ea nu mai fu în trăsură, iar gardistul de lîngă scara iluminată a clubului strigă într'un ton urîcios lui Panteleimon:

— Ce ai stat, cioară? Treci înainte!

Starțev plecă acasă, dar se întoarse degrabă îndărăt. Îmbrăcat într'un frac de împrumutat, cu un guler alb și tare care nu știu de ce se tot sucea și vroia să lunece afară din gulerul hainei, pe la mijlocul nopții ședea în salonul clubului și vorbea Ecaterinei Ivanovna cu înflăcărare:

— Ah, cît de puține știu aceia care n'au iubit niciodată! Mie îmi pare că nimeni n'a descris sincer iubirea, și nu știu dacă e cu putință să descrii acest sentiment delicat, viu și chinuitor, și cine l-a încercat vre-odată, acela n'o să stea să-l mai redea și prin vorbe. La ce atîtea prefețe, descripții? La ce atîta oratorie nefolositoare? Iubirea mea e nețărmurită... Te rog, te implor, — zise, însfîrșit, Starțev: — fii nevasta mea!

— Dmitrii Ionîci, — zise Ecaterina Ivanovna cu o expresie foarte serioasă, după ce se gîndi puțin. — Dmitrii Ionîci, îți mulțumesc foarte mult pentru onoarea care mi-o faci, te respect dar...—ea se sculă și continuă, în picioare:—dar, să mă ierți, ca să fiu soția dumitale, nu pot. Să vorbim serios. Dmitri Ionîci, dumneata știi că, mai mult decît orice în viață, eu iubesc arta, o iubesc la nebunie, ador muzica, ei i-am consacrat toată viața mea. Vreau să fiu artistă, vreau glorie, succese, libertate, iar dumneata vrei ca să continuu a trăi în acest oraș, să continuu această viață deșartă și nefolositoare, care a devenit insuportabilă pentru mine. Să devin soție — o nu, mă iartă! Omul trebue să năzuiască spre un scop înalt, strălucit, pe cînd viața familiară m'ar țintui în loc pe vecie. Dmitri Ionîci (ea zîmbi foarte puțin, de oarece pronunțînd „Dmitri Ionîci", își adusese aminte de „Alexei Feofilaktîci"), Dmitri Ionîci, dumneata ești un om bun, nobil, inteligent, dumneata ești mai bine decît toți...—pe dînsa o podidiră lacrimile:—mă doare și pe mine, dar... dar dumneata ai să înțelegi...

Și, ca să nu plîngă, ea se întoarse și ieși din salon.

Lui Starțev inima încetă de a-i mai bate neliniștit.

Eșind din club în stradă, mai întăiu își smulse gulerul cel tare și oftă din tot pieptul. Îi era puțin rușine și amorul propriu îi fusese atins,—nu se așteptase la refuz,—nu-i venea a crede că toate visurile, chinurile și speranțele lui îl duseseră la un sfîrșit atît de prostuț, întocmai ca într'o piesă mică dela un spectacol de diletanți. Și îi părea rău după sentimentul său, după iubirea asta a lui, atît de rău că îi venea parcă să plîngă cu hohot ori să

înșfăce umbrela și să o rupă de spinarea cea lată a lui Panteleimon.

Vre-o trei zile n'avu chef de lucru, nu mîncă, nu dormi, dar cînd ajunse vestea pănă la dînsul că Ecaterina Ivanovna plecase la Moskova să între la conservator, el se liniști și începu traiul lui de mai înainte.

Mai pe urmă, aducîndu-și aminte cîteodată, cum rătăcise prin cimitir, sau cum cutreerase tot orașul ca să caute un frac, se întindea leneș și zicea:

— Cîtă trudă, zău!

IV

Trecură patru ani. Starțev avea acum în oraș o mare clientelă. In fiecare dimineață primea în grabă bolnavii din Dialij, apoi pleca la bolnavii din oraș, dar acum nu mai pleca cu o păreche de cai, ci într'o troikă cu zurgălăi și se întorcea acasă noaptea tîrziu. Se îngrășase, se făcuse mai rău și nu-i mai plăcea să meargă pe jos, fiindcă suferea de astm. Și Panteleimon se îngrășase, și cu cît creștea în grosime, cu atîta suspina mai trist și se plîngea de soarta sa amară: drumurile îl dăduseră gata!

Starțev fusese prin multe case și întîlnise mulți oameni, dar cu nimeni nu se legase mai de aproape. Oamenii cu conversațiile lor, cu reflexiile asupra vieții și chiar cu înfățișarea lor îl iritau. Experiența îl învățase încetul cu încetul că atît timp cît joci cărțile cu cineva ori iai o gustare, el e un om pașnic, bun la suflet și chiar nici nu-i prost, dar e destul să vorbești cu dînsul despre ceva necomestibil, de pildă, despre politică ori despre știință, și numaidecît se încurcă și-ți toarnă o filozofie atît de idioată și de răutăcioasă că nu-ți mai rămîne alta decît să dai din mîini și să pleci. Cînd Starțev încercase să vorbească chiar cu vre-un pacient liberal, de pildă, că omenirea, slavă Domnului, merge înainte și că cu timpul va trăi fără bilete de identitate și fără pedeapsa cu moarte, atunci pacientul se uita la dînsul chiondorîș și neîncrezător și îl întreba: „Care va-să-zică atunci fiecare poate să înjunghie pe uliță pe cine o pofti?“ Iar cînd Starțev la vre-o adunare, după cină sau după ceai, spunea că trebue să muncim, că fără muncă nu putem trăi, atunci fiecare o lua ca o mustrare și începea să se supere și să discute obraznic. Pe lîngă toate aceste locuitorii nu făceau nimic, dar absolut nimic și

nu se interesau de nimic și de loc nu era chip să găsești ce să vorbești cu dînșii. Și Starțev evita conversațiile, lua numai gustări, juca vint, iar cînd era prins în vre-o casă, la o sărbătoare familiară și era poftit la masă, el se așeza și mînca în tăcere și se uita în farfurie; și tot ce se vorbea în acest timp, era neinteresant, nedrept, stupid, simțea că se enervează, se revolta, dar tăcea, și fiindcă totdeauna tăcea posomorît și se uita în farfurie, fusese poreclit prin oraș „leah bosumflat", deși niciodată nu fusese leah.

De distracții, ca teatru și concerte, se lipsea, dar în schimb juca vint în fiecare seară, cu pasiune, cîte trei ore înșir. Mai avea el o distracție la care se antrena pe nesimțite, încetul cu încetul, aceasta era ca să-și scoată, seara, din buzunări bancnotele cîștigate cu practica, și se întîmplau uneori bancnote galbene și verzi*, care mirosiau a parfum, a oțet, a tămîie și a untură de pește,—erau mototolite prin toate buzunările lui la vre-o șaptezeci de ruble; și cînd se adunau cîteva sute, le ducea la „Societatea de credit mutual" și le depunea acolo în cont curent.

In toți cei patru ani fusese pe la al de Turkin numai de două ori, în urma invitației Verei Iosifovna, care tot se mai căuta de migrenă. In fiecare vară Ecaterina Ivanovna venea la părinți pentru cîteva zile, dar el nu o văzuse niciodată, măcar; nu știu cum nu se întîmplase.

Dar iată că trecură patru ani. Intr'o dimineață liniștită și caldă, veni o scrisoare la spital. Vera Iosifovna scria lui Dmitri Ionîci că grozav i-e dor de dînsul și îl ruga să poftească numaidecît pe la ea și să-i ușureze suferințele, și că s'a potrivit să fie și ziua ei de naștere. Jos era un adaos:

„La rugămințele mamei mă asociez și eu. K".

Starțev se gîndi puțin și seara plecă la Turkin.

— A, bună-ziua, mă rog!—îl întîmpină Ivan Petrovici zîmbind numai cu ochii—Bonjurică.

Vera Iosifovna, îmbătrînită de-albinelea, cu părul alb, strînse mîna lui Starțev, suspină cu manieră și zise:

— Dumneata, doctore, nu vrei să-mi mai faci curte, nu mai vii de loc pe la noi, eu sînt de acum bătrînă pentru dumneata. Dar iaca a venit una mai tînără, și poate va avea mai mult noroc.

Dar Kotik? Slăbise, se făcuse mai palidă, mai frumoasă și mai voinică; dar asta era Ecaterina Ivanovna, dar nu Kotik; nu mai era gingășia de altădată și expresia de naivitate copilăreas-

* Bancnote de 3 și 5 ruble.

că. Şi în priviri, şi în maniere era ceva nou — ceva timid şi vinovat, caşi cum aici, în casa lui Turkin nu s'ar fi simţit la ea acasă..

— De un car de ani nu ne-am mai văzut!—zise ea dînd mîna lui Starţev, şi se vedea bine că-i bătea inima cu înfrigurare; şi uitîndu-i-se ţintă în faţă, cu curiozitate, continuă:—Cum v'aţi mai îngrăşat? V'aţi înegrit, v'aţi mai trecut, dar în general puţin v'aţi schimbat.

Şi acum îi plăcu ea, îi plăcu foarte mult, dar nu ştiu ce îi lipsea acum, ori avea ceva de prisos—singur n'ar fi putut spune ce anume, dar ceva îl împiedeca să simtă ca odinioară. Nu-i plăcea paliditatea ei, expresia cea nouă, zîmbetul searbăd, vocea, iar dela o vreme nu-i mai plăcea rochia, fotoliul în care şedea, nu-i plăcea ceva din trecut, cînd el cît pe ce nu se însurase cu dînsa. Îşi aduse aminte de iubirea sa, de visurile şi de speranţele, care îl tulburaseră patru ani mai înainte,—şi nu-i era îndămînă.

Băură ceai cu cozonac dulce. Apoi Vera Iosifovna ceti tare un roman, ceti despre ceva care nu se întîmplă niciodată în viaţă, iar Starţev asculta, se uita la capul ei sur şi frumos şi aştepta cînd o să sfîrşească.

„Fără talent,—se gîndi el:—nu e acela care nu poate scrie nuvele, ci acela care le scrie şi nu ştie să le ascundă".

— Nu-i pe-rost,—zise Ivan Petrovici.

Apoi Ecaterina Ivanovna cîntă la pian cu zgomot şi mult, iar cînd sfîrşi, multă vreme toţi îi mulţumiră şi se entuziasmară de dînsa.

„Bine că nu m'am însurat cu dînsa",—îşi zise Starţev.

Ea se uită la dînsul şi se vedea că aştepta să-i propuie să meargă în grădină, dar el tăcea.

— Ia să mai stăm puţin de vorbă,—zise ea apropiindu-se de dînsul.—Ce mai faceţi? Ce mai e pe la dumneavoastră? Cum? Eu toate zilele astea m'am gîndit la dumneata, — continuă ea nervoasă: — voiam să vă trimăt o scrisoare, voiam să vin chiar eu în Dialij şi mă hotărîsem să plec, dar mai pe urmă m'am răzgîndit — Dumnezeu mai ştie ce mai sînt eu acum pentru dumneata. Cu atita emoţie v'am aşteptat astăzi. Zău, hai să mergem în grădină.

Ei merseră în grădină şi se aşezară pe aceiaşi bancă de subt arţarul cel bătrîn, ca şi atunci cu patru ani mai înainte. Era întuneric.

— Ce mai faceți?—întrebă Ecaterina Ivanovna.

— Ia nimic, ca omul,—răspunse Starțev.

Și nu putu găsi un cuvînt mai mult. Tăcură.

— Sînt emoționată,— zise Ecaterina Ivanovna:—dar dumneata nu mai da atenție. Mi-e așa de bine acasă, îmi pare atît de bine că văd pe toți și nu mă pot obișnui. Ce de mai amintiri! Imi părea că vom vorbi amîndoi neîntrerupt, pănă mîne.

Acum el îi vedea de aproape fața, ochii lucitori, și aici, în întuneric, ea părea mai tînără decît în cameră, parcă-i revenise pănă și expresia copilărească de odinioară. Și într'adevăr, ea se uita la dînsul cu o curiozitate naivă, parcă ar fi vrut să vadă mai de aproape și să înțeleagă pe omul, care odinioară o iubise cu atîta foc, cu atîta delicateță și atît de nefericit; ochii ei îi mulțumeau pentru această iubire. Și el își aminti de toate cîte fuseseră, de toate amănuntele cele mai mici, cum rătăcise prin cimitir, cum apoi spre ziuă, sfîrșit de oboseală, se întorsese acasă, și deodată îl cuprinse o tristețe și o părere de rău după trecut. In suflet i se aprinsese un focușor.

— Vă aduceți aminte, cum v'am condus la serata aceia de la club?—zise el. Ploua atunci, era întuneric...

Focușorul tot mai pîlpîia în sufletul său, și-i venea acum să vorbească, să se tîngue de viață...

— Hei!—zise el oftînd. Dumneata mă întrebi ce mai fac. Ce facem noi aici? Ia nimic. Imbătrînim, ne îngrășăm, dăm înapoi. Treci zi, vino noapte: trec zilele toate, viața trece ștearsă, fără impresii, fără gîndire... Ziua goană după gologani, iar seara club, societate de cartofori, de alcoolici, de răgușiți, pe care nu-i pot suferi. Ce fel de bine e ăsta?

— Dar dumneata ai de lucru, ai un scop nobil în viață. Iți plăcea să vorbești atîta de spitalul dumitale. Eu eram atunci atît de curioasă, îmi închipuiam că sînt o mare pianistă. Acum toate duducele cîntă la pian, și eu am cîntat ca toate, și nu era nimic neobișnuit în mine; eu sînt pianistă cum e și mama scriitoare. Și, firește, nu te-am înțeles atunci, dar mai pe urmă, în Moskova, adeseori m'am gîndit la dumneata. Ce fericire e să fii medic la Zemstvă, să ajuți pe cei suferinzi, să slujești poporului. Ce fericire! — repetă Ecaterina Ivanovna cu entuziasm. Cînd mă gîndeam la dumneata, în Moskova, te înfățișai în închipuirea mea atît de ideal, atît de superior.

Starţev îşi aminti de bancnotele, care le scotea seara de prin buzunări cu atîta plăcere, şi focuşorul din suflet i se stînse.

El se sculă să meargă în casă. Ea îl luă de braţ.

— Dumneata eşti cel mai bun dintre toţi oamenii, pe care i-am cunoscut în viaţa mea,—continuă ea.—Ne vom mai vedea, vom mai sta de vorbă, nu e aşa? Promite-mi. Nu sînt pianistă, nu-mi mai fac deacum iluzii şi — de faţă cu dumneata nici n'am să cînt, nici n'am să mai vorbesc de muzică.

Cînd întrară în casă şi Starţev zări la lumina lămpii faţa şi ochii ei trişti, recunoscători şi cercetători îndreptaţi spre dînsul, simţi nelinişte în suflet şi îşi zise iarăşi:

„Da' bine că nu m'am însurat atuncea".

El începu să salute de plecare.

— Nu aveţi nici un drept roman să plecaţi nemîncat,—zise Ivan Petrovici, petrecîndu-l. Asta e prea perpendicular din partea dumitale. Măi, ia fă frumos!—zise el, adresîndu-se lui Pava, în anticameră.

Pava care acum nu mai era un băiat, ci un flăcău cu musteţi, luă poziţia, ridică mîna în sus şi zise, într'un ton tragic:

— Mori, nenorrocitto!

Toate acestea îl iritară pe Starţev. Aşezîndu-se în trăsură şi privind la casa cea întunecată şi la grădina, care îi fuseseră odinioară atît de scumpe şi de plăcute, el îşi aminti deodată de toate:—şi de romanele Verei Iosifovna, şi de cîntarea zgomotoasă a lui Kotik, şi de spiritele lui Ivan Petrovici şi de poza tragică a lui Pava şi se gîndi că, dacă cei mai talentaţi oameni din oraş sînt atît de lipsiţi de talent, apoi cum trebue să fie oraşul.

Peste trei zile Pava aduse o scrisoare dela Ecaterina Ivanovna.

„Dumneata nu mai vii pe la noi. De ce?—scria dînsa.—Mă tem că te-ai schimbat faţă de noi, mă tem şi mă înfior numai cît mă gîndesc la aceasta. Linişteşte-mă, vino şi spune-mi că totul e bine.

Trebue să vorbesc numaidecît cu dumneata. A dumitale E. T.".

Ceti scrisoarea aceasta, se gîndi puţin şi zise lui Pava:

— Spune-i, dragă, că astăzi nu pot veni; sînt foarte ocupat. Spune-i că am să vin, ia, peste vre-o trei zile.

Dar cele trei zile trecură, trecu o săptămînă, şi el tot nu se duse. Odată, pe cînd trecea cu trăsura prin dreptul casei lui

Turkin, își aduse aminte că trebuia să se abată măcar pentru o minută, dar se mai gîndi puțin... și nu se mai abătu.

Și de atunci niciodată n'a mai dat pe la Turkin.

V

Mai trecură cîțiva ani. Starțev s'a îngrășat și mai mult, s'a încălat, suflă greu și merge acum aruncînd capul îndărăt. Cînd trece, umflat și roș la față, în troica cu zurgălăi, iar Panteleimon, umflat și roș la față și el, cu ceafa cărnoasă, șade pe capră și strigă la cei cu care se întîlnește: „Ține dreapta!", tabloul e sugestiv și parecă nu trece un om, ci un zeu păgîn. In oraș are o clientelă colosală, nici n'are cînd mai ofta, acum are și moșie și două case în oraș, iar acum caută pe a treia, mai avantajoasă, și cînd la „Societatea de credit mutual" i se vorbește de vre-o casă scoasă în vînzare, el, fără multă vorbă, se duce la acea casă și trecînd prin toate camerele, nedînd nici o atenție la femeile și copiii dezbrăcați, care se uită la dînsul cu înmărmurire și cu spaimă, înfige bățul în toate ușile și zice:

— Acesta-i cabinetul? Acesta-i dormitorul? Dar aici ce este?

Și în acest timp suflă greu și își șterge nădușeala de pe frunte.

Are mult de lucru, dar nu se lasă de locul dela Zemstvă: lăcomia l-a doborît, vrea să dovedească și ici și dincolo. Prin Dialij și prin oraș e numit acum numai Ionîci.—„Da' încotro a plecat Ionîci?" sau: „Să nu chemăm oare la consult pe Ionîci?"

Probabil că, din pricină că gîtlejul i s'a înfundat de grăsime, glasul i s'a schimbat, s'a mai subțiat și s'a făcut mai tăios. Cînd primește bolnavii, de obiceiu se înfurie, izbește cu bastonul în dușamea și strigă cu glasu-i neplăcut:

— Te poftesc să răspunzi numai la ce te întreb eu! Să n'aud nici o vorbă!

E singur. Trăește plictisit și nimic nu-l interesează.

Tot timpul cît a locuit în Dialij, iubirea pentru Kotik a fost unica lui bucurie și, probabil, și cea din urmă. Seara joacă vint la club și apoi șede singur la o masă mare și mînîncă. E servit de chelnerul Ivan, cel mai vechiu și mai de cinste, i se aduce Lafitte No. 17, și acuma toți—patronii clubului, bucătarul, chelnerii--știu ce-i place și ce nu-i place, se silesc din răsputeri să-i în-

tre în voc, căci altfel se înfurie fără veste, din senin, şi începe să izbească cu bastonul în duşamea.

Cînd mînîncă, din vreme în vreme se întoarce şi se amestecă în conversaţiile altora:

— Despre ce vorbiţi? Ai? Pe cine?

Şi cînd, uneori, prin vecinătate la vre-o masă vine vorba despre familia Turkin, întreabă:

— Despre care Turkin vorbiţi? Acel care are o fată de cîntă la pian?

Iată tot ce se poate spune despre dînsul.

Dar Turkin? Ivan Petrovici n'a îmbătrînit, nu s'a schimbat de fel şi ca mai înainte face spirite şi povesteşte anecdote; Vera Iosifovna cetește musafirilor romanele sale cu aceiaşi bucurie caşi mai înainte, şi cu simplitate sinceră. Iar Kotik cîntă la pian în fiecare zi cîte patru ceasuri înşir. Ea a îmbătrînit simţitor, boleşte din cînd în cînd, şi în fiecare toamnă se duce cu mamă-sa în Crimeia. Petrecîndu-le la gară, Ivan Petrovici, cînd porneşte trenul, îşi şterge lacrimile şi strigă:

— Cu bine, mă rog!

Şi flutură din batistă.

(*Traducere din ruseşte de T. Hotnog*)

A. Cehov

Veneţia

– Pastel –

Inaintăm în zare ca'n mister,
Şi totul e departe şi aproape;
Senin coboară cerul tot în ape
Şi apele se urcă lin la cer.
Inaintăm în zare ca'n mister.

Pluteşte lin San Giorgio pe lagună,
Pluteşte totul ca'ntr'o aiurare,
Şi nu ştiu de-i în cer sau e pe mare,
Căci totul e ca'ntr-un miraj de lună.
Pluteşte lin San Giorgio pe lagună.

Ca'ntr'o grădină straniu suspendată
Prin aer leneş tremură culori
De parcă-ar fi buchete mari de flori
In ape reflectate încă-odată,
Ca'ntr'o grădină straniu suspendată.

Cu coif de doge ruginit de vreme
Un soare ce tot crește la Apus
Infige'n mare razele, de sus,
Ca ramele unei cereşti trireme.

Demostene Botez

Contribuţie la preistoria „plus-valutei"

„Sistemul economic al aborigenilor din Columbia britanică —scrie etnograful englez F. Boas—este bazat pe un credit întins, cam în felul celui din societăţile noastre civilizate. În toate împrejurările vieţii, [1] Indianul se sprijină pe ajutorul oamenilor din acelaşi clan cu el (friends, aliaţi). În schimb, le făgăduieşte să-i ramburseze pentru acest ajutor. Plata se va face însă mai tîrziu, la o dată ulterioară".

„Dacă ajutorul furnizat constă în bogăţii materiale, acestea sînt preţeluite de Indieni în *plăpămi*, exact aşa cum noi le măsurăm în monedă; ceiace permite restituirea valorii împrumutate, plus o dobîndă oarecare". [2]

Această instituţie curioasă, care consistă dintr'o întrecere de daruri, se numeşte *potlatch*. Procedura este solemnă. Potlatch-ul e, mai întâiu de toate, o serbare cu caracter religios. Tot tribul se adună la olaltă. [3] Şi, în faţa tuturora, încep aceste supralicitaţii de generozitate.

În momentul „iniţierii", se purcede la un potlatch consistînd din trei serii de distribuţii de proprietate. [4] „Distribuţiile sînt întotdeauna făcute *à charge de revanche*. Ele sînt în rea-

1 Adopţie, iniţiere, căpătarea unui nume (adică majorilatea legală), căsătorie, frăţie artificială, răzbunare penală, etc., etc.. Cf. Mauss, *Année Sociologique*, XI, p. 111–119; 294–297.

2 *British association for the advancement of science. Reports on the physical characters, languages, and industrial and social condition of the north western tribes of the dominion of Canada*, 12 Report, p. 54–55.

3 v. descrierea solemnităţii în *Bulletin de la Soc. de géogrc-. phie de Québec*, articolele lui Barbeau din August-Sept.-Oct. 1911.

4 Etnografii-lingvişti traduc adesea chiar cuvîntul „potlatch" prin acel de „disiribuţie" de proprietate.

litate adevărate împrumuturi, a căror dobîndă e extrem de cămătărească: 20 la sută pentru o perioadă scurtă; 43 la sută pentru șase luni; 100 la sută pentru un an, și adesea 233 la sută anual“. [1]

Dar iată, mai în amănunte, descrierea procesului.

„Interesatul trebue să înceapă prin a acumula bogății pentru a putea subveni la distribuțiile necesare. El va împrumuta deci cu 100 la sută să zicem 100 de plăpămi dela membrii celorlalte clanuri, pentru a le distribui în părți egale (cu excepția șefului, căruia i se dă o parte mai mare) membrilor clanului său. [2] Aceștia din urmă, în cursul lunii următoare, dau la rîndu-le un potlatch prin care restitue obiecte de o valoare *triplă* față de cea primită. Și astfel,—candidatul se găsește a poseda 300 de plăpămi. După un an, el va trebui să achite primul său împrumut de 100 plăpămi, plus alte 100 reprezentînd dobînda de 100 la sută, total 200 plăpămi. La această serbare sînt invitate toate clanurile care îi împrumutase“. [3]

Dar care este sancțiunea tuturor acestor reguli? Care e recompensa acelora ce le respectă, și care pedeapsa pentru cei ce le calcă?

Boas ne spune că principala funcție a potlatch-ului este aceia de „acquiring rank“. Acel care iesă cîștigător dintr'un potlatch își consolidează situația socială. Și invers: cine nu este în stare să răspundă la obligațiile acestea cămătărești, își pierde automat locul în societate. Își pierde o parte din blazoane, din titlurile de noblețe, din nume, și din privilegii. Aceste privilegii sînt, în principal, dreptul de a fi membru din așa-zisele „secret-societies“ [4]—un fel de castă „high life“ a acestor triburi, apoi dreptul „de a te folosi de anumite cîntece“, [5] de anumite dansuri, și anumite măști care aparțin strămoșului comun și care posedă virtuți magice; însfîrșit, se perde dreptul de a fi *asistat* de ceilalți membri ai clanului, și deci imposibilitatea de a mai lua parte activă la ceremoniile de potlatch, care sînt tot ce e mai important în viața acestor popoare.

Așa dar, acela ce „nu face față angajamentelor“ luate, este, într'un cuvînt, *dezonorat*. E scos din rîndul oamenilor de seamă, cu care pînă atunci se considerase egal. El suferă—la fel cu comerciantul falit din zilele noastre—o importantă *capitis diminutio*.

Privit subt acest aspect „social“, putem constata că „func-

---

1 Davy: *La Foi jurée, étude sociologique du problème du contrat; la formation du lien contractuel*, 1922, p. 215 și urm.. În același sens: Frazer, *Totemism and Exogamy*, III, p. 262.

2 Această distribuție, cași aceia prin care s'a împrumutat anterior se fac, ambele, prin procedura solemnă a potlatch-ului, așa că un împrumut presupune o serie nesfîrșită de potlatch-uri.

3 Davy, *op. cit.*, p. 216.

4 Boas, *Secret society*; v. și Schurtz, *Alterklassen und Männerbunde*.

5 Mauss, *Essai sur le Don*, Année Sociologique, 1925.

ţia contractului social al lui Rousseau şi aceia a potlatch-ului nu diferă în fond. Potlatch-ul nu-i, la urma urmei, decît un contract social *continuat* indefinit. Contractul lui Rousseau determină odată pentru totdeauna ordinea socială. Potlatch-ul o determină fără încetare. Apoi, o altă deosebire: contractul lui Rousseau clădeşte temelia societăţii pe principiul *egalităţii*, pe cînd potlatch-ul pe principiul *ierarhiei*, dar pe o ierarhie ieşită nu din ereditate, ci din *concurenţă*. [1]

Şi mecanismul central al tuturor acestor reguli, este *dobînda*, camăta. Ea stimulează pe cei sfidaţi; ea îngreunează sarcina obligaţiilor, determinîndu-i să se depăşască pe ei înşişi. Ea încurajează ambiţia aceluia care dă, şi care aşteaptă restituiri duble, triple sau decuple.

Însfîrşit, ea ţine întreaga societate într'o stare de efervescenţă, care o împinge la fapte mai presus de puterile sale normale. „Un caracter remarcabil al potlatch-ului—scrie Boas—este obiceiul de a da serbări care întrec cu mult mijloacele celui care le oferă... Această cutumă exprimă solidaritatea între individ şi clan, ba chiar între individ şi trib. Dacă un individ cîştigă consideraţie socială, clanul său beneficiază şi el de ea; dacă, invers, perde, atunci clanul împarte cu dînsul dezonoarea. Iată de ce clanul contribue la liberalităţile ce urmează a fi făcute cu prilejul serbărilor. Şi dacă serbarea este dată în onoarea unui trib străin, tribul propriu va contribui în întregime la aceasta". [2]

Uneori, caracterul cămătăresc al dobînzii apare hipertrofiat. Este ceiace Davy numeşte „sfidarea cu teancul de cuverturi". Iată în ce constă:

„Clanurile rivale se invită la o mare serbare, în cursul căreia unul oferă celuilalt un teanc de plăpămi. Cellalt este obligat, peste un an, să le dubleze. Dacă însă preferă şi mijloacele i-o permit, poate să le dubleze pe dată. In cazul acesta, clanul cellalt va trebui să le quadrupleze,—şi aşa mai departe, cu obligaţia pentru acel căruia îi rămîne în cele din urmă teancul astfel sporit de a se constitui debitor pentru o sumă dublă faţă cu acesta din urmă, cu scadenţa de un an. Acelaşi procedeu de supralicitaţie uzurară poate fi aplicat la bărci şi mai ales la bucăţi de cupru, monedă simbolică, cea mai preţioasă din toate, şi din care cea mai mică poate valora un mare număr de plăpămi. Totuşi monede sui generis, căci fiecare piesă are un nume, o poveste şi o valoare reprezentativă". [3]

Această organizaţie socială nu este limitată la cîteva triburi de Piei-Roşii nord-americani. Ele se găsesc la Andamanii

---

1 Davy, *op. cit.*, p. 239.
2 Boas, *op. cit.*, 5 Report, p. 38.
3 Davy, *op. cit.*, 219.

insulelor de Nord ale Pacificului; [1] în Polynezia, în [2] Papuazia, dar mai ales în Melanezia. [3] De altfel, se pare că „existența unei civilizații a Pacificului nu face nici umbra unei îndoieli, și explică în parte multe trăsături comune, de exemplu între potlatch-ul melanezian și cel american, precum și identitatea dintre cel nord-aziatic și nord-american“. [4]

Întreaga arie de civilizație scăldată de oceanul pacific este strîns legată grație unei instituții curioase numită „comerțul Kula“ —care are, ca fundament, același mecanism de împrumut cu dobîndă uzurară.

„Kula este un fel de potlatch în stil mare. Vehiculînd un întins comerț intertribal, el cuprinde toate insulele Trobriand, o parte din insulele Entrecasteux, și insulele Amphlett. În toate aceste locuri, el interesează, direct sau indirect, toate triburile“. [5]

Tribul care pleacă în călătorie, se încarcă cu tot soiul de obiecte prețioase, pe care le lasă, în drum, cu prilejul diverselor popasuri la oaspeții locului. În cel mai important dintre *Kula*, în marea expediție maritimă numită „Uvalaku“,—regula este de a sfîrși călătoria „fără a mai avea nimica de dat, chiar în schimbul hainei; și chiar dacă foamea devine insuportabilă, este interzis a cere. Oamenii afectează că nu vor decît exclusiv să dea, fără să primească. Și numai atunci cînd tribul vizitator va ospitaliza la rîndu-i flota tribului vizitat (adică în anul următor) —cadourile vor fi înapoiate cu uzură“. [6]

Este probabil că vorba Kula însamnă *cerc*. [7] Intr'adevăr din harta făcută de Malinowsky [8] se vede cum circulația obi-

---

1 Brown, *Andaman Islanders*, 1922, p. 83 și urm..

2 Krämer, *Samoa Inseln*, I, p. 375; Treager, *Maori Race*. p. 113; Taylor, *The Ika a Mani*. p. 13; Yeats, *An account of New Zealand*, p 139; Sir Edw. Grey, *Konga Mateata*, *Mithology and Traditions in New Zealand*, p. 132; Turnwald, *Forschungen auf den Salomo Inseln*, 1912, I. III, p. 8 și urm.; von Moszkowsky, *Von Wirtschaftsleben der primitiven Völker*, 1911; von Brun, *Wirtschaftsorganisation der Maori*, 1912; Koppers, *Ethnologische Wirtschaftsordnung*, în Anîropos, 1915—1916, p. 611—51 și 971—1079. și Somlo, *Der Güterverkehr in der Uhrgesellschaft*, Instit. Solvay., 1909, p. 156 și urm.

3 v. Mauss, *Année Sociologique*, VIII, 256-261; 382-391; XI, 86-93; 93-101; 297-304; XII, 371-375. v. și Leonhardt, *La monnaie néo-calédonienne*, în Revue d'Ethnographie, 1922, p. 328; de același, *La fête du Pilou en Nouvelle Calédonie*, în Anthropologie, p. 230 și urm.. Părintele Lamberi, *Moeurs des sauvages néocalédoniens*, 1900, p. 119, 116, 125, 235, 246. v. și Mauss, *Extension du Patlateh en Mélanésie*, în Antropologie, 1920. v. și Rivers, *History of the melanesian Society*, 2 vol.; dar mai ales Malinowsky, *Primitive economics of the Tobriand Islander*. Economic Journal, Martie, 1921 și magistrala sa lucrare: *Argonauts of the Western Pacific*, 1922.

4 Mauss, Essai sur le don, forme archaique de l'échange, 1925, p. 61 notă.

5 *Ibidem*, p. 65—66.

6 *Ibidem*, p. 67.

7 Mauss, op. cit., p. 66.

8 Malinowsky, Argonauts, etc., p. 82.

ectelor are regularitatea circulară a acelor unui ceasornic. Ba chiar este obligatoriu ca, de pildă brăţările *(mwali)* să nu circule decît dela Vest la Est, iar colierurile *(sulava)* numai dela Est la Vest. Există deci—după expresiile lui Malinowsky—un „sens brăţară" şi un „sens-colier".

Aceste vaste, periodice, ciclice şi obligatorii deplasări de bogăţie explică generalitatea instituţiei în toată întinderea udată de oceanul Pacific.

Dar se pare că acest sistem de daruri făcute şi înapoiate cu camătă sînt încă şi mai generale, şi că ele se pot identifica pînă şi în istoria (sau mai precis în preistoria) indo-europeilor: în contractul asirobabilonian, în *nexum* roman, în *vadium* germanic, în *danadharma* indiană, în „biletele de gemete" din dreptul chinez. [1]

Este deci probabil că aproape toate popoarele au trecut prin acest stadiu caracteristic de civilizaţie, pe care însă l-au depăşit, dar la care anumite populaţii s'au oprit,—permiţînd cercetărilor să le observe în amănunte.

Asemenea triburi privilegiate la care instituţia poltatch ului este un fel de procedură universală (şi „destul de asemănătoare vechilor *legis actiones* romane") [2],—sînt triburile Haida, Tlink't şi Kwakiuti studiate amănunţit de Boas în diferitele sale lucrări.

Am văzut cum, în aceste societăţi, existenţa oamenilor era un veşnic credit reciproc. „Acest sistem economic s'a dezvoltat într'un aşa grad încît, graţie acestei combinaţii, capitalul posedat de toţi indivizii asociaţi ai tribului excede cu mult cantitatea de valori existente". [3] „Ceiace revine a spune că creditul dezvoltat prin potlatch creiază o bogăţie fictivă, al cărui caracter ar apărea numaidecît dacă toţi indivizii creditori ar voi să-şi încaseze în acelaşi timp creanţele: mijloacele de lichidare—adică moneda n'ar mai putea fi suficientă". [4] „Cu alte cuvinte, condiţiile sînt foarte analoage celor din societatea noastră contemporană: Dacă am vrea să fim plătiţi pentru toate creanţele, am descoperi că nu există pe piaţă bani destui pentruca să fim achitaţi, ...şi ar fi o panică dezastruoasă pentru comunitate..." [5]

Aşa dar—iată două trăsături fundamentale pe care le descoperim în mecanismul celor mai arhaice forme de dobîndă:

1. Caracterul pur-fiduciar al circulaţiei de bunuri; şi,

2. Ca sancţiune a tuturor acestor reguli: modificări (pozitive sau negative, „penale" sau „premiale") survenite în *onoare*.

---

1 Capitolul „*Survivances de ces princips dans les droits anciens et les économies anciennes*", de M. Mauss, în lucrarea amintită, p. 127—160.

2 Davy, *op. cit.*, p. 150.

3 Boas, *op. cit.*, 12 Report, p. 54.

4 Davy, *ibid.*, p. 155.

5 Boas, *op. cit.*, p. 55.

„Două noţiuni sînt bine scoase în evidenţă, (atît în potlatch-ul Nord-Vest american, cît şi) în potlatch-ul melanezian sau chiar în instituţiile mai evoluate şi mai descompuse din Polynezia: este noţiunea de *credit*, de termen,—şi, în al doilea rînd, noţiunea de onoare.“ [2]

Noţiunea de credit şi de termen, Mauss le explică foarte plauzibil prin însăşi natura actelor cu prilejul cărora se făceau darurile reciproce uzurare. Căci „prin definiţie chiar,—un banchet în comun, un talisman pe care primitorul îl ia cu sine, nu pot fi restituite imediat“. [3] Acelaşi lucru pentru darurile făcute cu prilejul adopţiunii, căsătoriei, iniţierii sau ospitalităţii“. Noţiunea de termen e deci în mod logic implicată ori de cîte ori e vorba de a se întoarce o vizită, de a se contracta o alianţă, de a se încheia o pace, de a participa la jocuri şi lupte de întrecere festive, de a celebra serbări alternative, de a-şi face reciproc servicii rituale, de a-şi face (ceiace Boas numea) showing respect. Istoria economică şi juridică curentă se află într'o mare greşală asupra acestui punct. Imbibată cu idei moderne, ea se călăuzeşte după o logică pretinsă necesară şi care în fond nu-i decît empirică şi tradiţională. De pildă d. Cuq zice [1]: „In societăţile primitive nu se concepe decît regimul trocului, al schimbului în natură; în cele puţin mai înaintate, se practică vînzarea cu bani pe-şin. Vînzarea pe credit caracterizează o fază superioară de civilizaţie“. De fapt, punctul de plecare este alurea: este *darul*, fenomen complex, mai ales în forma lui cea mai antică; ori,—*noţiunea de dar o implică pe aceia de credit* (noi subliniem)“ [2] Trocul este un fenomen derivat, ieşit din acel „sistem de cadouri date şi înapoiate, şi diferenţiat prin simplificare...; căci toate societăţile arhaice care supraveţuiesc astăzi cunosc instituţia creditului“. [3]

Iată deci cum unul din principalele elemente ale *dobînzii*: elementul credit (şi deci termen) sînt explicate de natura lucrurilor, de firea necesară a instituţiilor sociale pe care fenomenul dobînzii s'a altoit întăiu.

Rămîne însă celălalt element al noţiunii de dobîndă, elementul *„plus valută“*. Dobînda face parte din fenomenul general al plus-valutei, care reprezintă—după schema celebră a lui Marx—o serie de transacţii, avînd la capătul de început precum şi la capătul de sfîrşit o marfă identică, şi anume la început mai puţină, iar la sfîrşit mai multă.

Ciclul Marfă-Bani—Altă marfă denotă absenţa fenomenului

---

1 Expresia e a lui Fauconnet, *La Responsabilité*, 1920, p. 12–15.
2 Mauss, *op. cit.*, p. 91.
3 *Ibidem*, p. 92.
4 Cuq. *Etude sur les contrats de l'epoque de la première dynastie babylonienne*, în Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Etranger, 1910, p. 477.
5 Mauss, *op. cit.*, p. 92—93.

de plus-valută. Dimpotrivă: ciclul Bani mai puţini—Mărfuri diverse—Bani mai mulţi,—trădează existenţa—lui.

Dobînda—stricto sensu—este forma cea mai pur-monetară a plus-valutei. Dar o bună parte din economişti (în deosebi Karl Marx şi aproape toţi economiştii englezi) nu disting radical aceste două fenomene.

Oricum ar fi, este clar că ideia de plus valută face parte integrantă din noţiunea de camătă. Aceasta din urmă înseamnă esenţialmente un supliment de valoare adăogat la o valoare principală. Să vedem dacă mecanismul plus-valutei—pe care l-am găsit înflorind în societăţile descrise mai sus—n'ar putea, la rîndu-i să fie explicat de instituţiile sociale din acele triburi, aşa cum Mauss reuşea s'o facă pentru cealaltă noţiune fundamentală a dobînzii, pentru noţiunea de credit şi termen în timp.

Ideia de plus-valută are într'însa ceva logiceşte contradictoriu. *Ea este o inegalitate şi totodată o egalitate.* Pentrucă 100 de lei împrumutaţi nu sînt egali cu 100 lei restituiţi, economiştii şcoalei psihologice spun că trebue să se adaoge un surplus pentru a se reechilibra ecuaţiunea. Iată de ce ei sînt obligaţi a vorbi de o „depreciere" a bunurilor împrumutate faţă de cele restituite, şi opun valorii obiective a etalonului valoarea subiectivă a consumatorului.

O analiză a teoriilor propuse de economia politică modernă pentru a explica această curioasă „depreciere"—ar ieşi afară din cadrul prezentului studiu. De aceia, reţinem doar faptul, rămînînd ca explicaţia să o cerem tot societăţilor primitive de care ne-am ocupat pînă acum.

Aşa dar, plus-valută însamnă, într'o privinţă, o egalitate economică nouă care corectează efectele unei inegalităţi economice anterioare. Cu alte cuvinte, creditorul urmăreşte o *restitutio in integrum* a valorilor cedate. Şi fiindcă, între timp, ceva a survenit care a depreciat aceste valori, restituţia, ca să fie integrală, reclamă un complement de valoare.

Acesta este faptul. Înainte de a-l explica, să încercăm a-l urmări peste tot unde îl putem găsi.

Am văzut cum, după toate cercetările făcute în ultimul timp, ar reeşi că potlatch-ul e cea mai primitivă schiţă de contract. Dar pe de altă parte, să ne amintim că, potrivit unei teorii aproape unanim admise, contractul este, dacă nu „*ieşit*" din delict, [1] în tot cazul însă apărut în deosebi *cu prilejul* delictelor. Chiar şi Davy, care s'a ocupat cel mai îndeaproape cu instituţia potlatch-ului, recunoaşte că „Wergeldul, compoziţia consecutivă delictelor, a putut prea bine să fie una din primele şi principalele ocazii oferite oamenilor pentru a contracta". [2]

---

1 v. bibliografia acestei doctrine în Huvelin, *Magie et Droit Individuel*, Année Sociologique, X, p. 1 şi urm..

2 Davy *op. cit.*, p. 40.

Intr'adevăr, cercetarea instituţiilor penale primitive ne pot aduce multe suggestii folositoare. Se spune, bunioară, că deosebirea între sancţiunea „represivă" penală şi cea „restitutivă" civilă e că aceasta din urmă urmăreşte o despăgubire pură şi simplă, pecînd cealaltă reclamă, pe deasupra, şi un supliment de sacrificiu. In toate „legile barbare" ale vechilor Germani, în tarifurile penale ale triburilor caucaziene, în societăţile africane, în codul lui Manou, în vechile cutume slave,—pretutindeni pedeapsa reprezintă un *multiplu* al pagubei suferite,—întocmai ca în potlatch-ul descris de Boas. La Oseţieni, victima unui furt avea dreptul la o despăgubire egală cu de trei până la şapte ori valoarea lucrului furat. [2] Post ne citează cutume sălbatece unde cota e de 20—27 ori. [3] La Germani taxa era de cele mai multe ori un multiplu de 12. [4]

De altfel, la origină, şi înainte de faza mai evoluată a tarifelor, sancţiunea curentă era confiscarea integrală a averii delicventului. [5]

Ceva mai mult,—această confiscare pură şi simplă este, la popoarele primitive, sancţiunea nu numai a delictelor, dar chiar şi a neexecutării contractelor. [6] Aceiaşi funcţie de penalitate suplimentară a avut-o, în cutumele antice, instituţia *arvunei.*

Din toate aceste fapte,—o concluzie se degajă. Există între procesus-ul mental care are loc cu ocazia stabilirii unei sancţiuni penale, şi procesus-ul mental care are loc cu ocazia stabilirii quantum-ului unei dobînzi,—o foarte izbitoare analogie. In ambele cazuri se urmăreşte a se calcula o echivalenţă delicată de precizat, o echivalenţă *nouă şi reală,* diferită de o alta *veche şi pur nominală.* Prejudiciul celui care a suferit furtul unui obiect valorînd bunioară 100 de unităţi din moneda respectivă nu este economiceşte egal cu 100,—cum s'ar putea crede, considerînd numai valoarea nominală, ci o sumă mai mare, majorată cu 100 la sută, 200 la sută, etc.. Găsim în aceste judecăţi de valoare izvorîte din înţelepciunea colectivă secolară a popoarelor aceiaşi preocupare de riguroasă echivalenţă pe care o constatăm în cealaltă categorie de „judecăţi colective" oglindite astăzi în cota curentă a scontului şi a diferitelor preţuri de dobînzi.

„Ideia de echivalenţă—scrie Fauconnet—este absolut e-

---

1 Expresiile acestea precum şi definiţia celor două feluri de sancţiuni aparţin lui Durkheim, *Division du Travail Social*

2 Kowalewsky, *Droit coutumier des Ossètes,* p. 351.

3 Post. *Bausteine d'ethnologischen Jurisprudenz,* p. 289.

4 Wilda, *Strafrecht der Germanen,* p. 399, 408, 416, 418, 424. v, şi Brunner, *Sippe und Wergeld* (in Zeitschrift der Savigny Stiftung). III, p. 15 şi urm..

5 v. Citaţiile după dreptul vechiu ceh şi rus, după Kowalewsky, *op. cit.,* p. 271 şi urm., precum şi pentru alte legiuiri arhaice.

6 v. p. Oseţieni, Kowalewsky, *op. cit.,* p. 127.

senţială însăşi noţiunii de sancţiune penală". „Atît analiza faptelor contemporane, cît şi istoria comparată se acordă pentru a ne arăta că principiul echivalenţei e regula supremă a justiţiei penale". [1] „Unul din pivoturile şcoalei penale clasice—scrie Garofalo—este „să stabilească proporţia între cantitatea de pedeapsă şi cantitatea de delict". [2] Sau, şi mai clar: sancţiunea are de scop „să restabilească în integritatea sa regula violată". [3] Căci societatea este „creditoarea crimei". [4]

Insfîrşit, tot Fauconnet arată deosebirea profundă dintre mentalitatea expertului şi aceia a judecătorului. Cel dintîiu emite judecăţi de realitate, stabileşte înlănţuiri cauzale. Celălalt, emite judecăţi de valoare: el are de stabilit o ecuaţie perfectă între fapta infractorului şi răspunsul societăţii, între delict şi sancţiune. [5] Lui îi incumbă sarcina delicată de a calcula acel plus de valoare pe care pedeapsa trebue să-l adaoge la valoarea nominală a pagubei provocată de delicvent.

Insfîrşit, vom mai încerca să facem o apropiere.

Se ştie că, la originea „Wergeld"-ului a fost confiscarea pură şi simplă a întregei averi a delicventului. [6] Această răzbunare „oarbă" şi „nemăsurată" pare a infirma constatările noastre de mai sus. Unde mai regăsim aici acel tact perfect în echivalenţa adequată dintre crimă şi pedeapsă?

Dacă reflectăm însă mai bine, descoperim tocmai o foarte ingenioasă metodă de perequare. Căci dacă pentru o anumită infracţie, amenda ar fi bunioară fixată invariabil la cifra 100,— atunci ea ar fi enormă pentru delicventul al cărui patrimoniu întreg este egal cu 100, şi cu totul neînsemnată pentru acel cu o avere de 100.000,—şi aceasta potrivit celei mai pur-economice legi de „utilitate marginală". Ceiace are cu adevărat importanţă este nu suma *care se ia*, ci suma *care îi rămîne* delicventului. Aşa încît, o perfectă evaluare ar trebui să procedeze în mod invers, începînd prin a confisca totul, şi sfîrşind prin a retroceda o parte delicventului. Ori, asemenea metode penale se întîlnesc adesea în trecutul dreptului penal romînesc [7] şi nu-i improbabil ca ele să poată fi descoperite şi alurea.

Deasemeni o evaluare, în acord cu legile „utilităţii marginale" ar fi aceia care ar spori multiplul amendei nu direct proporţional, ci invers proporţional cu paguba ocazionată. Dacă de pildă aceasta e de 100, e suficient ca amenda să fie 300,—pecînd dacă paguba e de 2, e insuficient ca pedeapsa să fie numai de

---

1 Fauconnet, *La Responsabilité*, etude de sociologie, 1920, p. 214.
2 Garofalo, *La Criminologie*, p. 321 şi 324.
3 Fauconnet, *op. cit.*, p. 251.
4 *Ibidem*, p. 313.
5 *Ibidem*, p. 279—280.
6 v. Supra, p.
7 I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, I, p. 186.

6, şi poate că va trebui ca în loc de un multiplu de 3 să se aleagă unul de 10, pentru ca pedeapsa să fie serioasă şi deci eficace. Ori, o asemenea cutumă o găsim, întocmai, în dreptul consuetudinal al Oseţienilor. 1

Oprim aici cercetarea analogiilor care se pot găsi între judecata de valoare ce stă la baza sancţiunilor penale, şi judecata de valoare care face fundamentul măsurătorilor din domeniul purei economii. Problema aceasta o vom studia poate cîndva separat. Tot ce vrem să arătăm aici este că analogiile de care vorbeam există. Din toate faptele, precum şi din toate părerile citate mai sus reesă clar că oarecare identitate de natură se poate incontestabil observa între logica penală şi logica economiei. E semn sigur de înrudire, şi chiar de o „participare" primitivă reciprocă. 2 Tot ce vrem aici să ştim este dacă din analiza primei se pot scoate suggestii pentru explicarea celeilalte.

Cea mai veche instituţie penală este *vendetta*. Cîteva importante trăsături o caracterizează.

Mai întâiu este *publicitatea* represiunii, care „se regăseşte în toate societăţile cu bază de clan". 3 Executarea, răzbunarea nu se face pe furiş—ca astăzi în Corsica, unde supravieţueşte această instituţie în conflict cu Codul Penal oficial.

Un corolar al acestei particularităţi este perfecta onorabilitate a omuciderii. Ea nu-i un fapt ruşinos şi reprehensibil, ca în zilele noastre, ci glorios şi sacru.

Într'un cuvînt, *ofensa* adusă victimei sau familiei lui e de

---

1 „Pentru un cal, un bou sau o vacă se plăteşte triplu; pentru o oaie sextuplu. La Aldari, în cazul întâiu se plăteşte sextuplul, în cazul al doilea o sumă de 20 de ori mai mare" (Culegere a Adatelor din 1849, art. 8, trad. rusă, citat. de Kovalewsky, *op. cit.*, p. 352 nota 1. Şi adăugăm încăodată, nu i improbabil că asemenea obiceiuri, observate la Oseţieni (unde observaţia e excepţional de comodă) să fi scăpat etnografilor de aiurea, căci rareori o cutumă se găseşte numai izolată la o singură populaţie.

2 Această ipoteză găseşte oarecare sprijin în vocabularul penal care seamănă foarte mult cu cel economic. Să se observe ambiguitatea unor expresii ca Talion, Viedervergeltung, Gültig (acelaşi rădăcină cast Geld) Răsplată. Sancţiune „retributivă", Wergeld, „compoziţie", „Tarif de pedepse", Multa (care în vechiul drept roman însemnă pedeapsă propriu zis laică); Expresia: „a lua măsuri" sinonimă cu a sancţiona, chiar preventiv, arată categoric că sancţiunea e esenţialmente o măsurare morală; apoi cuvinte ca Zurechnungsfähigkeit, etc. etc.. In altă ordine de idei se poate apropia fenomenul penal de fenomenul fiscal. Intr'o privinţă, impozitul nu-i decît o sancţiune pentru că un cetăţean a săvîrşit cutare act (s'a căsătorit, a vîndut, a cumpărat, a călătorit, etc.). Impozitul, care e legat de a lui puternicie Statului, este consecinţa normală a controlului Statului asupra faptelor particularilor. In principiu orice act e oarecum ilicit, subt pedeapsa de a se plăti o taxă. Oricum, categoria de infracţiuni numite contravenţii sînt oarecum la graniţa dintre penal şi fiscal, după cum o dovedeşte ambiguitatea cuvîntului taxă.

3 v. p. Dreptul vechiu slav, german, caucazian şi celt, citaţiile din Kovalewsky, *op. cit.*, p. 236 şi urm.

altă natură decît cea din dreptul contemporan. Din motive de mitologie destul de complicată, moartea sau mutilarea unui membru al familiei aducea grave inconveniente de ordin religios pentru clanul victimă. Intreaga familie suferea un fel de deficit de protecţie din partea zeilor şi spiritelor ei tutelare. Aceasta o punea într'o stare de vădită inferioritate socială, echivalînd cu o adevărată *capitis diminutio* morală. [1] Aşa se explică perfecta, automata şi necondiţionata solidaritate a întregii familii împotriva agresorului.

Într'un cuvînt, oamenii din celelalte clanuri ale aceluiaşi trib, odinioară egalii, „pairii" celor din clanul „ofensat", îi consideră pe aceştia din urmă ca *inferiori* moralmente din pricina ofensei suferite, şi atîta vreme cît ofensa nu a fost reparată. De altfel repararea nu trebuia să constee, necesarmente, dintr'un contra-omor. Era suficient ca ucigătorul să fie adoptat în familia ucisului. „In loc de a ucide pe inamic, familia n'avea decît să-l absoarbă. Prin consanguinitatea factice (a adopţiunii sau frăţiei artificiale) familia putea stabili un întreg sistem de obligaţii juridice" [2] care compensau crima săvîrşită.

Totul se reducea deci la o *reparare a onoarei*. Acest sentiment explică caracterul semi-privat al dreptului penal arhaic. [3]

Iată-ne deci readuşi, prin acest ocol, la aceiaşi noţiune a *onoarei* pe care o găseam la baza instituţiei *potlatch*-ului,— punctul de plecare al prezentului studiu. Se poate spune că, în general, dreptul penal antic nu e alt decît un tarif moral care stabileşte „preţul onoarei". „Preţul sîngelui"—cum se zice în Leges Barbarorum e numai un caz, una din speţe. Căci uciderea e cea mai gravă periclitare a onoarei clanului din care făcea parte ucisul. Dar celelalte delicte reprezintă, în proporţii diferite, aceiaşi capitis diminutio, aceiaşi *dezonorare* reparabilă prin duelul vendettei.

Acum se poate mai bine observa izbitoarea analogie de mecanism dintre vendettă şi potlatch. In ambele cazuri un grup încearcă a pune un altul în condiţie de inferioritate. Procedeele diferă. Dar *animus* e acelaşi, şi rezultatul identic, precum identică este şi reacţiunea de apărare. Aceasta consistă, în amîndouă ipotezele, dintr'o reparare uzurară. In cazul „compoziţiei",—sur-

---

1 Pentru toată această situaţie, v. magistrala descripţie a lui Gloiz: *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, 1904, şi Gernet: *Recherches sur le développement de la pensée juridique et morale en Grèce*, 1917. Cam acelaşi punct de vedere este susţinut în lucrare mai veche, dar încă neînvechită a lui Fustel de Coulange: *La cité antique*.

2 Gloiz, *Etudes sociales et juridiques sur l'antiquité grecque*, 1906, p. 27.

3 Care se regăseşte, subt formă de rămăşiţă, în instituţia duelului, atît al celui anterior Revoluţiei Franceze, cît şi celui din zilele noastre.

plusul de valoare se cheamă amendă penală; în cazul potlatch-ului etnografii îl numesc dobîndă. Și într'o ipoteză, și într'alta e vorba de o „plus-valută", de o rivalitate, și de aceiași intenție de a scăpa din starea de inferioritate care amenință pe cel provocat.

Citam, mai sus, un pasaj din Boas, unde se descria un potlatch, numit al „teancurilor de cuvertori", și în care, unul din combatanți supralicitînd pe celălalt, se ajungea la o sumă dublă, apoi quadruplă, apoi de 8, de 16, de 32 etc. etc. mai mare decît cea inițială.

In cazul vendettei se poate descoperi un fenomen destul de analog. Se știe, bunioară, că „Mahomed, după exemplul lui Moise, a introdus sistemul unei singure represalii, care însă n'a intrat complect în moravuri; căci discordiile intestine prilejuite de răzbunările private se transmiteau, fără sfîrșit, din generație în generație. Aceasta se explică prin faptul că ultima ofensă devine la rîndu-i izvor de represalii nouă... Ofensatul, sau rudele lui, devin astfel, la rîndu-le agresori, și așa mai departe, din tată în fiu, și din generație în generație, pînă la complecta exterminare a uneia din familiile dușmane". [1] Același lucru se observă în dreptul germanic. *Faida* sau *Fehde* era o intre-ucidere familială indefinită. [2] Deasemeni se pot găsi supraviețuiri și vestigii în acest sens în vechiul drept ceh. [3]

Această cascadă de ofensări reciproce nesfîrșite oferă însemnate analogii cu indefinita supralicitare de ofense la care potlatch-ul, în special acela pe care etnografii îl numesc „potlatch de sfidare"—putea să ducă.

Singura deosebire esențială este că, în prima ipoteză, ofensa se face prin omor, mutilare sau răpire,—în cealaltă prin distribuție de daruri. Dar, dacă reflectăm bine asupra sensului foarte special pe care aceste cuvinte îl au în societățile primitive de care ne ocupăm—deosebirile se șterg în parte.

Am văzut că mînia consecutivă unei crime nu avea deloc caracterul pe care îl are în societățile moderne; ca dovadă putința de a stînge vendetta prin adopțiune, prin primirea criminalului ca *fiu* în clanul victimei. Procedeu care astăzi ar părea o monstruozitate aberantă. E semn că noțiunile desemnate prin aceleași cuvinte ascund realități foarte diferite, și că indignarea primitivului în asemenea ocazii este mult mai susceptibilă de soluții oarecum „economice" decît aceia a europeanului contemporan.

Pe de altă parte, „darurile" de potlatch samănă foarte

1 Thonissen: *Etude sur le droit criminel des peuples anciens*, vol. II, p. 270; 259 și urm..

2 Faptul e menționat și de Tacit: *Germania*, § 21. v. și Wilda: *Das Strafrecht der germanen*, p. 224 și urm..

3 Kovalewsky, *op. cit.*, p. 264.

puţin cu un cadou din timpurile noastre. „Circulaţia bogăţiilor (în cazul comerţului *Kula)* este neîncetată şi infailibilă. Nu ai voe nici să le păstrezi prea multă vreme, nici să fii prea pripit, nici prea lent pentru a le da înapoi, nici nu e permis a gratifica cu ele pe altcineva decît pe anume parteneri bine determinaţi, într'un sens de rotaţie determinat, dela Vest la Est („sens-brăţară") sau invers („sens-colier")". [1] Iată o serie de piedici aduse la libera beneficiare a darurilor, care răpesc aproape tot ce e specific în noţiunea de cadou, şi-l prefac într'un fel de sarcină de onoare cu grele răspunderi morale.

Ceiace, în schimb, este incontestabil comun tuturor acestor fapte, e *sentimentul onoarei,*—care figurează printre puţinele sentimente eterne şi univserale, susceptibil de a fi regăsite aproape identic în toate epocile şi la toate meridianele. Dacă facem abstracţie de simbolismul diferit subt care îşi reprezintă onoarea primitivul Kwakiutl şi capitalistul internaţional contemporan,—nu mai rămîn decît asemănări. Acest simţimînt va fi poate puntea care leagă două mentalităţi în atîtea privinţi deosebite, şi care ne va permite să pricepem rostul adînc al instituţiilor care ne preocupă aici.

Întrucît *onoarea,* sentimentul de demnitate socială, mai intervine şi astăzi în mecanismul contractelor de împrumut cu dobîndă ?

Firește, nu-i vorba aici de onorabilitatea debitorului în sensul „solvabilităţii" iscălitorii sau mai precis, nu este vorba de aceasta decît în mod subsidiar. Problema care ne preocupă este starea sufletească a *creditorului.*

Economiştii disting trei „moduri de a fi" ale valorilor economice. Ele pot exista ca „bunuri diverse", privite în ele înşile, după valoarea lor „de schimb"; mai pot exista în formă de „capital" adică mijloace mediate de producţie; însfîrşit, se pot prezinta subt forma personalizată a *averei,*—sau, cu o expresie mai mult juridică decît economică: a patrimoniului.

Ca *avere,* valorile, în plus de semnificaţia lor pur economică, mai au şi una generală socială. Averea „situează" pe posesor într'o anumită clasă, privilegiată, sau dimpotrivă „dominată". Clasa economică este unica „împărţire socială" în statele capitaliste moderne. Nu e o castă juridică, dar e mai mult decît o simplă categorie economică. Anumite prerogative, cel puţin *morale,* se leagă de membrii ei. Şi aceştia au tendinţa instinctivă şi elementară de a-şi conserva poziţia, dacă nu chiar de a o fortifica.

De vreme ce posedarea unui important patrimoniu este astăzi principala sursă de „acquiring rank" e normal ca posesorul să caute toate ocaziile de a manifesta exterior existenţa acestei

1 Mauss, *op. cit.,* p. 70.

averi. Un mijloc este consumația. Dar nu e singurul. [1] In tot cazul, există un altul cu mult mai eficace: este plasamentul: adică distribuirea de avuție cu sarcină de înapoiere. In felul acesta, averea este *arătată*, „exibată“ în ochii tuturora, fără ca astfel să fie perdută.

Totuși,—ceva este perdut. O pagubă oarecare există. In momentul cînd acea fracțiune de bogăție este înstrăinată altora,—patrimoniul este automat micșorat. Exibiția de bogăție se întovărășește cu un minus real. Chiar dacă certitudinea rambursării este perfectă, o diminuare totuși trebue să aibă loc. Diminuare temporară, dar reală. Din momentul cedării, și pe toată durata cesiunii, mijloacele generale ale cesionarului sînt, oricum, reduse. Indiferent de orice risc al unei neachitări viitoare, situația prezentă e incontestabil inferioară celei anterioare alienării. Patrimoniul, averea, sînt percepute ca o unitate indecompozabilă. Ele reprezintă totalitatea facultăților „de a porunci celorlalți oameni“. [2] Ori, aceste virtualități sînt, fără nici o îndoială, micșorate. Nu-i de ajuns că, la scadență, suma împrumutată să reintre în cassa de bani a împrumutătorului. Trebue ca un *supliment* oarecare să contrabalanseze acea *capitis diminutio* patrimonială pe care nu o putem tăgădui.

Intr'o societate unde *onoarea*, unde demnitatea socială este, în mare parte, legată de volumul patrimoniului, e firesc ca orice știrbire a acestuia din urmă să se traducă—fără nici-o metaforă—printr'o scădere a celei dintâiu. Pentru ca balanța să fie reechilibrată, pentru ca statu-quo-ul economic să fie conservat, trebue un mic complement de valoare. Și acest complement se numește, în noțiunile capitaliste contemporane, plus-valută, subt variile sale înfățișeri, dela cea mai funciar-materială: renta, până la cea mai ideal-monetară: dobînda.

Capitalistul care își „judecă“ patrimoniul întrebuințează exact acea judecată de valoare pe care economiștii o descriu subt numele de utilitate marginală și totală. Fracțiunea de avere distrasă este raportată la tot, la ansamblul de valori posedate, de avuții, adică, de drepturi virtuale de a comanda celorlalți oameni. Și indiferent de orice risc de nerambursare, faptul pur al distrugerii cauzează o minus-valută acelui bun *personal* care este patrimoniul. Pagubă ce trebue compensată printr'o valută corespondentă.

Desigur, „minus-valuta“ crește pe măsură ce durata acelui hiatus survenit în patrimoniu se prelungește. Așa încît e adevă-

---

1 De altfel sînt economiști, care susțin caracterul esențialmente mărginit al posibilităților de consumație propriu zisă a celor bogați: Malthus, *Principes*, p. 278—293 și 355—369,—și înaintea lui Lauderdale, *Recherches*, 1808, p. 154—206.

2 Gide, *Le matérialisme et l'économie politique*, în volumul Le Matérialisme actuel, p. 98.

rat că *timpul* măsoară onoarea perdută. Dar acesta nu-i decît un simplu instrument metric,—iar nici de cum o *cauză* a plus valutei. Adevărata ei cauză am văzut că e o minus-valută a onoarei, a rangului social și al situației morale a celui care, din averea inițială, disjunge o porțiune.

Astfel privit fenomenul plus-valutei,—identitatea dintre camăta modernă și aceia din societățile cu potlatch apare evidentă. Prin distribuție de daruri obligatoriu retrocedabile, locuitorul din Tlinkit sau Haida face exibiție de avere, deci de putere; a fi avut ultimul cuvînt în potlatch; a fi ieșit, din ceremonie, nu debitor, ci creditor, atrage dreptul de a fi mai departe membru în acele caste privilegiate care sînt „confreriile" sau „societățile secrete". Dacă însă darurile n'au fost înapoiate, atunci acel ce i-a făcut va fi stînjenit în posibilitățile sale viitoare de a se prezenta din nou ca rival de potlatch. Și o asemenea pasivitate prelungită atrage de drept mai întâiu căderea, înlăuntrul „confreriei", la o situație socială secundară; apoi imposibilitatea de a concura măcar ca debitor solvabil. De unde, în cele din urmă, ieșirea din castă, și relegarea în masa anonimă a comunilor muritori.[1] Și cînd spunem „anonimă" nu este o figură de stil; căci sancțiunea principală împotriva celor învinși în potlatch este, în primul loc, *perderea numelui*, care devine proprietatea cîștigătorului.

Subt simbolismuri diferite, mecanismul este vădit același, în aceste două tipuri de societăți, atît de asemănătoare prin individualismul lor caracterizat precum și prin mobilitatea cu care membrii lor trec din clasa dominantă în cea „proletară" (și vice-versa) după unicul criteriu al schimbărilor neîncetate ce pot surveni în acea entitate—pretutindeni identică în esență—care se cheamă patrimoniul.

O concluzie propriu zisă nu putem încă trage din toate aceste fapte și interpretări. Dacă însă—de acord nu numai cu istoricii, etnografii și sociologii, dar chiar și cu economia politică mai înaintată—considerăm valorile economice nu ca actualități, ci ca virtualități; dacă, pe de altă parte privim patrimoniul sau „averea" personală a indivizilor ca un ansamblu unitar, ca un tot armonic de posibilități prezente și viitoare,—am putea propune o „teorie" nouă asupra fenomenului dobînzii și în genere al „plus-valutei"...

Aceasta din urmă ar fi oarecum *prețul onoarei* sociale a indivizilor. La început nediferențiată de alte instituții; multă vreme confundată cu valorile juridice: penale și contractuale;[2]

---

1 v. Capitolul: *Conditions sociales des phenomènes contractuels. L'individualisme féodal et commercial et le régime des confreries*, în La Foi jurée, p. 317 și urm.

2 Ele însile la origină confundate.

primind apoi un început de autonomie în instituţia potlatch-ului; [1] diferenţiat progresiv în contractele Europei feudale, [2]—şi reuşind, însfîrşit, în naţiunile moderne, să-şi creeze un adevărat „organ propriu“—acela pe care cel dintăiu şi cu un incomparabil talent l-a ştiut descrie Karl Marx.

Astfel *pusă*, problema poate fi cercetată mai departe. Şi singura noastră ambiţie, va fi de a afirma că *numai astfel* problema poate fi continuată. Căci numai verificînd o explicare la lumina faptelor din cît mai multe tipuri sociale, cunoscute, în prezent prin Economie Politică, în trecut prin Istorie, şi în spaţiu prin Etnografie,—o interpretare oarecare poate pretinde la valoare de adevăr.

D. I. Suchianu

---

1 Acesta, la rîndu-i, fiind, la origină un fel de „procedură generală“ valabilă pentru toate actele şi conduitele oamenilor: domestice, religioase, matrimoniale, etc..

2 v. Suchianu, *Despre avuţie*, p. 45-65.

Cronica literară

„La Medeleni"

D. Ionel Teodoreanu a debutat acum şapte ani cu notaţii metaforice şi cu „legende". Dela aceste „jucării" (cum le numea insuşi), expresie a primei tinereţi, un fel de acordare preliminară a instrumentului artei sale, d-sa a trecut la schiţe şi nuvele (din care o parte alcătuesc volumul *Uliţa copilăriei*), şi ele cu un pronunţat caracter de „jucării", dar anunţînd deja pe romancierul de azi prin grija detaliului, prin varietatea personagiilor şi prin evocarea atmosferei de familie. *Cel din urmă basm*, *Ş'atunci*, *Vacanţa cea mare*, *Căsuţa păpuşilor* sînt pregătiri sau mai bine exerciţii de roman, sînt preludiile *Medelenilor*. Sînt, într'un sens, ca *Oamenii din Dublin* ai lui James Joyce faţă cu *Ulysse*. Dar mai cu samă una din forţele creatoare ale d-lui Ionel Teodoreanu se manifestă cu putere în aceste nuvele: marele său talent de a crea tipuri de femei şi în special (ceiace este mai greu de creat) tipuri de fete. Ioana din *Vacanţa cea mare*, Sonia din *Cel din urmă basm*, Magda din *Căsuţa păpuşilor*, Mira din *Ş'atunci* nu cedează ca putere de viaţă şi graţie niciunui tip feminin din literatura noastră (afară de Saşa Comăneşteanu). Iar aceste tipuri, deşi foarte deosebite unul de altul, au ceva comun (afară de Ioana), au vivacitatea, individualismul, *crâneria* Oiguţei,—ceiace arată predilecţia artistică a d-lui Ionel Teodoreanu pentru această categorie feminină,—deşi a creat admirabil şi tipul *cellalt*, în Monica.

Jocuri de artă copilăreşti în „jucării" şi „legende"—apoi *adolescentă* combinare de „jucării" şi de creaţie în schiţe şi nuvele—şi însfîrşit creaţie matură, dar încîntător de vioae şi tinerească

în *Medeleni*,—iată „evoluţia“ d-lui Ionel Teodoreanu. Această dezvoltare normală, paralelă cu ordinea experienţei sale asupra vieţii şi cu ordinea în care se dezvoltă însăşi literatura în genere, este, *a priori*, o garanţie a sincerităţii sale artistice şi făgăduinţa unei dezvoltări normale a scriitorului până la ultimele posibilităţi ale talentului său.

Acest acord cu ordinea experienţei se observă şi în însăşi conceperea şi realizarea *Medelenilor*, unde d. Ionel Teodoreanu a început cu copilăria eroilor, pentru a urma cu adolescenţa şi apoi cu maturitatea lor,—căci trebue de accentuat că *Medelenii* nu sînt romanul copilăriei, ci al unei generaţii. „Roman al copilăriei“ e numai *Hotarul nestatornic*, pentrucă... este primul volum al epopeei acestei generaţii. *Hotarul nestatornic* e tot atît de mult sau de puţin romanul copilăriei, cași *L'Aube* şi *Le Matin* ale lui Romain Rolland. *Le Matin* este „hotarul nestatornic“ al unui om; *Hotarul nestatornic* este *le matin* al generaţiei care avea douăzeci de ani la începutul războiului nostru.

Stăruesc asupra acestui fapt, nu numai pentru a defini pe d. Ionel Teodoreanu, care nu este „romancierul copilăriei“, ci şi pentru a defini *Hotarul nestatornic*, pentrucă acest volum e conceput în funcţie de celelalte, şi multe lucruri din el sînt premisele unor „concluzii“ din volumele următoare. De unde urmează că multe din însuşirile acestui volum nu pot fi judecate în toată cunoştinţa de cauză, decît în perspectiva volumelor viitoare.

Pe de altă parte, cu toate că *Hotarul nestatornic* este o parte a unui tot, analiza acestei părţi nu ar putea fi de ajuns pentru a defini arta de romancier a d-lui Teodoreanu, pentrucă *Hotarul nestatornic* are un obiect foarte special, vîrsta copilăriei. Acest obiect a determinat, în chip special, concepţia şi executarea operei, deci compoziţia ei.

Copiii nu acţionează ca oamenii mari, nu merg pe făgaşuri cunoscute, determinate de idei, de presiunea socială, de norme,—de morală şi de „sociologie“. Viaţa copilului e spontaneitate, neprevăzut. Adultul continuă. Copilul începe mereu; acţiunea lui e mereu creaţie nouă, din nou. Aşa dar, în viaţa copilului, nu poate fi vorba de evenimente, ci numai de întîmplări, nu poate fi vorba de intrigă, de conflicte, de peripeţii, de înodare şi desnodămînt. Acţiunea e fără cauzalitate evidentă şi obişnuită, fără finalitate cu scadenţă îndepărtată.

Cu termeni din alt domeniu, am zice că *Hotarul nestatornic* nu are „acte“ (I, II, III...), ci numai scene şi tablouri sau, mai e-

xact, că este alcătuit dintr'o serie de „momente“ (mă gîndesc la titlul lui Caragiale).

Și 'n adevăr, în *Hotarul nestatornic* personagiile sînt de obiceiu arătate și nu expuse, acțiunea prezentată și nu povestită. Întrebuințînd termeni gramaticali, d. Ionel Teodoreanu își pune personagiile mai mult la prezent decît la trecut.

De aici abundența dialogului în *Hotarul nestatornic*. Privite pe deasupra, fără a le ceti, paginile volumului fac impresia unui exces de dialog. Atîta dialog într'un roman al vieții mature ar fi un defect. În romanul de intrigă, „cu subiect“, cu peripeții, în care acțiunea *merge* spre desnodămînt, prea multul dialog este un balast și o frînă. Dar aici, în aceste „momente“, dialogul este însuși materialul,—și însăși *creația*. Dialogul are, el singur, menirea să înfățișeze personagiul, să-l realizeze, caș în arta dramatică.

Dar creația prin dialog, este creația prin excelență. Această concluzie, știu, vine în contradicție cu opinia curentă, care pretinde că d. Ionel Teodoreanu este un liric. Dar acest liric (căci este liric, sau, mai bine, este *și* un liric) e unul din cei mai puternici și mai puțin subiectivi creatori.

Lirismul din opera d-lui Ionel Teodoreanu, cînd nu e lirismul autorului în fața naturii, ori lirismul personagiilor sale lirice (pe care le redă cu obiectivitate, deci cu lirismul lor), este atitudinea creatorului față de personagii, adică față de creația sa, este răsunetul personagiilor în sufletul său. Dar aceste personagii sînt create foarte obiectiv, adică sînt foarte vii și foarte deosebite unul de altul. Un subiectiv, adică un om care nu poate ieși din el însuși, transpune în el personagiile operei sale și deci toate samănă cu el, sînt variante ale ființei sale (afară de cele confecționate de el din carton). D. Ionel Teodoreanu, din contra, se transpune el în personagiile sale, se diversifică în ele, la forma lor, le trăește,—el pe ele, și nu ele pe el (Adică are multe posibilități sufletești și facultatea de a și le lămuri sieși și a merge pînă la capătul lor,—căci, afară de comedie, observația realității joacă un mai mic rol în creație decît cetirea în propriu-ți suflet a diverselor posibilități sufletești).

Această obiectivitate se putea observa și în nuvelele sale, cu toate că acolo sentimentul autorului *în preajma* personagiilor era mai puternic. Dar, încă odată, una e obiectivitatea tipului și alta e răsunetul tipului în sufletul creatorului lui.

Efectul cel mare produs de opera d-lui Teodoreanu asupra publicului se explică, mai înainte de toate, prin această putere de cre-

ație obiectivă, căci doar aceasta e calitatea adevărată a unui roman; celelalte sînt ingrediente.

Şi 'n adevăr, în *Hotarul nestatornic* d. Ionel Teodoreanu, „liricul" acesta, are, se poate zice, halucinația vieții (gîndiți-vă numai la Olguța). Personagiile sale i se impun, se impun imaginației sale cu actele, cu gesturile, cu vorbele lor. Parcă le cinematografiază şi le fonografiază. Nu ignorez că aceste personagii trăesc din substanța vieții proprii a autorului, ca la orice creator, dar ai impresia că această substanță se încheagă în personagii după voia lor şi nu a autorului. Personagiile cresc în sufletul autorului, fiecare conform cu legile dezvoltării lui proprii, hrănindu-se din sufletul autorului, ca plantele, oricît de diverse, din substanța aceluiaşi pămînt.—Adevăratul creator este pînă la un punct irresponsabil de creația sa, pentrucă este dominat de ea. El numai o stilizează : Personagiile se nasc şi, mai ales, se dezvoltă după voia şi firea lor proprie. Se zice că Dickens şi Dostoevski nu ştiau mai dinainte ce-au să mai facă personagiile lor. (Şi cred că nu este un singur cetitor, care să nu simtă că aşa se petrece şi cu crearea Olguței). Iar Balzac spunea foarte serios : „Să lăsăm asta şi să ne întoarcem la realitate, la Père Goriot". Dacă personagiul nu i s'ar fi impus, el lui, vorbele lui Balzac ar fi şarlatanie şi poză.

Dar mai cu samă viața copilărească—spontaneitate ilogică, neprevăzut—nu mi-o pot închipui redată fără această lăsare în voe a personagiului să facă, el, ce vrea, conform cu logica lui ascunsă, simțită de autor prin pură intuiție. Şi d. Teodoreanu are în grad înnalt această intuiție, această halucinație,—viziunea acestui neprevăzut, acestei eterne născociri a copiilor.

Dar,—şi aceasta se cuprinde în cele spuse pînă aici,—vivacitatea creației sale nu atîrnă numai de *acest* talent al său, ci şi de realitatea pe care a zugrăvit-o. D-sa a zugrăvit cea mai vie realitate, căci viața copilăriei este mai vie decît a maturității. Şi nu numai pentru că organismul fizic şi sufletesc al copilului este mai nou, mai tînăr, mai neuzat, ci şi din altă cauză. Normele în care e îngrădită viața omului matur, norme care nu-l mai constring *din afară* (asta n'ar fi nimic ! Copilul e şi el constrins destul din afară, ba poate mai mult), ci din lăuntru, din partea conştiinței lui,—aceste norme împuținează viața, o reduc, o canalizează pe acele făgaşuri, de care vorbeam undeva mai sus. Desigur că normele sînt o adaptare a speciei, au de scop, în ultima analiză, să prezerve viața în lungime, să împingă termenul fatal cît mai departe, dar aceasta prin încetinirea vieții, căci normele sînt regule de economisire a vieții, ne învață s'o cheltuim

chibzuit, ca să dureze cît mai multă vreme. Sînt un *pis-aller*. Extensiune pe socoteala intensităţii. Aurea mediocritas. Copilăria însă e cheltuială nebună de viaţă, e risipă dezordonată—pentrucă are de unde, şi pentrucă nu există frîna internă. Şi cine redă viaţa copilăriei, cine poate s'o redea, redă, prin chiar aceasta, mai multă viaţă, o viaţă mai vie. Aşa dar la forţa talentului de creaţie contribue şi obiectul asupra căruia se exercită acest talent. Şi e cazul d-lui Ionel Teodoreanu din *Hotarul nestatornic* şi din *Drumuri*.

Şi să se observe cu ce siguranţă îi dictează d-lui Ionel Teodoreanu instinctul său artistic, (intuiţia sa, halucinaţia sa) natura acţiunilor personagiilor şi cît de bine e dozată copilăria personagiilor, atunci cînd, în adolescenţele *Drumuri*, se amestecă cu zorii maturităţii. Şi cum, odată cu acest amestec, se schimbă, adaptîndu-se, şi „compoziţia" operei.

În *Drumuri* compoziţia are încă mult din procedeul „momentelor", dar deja începe subiectul şi intriga, pentrucă personagiile încep să fie „mari". Şi mai cu samă Dănuţ. Din cauza complicaţiilor sentimentale, el nu mai este copil. Şi acţiunea lui acum ajunge mai şablonată, începe să intre pe făgaşuri cunoscute (este amant, cu tot ce-i impune acest ipostas), păstrînd, bine înţeles, încă mult din copilăria, din care ese abia acum. Olguţa însă, se comportă cu aceiaşi spontaneitate ilogică caşi în *Hotarul nestatornic*. Viaţa ei nici în *Drumuri* nu are încă „subiect". Nici aici ea nu continuă nimic, crează mereu din nou, şi parcă din nimic. Olguţa, care la zece ani era, din cauza inteligenţei şi voinţei ei, mai mare decît Dănuţ,—acum, din cauză că nimic n'a angrenat-o încă în viaţă (cum pe Dănuţ l-a angrenat legătura cu Adina), a rămas tot copil. Şi simţim că Olguţa va păstra şi de aici înainte mai multă copilărie,—acea copilărie care este semnul distinctiv al fiinţelor de elită, vii, inteligente, curioase de viaţă, spontane, refractare la conformism, rezistente la anchilozare morală, la mecanizarea vieţii.

Legea vieţii este frica de moarte, adică evitarea a tot ce poate scurta timpul scurt cît mai avem încă de respirat. (Se poate dovedi că şi preceptele moralei celei mai înalte şi mai „dezinteresate" se reduc, în ultima analiză, tot la această lege). Orice semn, orice precursor al morţii este oribil, şi orice semn de viaţă intensă este încîntător. Şi aceasta e o cauză pentru care gustăm şi lăudăm în artă expresia vieţii cît mai puternice. Dar viaţa împuţinează viaţa. Materia nobilă şi elastică se durifică cu vremea. Ţesutul devine coajă. Pe partea sufletească,—aceiaşi anchilozare şi scleroză, şi din cauze organice, şi din

cauza presiunii sociale, care pune viața în tipare. Iată pentruce copilul este atît de încîntător. Și iată pentruce d. Ionel Teodoreanu este un scriitor atît de încîntător: în *Hotarul nestatornic* și *Drumuri*, d-sa redă viața cea mai spontană, cea mai vie—și nu numai pentrucă zugrăvește deocamdată mai mult copii și adolescenți, ci și pentrucă din viața *oricui* (a zugrăvit și oameni maturi) alege și redă ceiace e mai spontan și mai viu sau, mai just, fiindcă alege peacele ființi care-și păstrează mai îndelung și mai mult „copilăria" (d. Deleanu, Herr Direktor etc.).

Un tip numai, tipul idealei d-ne Deleanu, este matur, lipsit de copilărie, ori cedînd rar copilăriei.

Conștient sau inconștient de semnificația creației d-nei Deleanu, d. Ionel Teodoreanu dă dovadă prin această creație de o viziune exactă a economiei romanului său. *Medelenii* sînt o mică lume aparte, o familie în adevăratul înțeles al acestui cuvînt. *Medeleni* sînt *însfîrșit* burghezia noastră așezată, superioară. De unde urmează că, deși perfect individualizate, tipurile din roman au totuși o pecetie: spiritul „Medeleni". Iar ființa care reprezintă, care deține normele medelenismului este d-na Deleanu (De aici eterna discordanță dintre ea și Olguța, dintre normă și spontaneitate).

La ea, așa dar, nu poate fi deloc vorba de neprevăzut, de discontinuitate, de creație mereu din nou, ca din nimic,—ceiace-și poate permite d. Deleanu în mai mică măsură, iar Olguța la extrem. D-na Deleanu, păstrătoarea normelor familiei și a normelor de viață adaptată la exigențile sociale, nu mai poate avea copilărie. Și nu are.

Dănuț și Olguța fac parte din Medeleni, fiecare în felul său, cu totul al său. În definiția lor, genul proxim e medelenismul și diferențele specifice sînt temperamentele lor. A zugrăvi aceste diferențe, adică a crea individualități foarte distincte, dar a reuși, *în același timp*, a păstra acestor individualități și pecetea genului lor comun, nu este un merit banal, și d. Teodoreanu are și acest merit.

Iar acest merit este cu atît mai remarcabil, cu cît d-sa a avut de individualizat ființe greu de individualizat în artă, pentrucă și în natură nu sînt încă destul de bine individualizate. Căci dacă societatea nivelează pe omul matur, copilul, la rîndul lui, cu toată viața exuberantă din el, încă nu e individualizat complect din cauza puținei lui dezvoltări. (Numai supraomul lui Nietzsche ori eroul ibsenian ar avea destulă vîrstă pe de o parte și destulă desrobire de societate pe de alta, ca să fie individualizat cît poate fi un om pămîntean).

Omenirea primitivă e mai puțin diversificată. Un om samănă mai mult cu altul decît în societățile înaintate. Sălbatecii sînt turmă; oamenii civilizați sînt indivizi. Dar copilăria e, într'un sens, omenirea primitivă. Divergențele dintre copii sînt linii care apucă în direcții deosebite, dar abia au început să se lungească, și deci sînt încă aproape una de alta, ca spițele roții cînd abia au pornit de la osie. Oricît s'or fi deosebit la cinci ani, dar la trei ani Shakespeare și Kant desigur că sămănau mai mult decît la patruzeci de ani. A distinge bine deosebirile mici, și a le reda, presupune viziune ascuțită, și individualizarea atît de puternică a micilor eroi ai d-lui Teodoreanu este un merit mai mare decît individualizarea unor eroi maturi. Acum, cînd cetim *Hotarul nestatornic*, lucrul ni se pare simplu, ca toate lucrurile bine reușite.

La impresia produsă asupra publicului de *Medeleni* a contribuit și chipul în care tipurile sînt variate și în același timp și celace s'ar putea numi raportul estetic dintre personagii, sau dintre coloratura lor.

Zece tipuri, oricît de individualizate, dar reprezentînd, să zicem, același temperament,—va da unui cetitor plăcerea, mai mult intelectuală, a diversității în unitate și a unui talent superior în nuanțări, dar îi va reda, în fond, mai puțină viață, îi va deschide fereastra asupra unei porțiuni mai restrînse de umanitate.

Zece tipuri din categorii sufletești și sociale cît mai îndepărtate,—va da cetitorului și mai mult sensația vieții și, celace e mai important, creația va fi mai pitorească. Olguța, Monica, Dănuț, d. Deleanu, Herr Direktor, Mircea Baimuș, Tonel, etc.—atîta varietate, atîtea feluri de oameni, tind să epuizeze tot mai mult psihologia umană.

Dar această varietate devine și mai pitorească, atunci cînd juxtapunerea produce efect estetic prin natura tipurilor ca: Monica și Olguța; Olguța și Dănuț; Mircea Baimuș și Dănuț; Tonel și Mircea Baimuș; d. Deleanu și Herr Direktor; Mihăiță Baimuș și coana Catinca Baimuș, etc. Că viața reală nu adună numaidecît pe oameni în acest raport, nu are a face. Arta—este artă, adică artificiu, și nu realitate. Totul e chestie de măsură și tact—ceia ce nu aveau în vedere romanticii cu contrastele lor simpliste, strigătoare, naive.

Dar piatra de încercare a forței de creație este consecvența tipului cu el însuși de-alungul vremii, mai ales cînd personagiul e dus din copilărie în vîrstele următoare. Să se bage de samă cu ce finețe și tact a introdus d. Ionel Teodoreanu tulburările adolescenței în sufletul poetic al Monicăi. Și cum tulburările acele au luat exact culoarea sufletului Monicăi, culoarea „romantismului" ei. Sau cum a

amestecat visătoria lui Dănuţ dela zece ani cu izbucnirea naturii lui dela şaptesprezece ani, amestec atit de bine dozat în alternanţa de brutalitate şi stîngăcie, de sensualism şi poezie, şi mai ales în sentimentele lui de dragoste, împărţite între angelica Monica şi mai substanţiala Adina, şi chiar în sentimentul şi purtarea lui faţă numai cu Adina, considerată de el totodată şi ca o Beatrice, şi ca o Rosa la Rosse. Ce patimă chinuită şi chinuitoare sparge sufletul aceluia, pe care-l ştim atit de concentrat la zece ani, atit de deprins să trăiască din risipa propriei sale substanţe sufleteşti! Dar creaţia lui Dănuţ are o semnificaţie şi mai largă. In Dănuţ din *Drumuri*, d. Ionel Teodoreanu a pictat, adică a început să picteze, caracterul tulbure al adolescenţii, amestecul de idealism şi de impuritate,—a pus cu putere problema greu de descifrat a acestei virste ingrate,—ne-a dat replica naţională a atitor opere străine, în care, de o bucată de vreme, se tratează această problemă. Dar, în deosebire de mulţi scriitori străini, care pleacă dela problemă, d. Ionel Teodoreanu crează fără nici un gînd teoretic, poate chiar fără să-şi dea samă de înţelesul psihologic şi social al creaţiei sale, ceiace garantează şi mai mult autenticitatea creaţiei.

Dar tipul cel mai frapant este Olguţa, atit prin natura personalităţii sale cit şi prin cantitatea de viaţă acumulată pe numele ei. Dacă în construirea Monicăi şi a lui Dănuţ, autorul recurge şi la analiză,—pe Olguţa o realizează aproape numai prin acţiune. Olguţa este creaţie pură. Personalitatea ei reese mereu,—se adaogă, creşte în mintea noastră,—din faptele ei, din născocirile ei, din verva ei, din necontenita zbatere de viaţă, pe care d. Teodoreanu, cu un instinct infailibil şi cu o generozitate superbă de creator, le acordă eroinei sale dealungul *Hotarului* şi al *Drumurilor*, fără să se desmintă şi fără să-şi desmintă tipul un moment. Aşa cum ne-a arătat-o d. Teodoreanu pînă acum, pînă la virsta de şaptesprezece ani, îmi pare că Olguţa e tipul de femee cel mai reuşit din literatura noastră şi un tip tot atit de reuşit caşi ale lui Caragiale. De pe acum, toată lumea vorbeşte de ea ca de o cunoştinţă. Olguţa este o fiinţă, cu care se compară fetele din lumea reală: „O Olguţă".—Şi încă tipurile caragealiene au avantajul genului literar respectiv, căci creaţiile comice sînt mai frapante, prin definiţie. Şi trebue să amintesc apoi din nou că tipurile cele mai greu de creat, sînt cele de fete.

Pe lîngă aceste personagii, pe care le cunoaştem încă de copii, există în opera acestui „romancier al copilăriei", o mulţime de per-

sonagii virstnice, create cu acelaşi talent de a insufla viaţa, de a conferi individualitate tranşantă tipului. Voiu remarca mai ales, pentru siguranţa cu care autorul se mişcă în sfera creaţiei sale, pe Adina, animalul superb, redat mai ales ca atare (căci acesta este rolul ei în economia romanului), a cărei psihologie sumară nu este altceva decît sufletul corpului ei.—Apoi d-na Deleanu, „mama", d. Deleanu, tatăl-camarad, frate mai mare al Oiguţei şi pînă la un punct copilul ei, epicureu, aproape *jemanfişist*, om care parcă înţelege totul, chiar cînd nu înţelege totul, suportînd greu sentimentul responsabilităţii, avînd întotdeauna resursa unui optimism adhoc în faţa complicaţiilor care i-ar reclama energie; Herr Direktor, moldovean stilizat *à l'Américain* dar *made in Germany:* occidentalism, automobil, monoclu, *self-governement;* magistratul Mihăiţă Baimuş, pensionar cu anticipaţie, care-şi poartă decenţa moldovenească în uliţa Popa-Nan; Cucoana Catinca Baimuş, care „cîntă în casă" subt privirea uşor ironică de blîndeţă a lui Conu Mihăiţă, femee bună, deşteaptă, neastîmpărată, „originală", un fel de Oiguţa de modă foarte veche.—Şi Tonel (m...mă...mă Baimuş!) liceanul din grupul lui Dănuţ, dezmăţat, cheflîu, chiulangiu, palavragiu, băiat de resurse, „băiat bun". Tonel acesta—cine este el? E aşa de viu, aşa de adevărat, aşa de *văzut*, încît aşi fi aplecat să cred că d. Ionel Teodoreanu i-a copiat după cineva din viaţa reală, dacă n'aşi şti că un personagiu copiat nu trăeşte niciodată într'o operă de artă, căci copiarea este servilă şi taie aripele creatorului. Acest Tonel e unul din acele tipuri din cărţi pe care ai impresia că l-ai întîlnit undeva, şi nu-ţi aduci aminte unde. Acest Tonel e un mic *tour-de-force* de creaţie.

Dar în *Medeleni* trăesc, fiecare cu individualitatea lui, şi tipurile arhi-secundare, personagii care abia apar, cum sînt de pildă servitoarele Anica şi Profira. Aceasta poate că se datoreşte şi conştiinţiozităţii de artist a d-lui Teodoreanu, căci un artist adevărat nu lasă nimic, nici un detaliu cît de mic, fără să-i dea toată arta de care e capabil. (Renan admira pe arhitecţii greci şi Proust pe cei medievali, pentrucă au pus toată arta lor chiar şi în acele părţi ale templelor şi catedralelor, care poate nu aveau să fie văzute de nimene niciodată). Dar nu e nevoe numaidecît de această conştiinţiozitate. Un creator adevărat nu poate să nu vadă individualitatea, personalitatea oricăruia din tipurile pe care le aduce în scenă fie şi pentru un moment. Vede mereu. Personagiile sale, chiar cele cu un rol incidental, „joacă" pe scenă. E proba sigură a unei mari puteri de creaţie.

Cîteva excepţii... scot regula în relief.

Aşa, Mircea Balmuş, prietinul lui Dănuţ, suspinătorul Olguţei, mi se pare un tip mai nelămurit, un tip creat parcă mai mult teoretic, ca să ocupe un loc în şahul psihologic al *Medelenilor*, un tip parcă nu venit în roman, ci adus de d. Teodoreanu. Ori poate nelămuritul lui Mircea Balmuş corespunde cu nelămurirea încă a personalităţii lui Mircea Balmuş? Oricum, d. Ionel Teodoreanu nu ne-a dat lămurit această nelămurire.

Dar cu Gheorghiţă, *groom*-ul lui Dănuţ, ce-a voit să facă d. Ionel Teodoreanu? Un personagiu credincios, cinstit, firesc, o „Mioriţă" în palatul american al lui Herr Direktor? Acest Gheorghiţă, nu-mi place (Ori e o idiosincrazie a mea?). Nu ştiu ce milogeli, marghiolelli, dulcegării,—şi'apoi scrisoarea aceia a lui, pseudo-ţărănească, către d-na Deleanu, compusă de... d. Ionel Teodoreanu atît de filologic, conform cu toate regulele de transcripţie a fonetismului dialectal! (Adevărul e că omul inculţ nu-şi poate consemna... fonetismul!).

Hotărît, d. Ionel Teodoreanu nu poate zugrăvi satisfăcător pe ţărani. Nu-i cunoaşte. N'are de unde pleca în crearea lor. Iată şi Moş Gheorghe... Moş Gheorghe poate stoarce lacrimi multor ochi frumoşi, albaştri, căprui şi negri, dar Moş Gheorghe este un ţăran cam de carnaval. Prea mult justifică autorul ideia de „moş", iar ideia aceasta însăşi e în mare parte o închipuire.

Eram să uit pe Fiţa Elencu (dintr'o generaţie defunctă de „Medeleni") care, într'o privinţă numai, explică ereditar pe nepoata ei Olguţa. E unul din tipurile cele mai frapante—în bună parte redat oarecum indirect, prin sentimentele celor care au cunoscut-o şi chiar prin actele lor: Furia împotriva broaştei, expediţia în contra animalului fantastic zugrăvesc şi ele răutatea şi inima de cremene a Fiţei Elencu—şi ceva din ceiace a moştenit dela ea Olguţa, şeful expediţiei: inteligenţa aprigă, individualismul, independenţa şi... impertinenţa.

Din toate aceste elemente analizate până aici, d. Ionel Teodoreanu a creat o realitate nouă: „Medelenii" sînt o mică lume deosebită, adăogată la lumea creată de arta noastră naţională. Iar oamenii d-lui Ionel Teodoreanu nu sînt noi numai pentrucă d-sa a încetăţenit în poezia romînă o categorie socială, până acum absentă: familia burgheză aşezată, beneficiind—şi pentru suflet—de înlesnirile materiale acordate de istorie acestei clase. Oamenii d-lui Ionel Teodoreanu sînt noi şi prin nuanţa lor sufletească, acordată lor de poetul care i-a creat. În ei, realitatea romînească se recunoaşte

perfect, dar nuanţa lor, datorită autorului lor, este suigeneris. Acolo unde însă un scriitor transfigurează mai mult, unde nici nu se poate concepe altfel creaţia decît ca o transfigurare pronunţat personală,— în pictura şi poezia naturii,—d. Ionel Teodoreanu şi-a creat şi mai tranşant lumea sa proprie. După cum se poate vorbi de o natură Sadoveanu, tot aşa se poate vorbi de o natură Teodoreanu. O natură, dacă se poate zice aşa, senzuală, şi în acelaşi timp foarte spiritualizată şi simţită cu nu ştiu ce elan în suflet, aşi zice cu un suflet purtat de aripi, dacă imaginea n'ar fi barocă. Dar această calitate are şi neajunsurile ei: unele accente prea lirice,—unele adjective şi unele întorsături sintactice, care dau prea pe faţă, nu sentimentul, ci entuziasmul pentru natură. Şi mai cu samă abuzul de poezie în termenul al doilea al comparaţiei, în aşa numitul „termen impropriu". Căci la d-sa acest termen nu are numai rolul de „a face imagine", adică de a lămuri, colora, frapa atenţia, ci şi pe acela de a produce un efect poetic, chiar atunci cînd ceiace are de spus nu cere poezie. Vreau să spun că uneori poezia termenului impropriu „nu este în chestie": Dar, acest poezism devine tot mai rar în scrisul său.

Cu această uşoară rezervă, care în curînd nici nu va mai avea obiect, trebue să recunoaştem în d. Ionel Teodoreanu pe cel mai autentic şi mai încîntător poet în proză al naturii dela Hogaş, Sadoveanu şi Galaction încoace.

În poezia naturii, d. Ionel Teodoreanu este mai ales ceiace se chiamă un scriitor nou, un modern. Observator calm şi minuţios al vieţii omeneşti, d. Ionel Teodoreanu este un impresionist în faţa naturii. D-sa nu pictează, de obiceiu, prin percepţii, ci prin reprezentări arbitrare. Intuiţia sa descopere în lucruri însuşiri ascunse—şi reprezentarea lucrurilor nu poate fi cea obiectivă, „socială", ci foarte personală. De aici nevoia de a compara mereu. În expresia d-lui Ionel Teodoreanu se ascunde aproape întotdeauna un „ca", realizat fie prin simpla comparaţie, întreagă ori prescurtată în metaforă, sau prin epitetul metaforic, fie prin mai radicala *comparaţie* numită transpoziţie de senzaţii.

Realist în „roman", impresionist în poezia naturii—acest amestec de medelenism moldovenesc şi de impresionism modern nu este unul din farmecele cele mai mici ale prozei d-lui Ionel Teodoreanu. Impresionist în descripţie şi adesea în expunere, d-sa este tolstoist în crearea vieţii umane prin bogăţia şi minuţiozitatea detaliului realist, şi prin puternica evocare a atmosferei în care circulă personagiile sale.

Dar haina, în care d. Ionel Teodoreanu își îmbracă toată această creație și această poezie! Nu există un alt scriitor romîn care să-l întrecă în strălucirea acelui „straiu de purpură și de aur", care este stilul artei. Retușarea pe care o face manuscriselor sale, constă mai ales în stingerea stilului. Culoarea și strălucirea îi vin dela sine, îl obsedează, i se impun. D-sa crează imagini și epitete tot atît de natural cum produc flori în Aprilie zarzării pe care-i iubește atîta (și de care cam abuzează). Și pe urmă, trebue să-și sărăcească, conștient, stilul. Dar bine înțeles, că „stilul" d-lui Ionel Teodoreanu nu constă numai în culoare. Să se observe ce instrument sigur și de preț a făcut d. Ionel Teodoreanu din limba romînă. Și cum știe s'o supună, s'o adapteze la tot felul de idei și de sentimente—și s'o „intelectualizeze", cum se zice astăzi, fără s'o desmedelenizeze. Numai grație acestui stil, d. Ionel Teodoreanu a putut să facă pagini de mare artă din scenele în care d-sa surprinde indiscret *duo* lui Dănuț și-al Adinei, scene de o îndrăzneală rară în orice literatură, și în care a spus *totul*, fără, sper, să ofenseze tare nici pe „duduca dela Vaslui". Știu, aceasta se datorește și poeziei acelor fapte; mai simplu: sănătății și normalității acelor fapte. Sensualismul din acele scene e, în adevăr, grav, nu are nimic din *grivoiserie*-a care transformă naturalismul în pornografie. Dar, totuși, acest naturalism păgîn nu poate trece fără un stil superior. Cînd Anatole France a permis tinerilor săi eroi să uite realitatea pe mormîntul maestrului îngropat cu o zi înainte, și ne-a zugrăvit scena, n'o putea face posibilă în artă fără o infinită știință și grație a stilului. Și tot așa Eminescu, cînd ne-a spus goliciunea fetei de împărat și generoasa furoare creatoare a lui Călin.

Creator, poet și artist, d. Ionel Teodoreanu are toate însușirile să creeze o lume nouă, o lume a sa, și o lume încîntătoare. E abia la început. E în ziua a doua din cele șase.

G. Ibrăileanu

Cronica socială

Structura proprietăţii noastre agrare

Fiecare ţară îşi are structura sa agrară specifică. Cunoaşterea acestei structuri este de mare importanţă. Pe proprietatea agrară se razimă ca pe o cheie de boltă, întreg edificiul social-economic al unui popor.

Cultura rurală îşi are rădăcinile în proprietatea agrară. De structura ei atîrnă starea de cultură sau de incultură a unui popor. Este, între una şi cealaltă, o interdependenţă aproape organică.

Feudalismul a avut structura lui agrară specifică. Prin privilegii a creat o aristocraţime agrară. A imobilizat pămîntul în sus. A lăsat însă putinţa de pulverizare în jos. Sesiunile iobagiale s'au fărîmiţat în minuscule porţiuni parcelare în măsura sporirii poporaţiei rurale. Sus o proprietate mare, latifundiară, iar jos o proprietate ţărănească pulverizată.

Prin ştergerea iobăgiei proprietatea agrară se descătuşează. Pămîntul ajunge obiect de liberă circulaţie. Liberalismul economic, de concurenţă liberă, favorizează capitalismul agrar. Pămîntul ţărănesc, în lipsa unui credit rural, se concentrează, ca printr'un fel de atracţie magnetică, în mîna marilor proprietari. Latifundiile se refac; sporesc.

Burghezia urbană, unde există, ajută la formaţia unei proprietăţi de mijloc. Aşa în Ardeal, regimul nou, bancar, ajută la formaţia acestei proprietăţi. Unde burghezia lipseşte, acolo latifundiile absorb, nestînjinite, tot mai mari întinderi din proprietatea agrară ţărănească. Aşa a fost cazul în vechiul regat.

In lipsa unei burghezii bancare, aristocraţimea agrară a dominat, cu teroare, toate resorturile vieţii publice. A fost o ţară în plin feudalism; cu o ţărănime pauperizată, neiobăgită. Prin autocratismul unei minorităţi plutocratice s'a dat ţării o structură agrară disproporţionată, abnormală.

In economia rurală extensivă limba cumpenii o are proprietatea mică (5—20 jugh.) şi mai ales cea mijlocie (20—100 jugh.). Acestea trebue să ocupe cel puţin 80 la sută din totalul suprafeţelor cultivabile. Ele sînt un fel de dig de salvare. Impiedică latifundiarizarea în sus şi pulverizarea nelimitată în jos. Proprietatea de mijloc, mai ales e chemată să occidentalizeze viaţa noastră rurală.

In vechiul regat nu s'a cercat, ba s'a evitat intenţionat, crearea unei proprietăţi de mijloc. Acolo structurii agrare îi lipseşte spinarea. Prezintă aspectul unei alarmante inegalităţi.

Din tabloul ce urmează se poate vedea structura agrară din Ardeal (1895) şi din vechiul regat (1902) dinainte de războiu.

Categoria întinderilor în jug. cad.	Ardeal în 1895				Vechiul regat în 1902			
	Numărul proprietă-ţilor	%	Suprafaţa în jug cad.	%	Numărul proprietă-ţilor	%	Suprafaţa în Hectare	%
½ 5	536,275	50,56	945,432	6,07	744,570	77,20	2,016,159	26,53
5 – 100	516,775	48,66	7,961,665	53,39	213,158	22,16	2,153,881	25,57
100 – 1000	7,237	0,67	1,999,793	13,36	4,436	0,54	1,619,469	2 ,69
1000 în sus	1,198	0,11	4,026,951	27,18	953	0,10	2,190,879	27,30
Total	1,061,485	100	14,933,841	100	965,047	100	7,826,796	100

Grafic, se evidențiază și mai lămurit structura agrară:

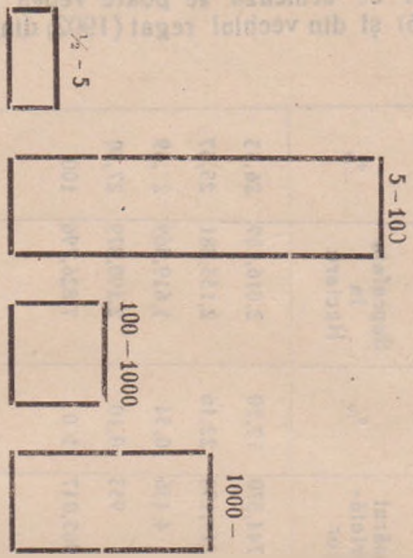

Ardeal (1895):

Vechiul regat (1902):

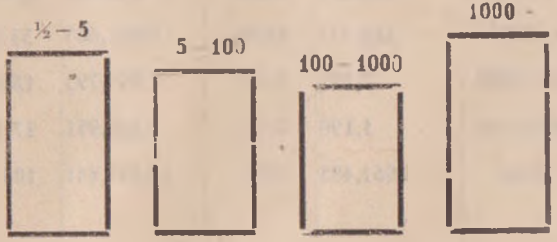

In Ardeal proprietatea mică şi mijlocie (5—100) jugh.) cuprindea aproape 54 la sută din totalul suprafeţei cultivabile. In vechiul regat însă, cuprindea numai 26 la sută.

In ce priveşte proprietatea parcelară subt 5 jugh. situaţia, atit în Ardeal, cit şi în vechiul regat, era de-a dreptul desperată.

In Ardeal: 50 la sută din proprietăţi aveau numai 6 la sută din suprafaţă.

Totuşi în vechiul regat situaţia era, după cifre, ceva mai bună. In Ardeal o proprietate parcelară avea abia 1,7 jugh., pe cînd dincolo avea 2,7 hectare.

In vechiul regat: 77 la sută din proprietăţi aveau 26 la sută din suprafaţă. In ce priveşte proprietatea latifundiară, dela 1000 jugh. în sus, situaţia e aceiaşi, surprinzător de asămuitoare. *0,10 la sută de proprietari* stăpineau, şi aici şi dincolo, aproape *o treime* din totalul suprafeţei pămîntului.

In Ardeal aveam o proprietate de mijloc romînească mult mai tare, mai viabilă, decît în vechiul regat. Crearea ei a fost ajutată, în mare parte, de politica financiară naţională, a băncilor noastre. Prin credit ipotecar şi prin parcelări de moşii s'a împedecat, pe deoparte, prea marea pulverizare a moşiilor ţărăneşti, iar pe de altă parte s'a sporit numărul proprietăţilor mici şi mijlocii. Acestor proprietăţi este de a li se mulţumi aspectul mai occidentalizat al satelor noastre din Ardeal. Războiul ne-a găsit, în privinţa aceasta, în plin progres. Dovadă cele aproape 150,000 jugh. cad. trecute, prin cumpărări, înainte de războiu, în stăpînirea ţărănimii noastre ardelene.

Procesul de creare al unei proprietăţi mijlocii a fost stînjenit mult prin împroprietărire. Prin desfiinţarea proprietăţilor mari, latifundiare, s'a luat cel mai mare izvor de majorare al proprietăţii mici şi mijlocii. Locul o să i-l ia—şi a şi început deja—proprietatea parcelară minusculă. Aceasta, în lipsa de credit şi de inventar viu, este neviabilă şi improductivă. De acela pămîntul fuge, alunecă din mîna săracului. E un fel de proces de fluidizare al parcelelor mici de moşii. Acest proces s'a şi început deja. Mulţi împroprietăriţi şi-au vîndut lotul încă înainte de a fi trecut în deplina lui stăpînire. Şi e firesc să fie aşa. Moşia se ţine cu bani şi cu vite. Şi săracul nu are nici una, nici alta. Pămîntul îşi găseşte şi în felul acesta, ce e drept cu încunjur, pe adevăratul şi îndreptăţitul lui stăpîn: pe ţăranul treaz, bun gospodar şi muncitor, care din proprietatea mică de astăzi va face proprietatea mijlocie, salvatoarea satelor noastre.

Impropriet ărirea a alterat, în mod pejoristic, structura noastră agrară. Situaţia noastră agrară după împroprietărire e următoarea:

Proprietate parcelară subt 5 H.	80	la sută.
„ mică-mijlocie dela 5—100 H. .	10	„ „
„ mare dela 100—500 H. . . .	10	„ „

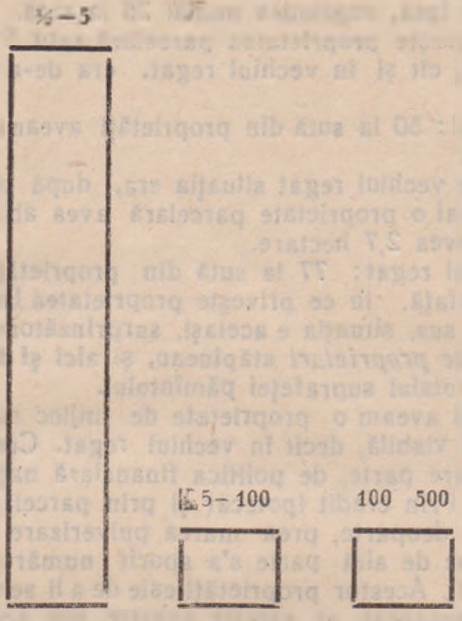

Structura aceasta, în economia noastră extensivă de astăzi, este anormală.

Viabilitatea unei moşii atîrnă de inventar şi de suprafaţă. Desfiinţate suprafeţele mari, noilor proprietari trebuia să li se dea inventar. Nu li s'a dat—şi nici nu se cearcă să li se dea. De aceia coloana proprietăţii parcelare subt 5 Ha. începe să se micşoreze, prin pulverizare. Vor creşte, în schimb, coloanele celorlalte două categorii de proprietăţi. Aceasta e, deocamdată, o necesitate inevitabilă. Rău va fi atunci cînd—prin o nelimitată circulaţie—pămîntul va ajunge în mîna profitorilor străini. Capitalismul bancar ne poate aduce şi această surpriză dezastruoasă.

Turda, 10 Septembre, 1926.

Petru Suciu

Miscellanea

Parlamentarism şi anti-

Unul din scriitorii noştri însemnaţi, contagiat şi el de curentul antiparlamentarist transplantat, ca atitea lucruri, de pe malurile Senei, constata mai dăunăzi, că toată lumea din Occident e în contra parlamentarismului.

Faptul nu este exact. Englezii nu sînt antiparlamentarişti. Dacă ar fi antiparlamentarişti, ar desfiinţa parlamentarismul, căci Englezii nu sînt oameni care să suporte un regim care nu le convine. O altă ţară, tot atît de „Occident", este Franţa. Acolo parlamentarismul naţiunii s'a probat în trecutele alegeri, cînd antiparlamentarişti au căzut în toată Franţa, ceiace nu s'a întîmplat nici comuniştilor—aşa că cu mai mult cuvînt s'ar putea susţine că Franţa e... comunistă de convingeri.

Dacă în Anglia şi în Franţa (caşi în atitea ţări occidentale parlamentare) s'ar fura urnele, s'ar „contamina" din senin satele de scarlatină, s'ar scoate jandarmii în contra populaţiei, etc., atunci s'ar putea susţine că în ţările respective numai guvernele sînt parlamentariste şi că poporul e împiedecat să-şi exprime, la alegeri, antiparlamentarismul său. Dar Baldwin, Lloyd George, Macdonald, Poincaré, Herriot, etc. nu „ies" la alegeri prin jandarmi, prin urne furate şi prin scarlatină. Îi alege ţara, în contra lui Léon Daudet et comp.

Dar scriitorul de care vorbeam este un om de bună credinţă şi el crede sincer că în Occident lumea e în contra parlamentarismului.

Cum se explică această credinţă, absolut nejustificată de realitatea faptelor ?

Artiştii sînt impresionabili şi suggestionabili. Cetind în fiecare zi *L'Action Française*, scrisă de oameni talentaţi, dintre care unii pamfletari străluciţi, impresionat de argumentarea lor şi mai ales de stilul lor, aderînd la ideile ori atitudinea lor, socotind atitudinea cealaltă

ca o infirmitate,—*evidenţa*, pentru ei, a adevărului celor dintâiu şi zgomotul pe care-l fac ei, îi dau probabil scriitorului nostru impresia că aceştia au numărul cu ei, iar ceilalţi sînt numai o minoritate.

Că parlamentarismul are neajunsurile lui... Cine o poate nega? Dar există ceva perfect pe lume? Că foarte mulţi oameni critică relele parlamentarismului şi vreau reforma lui? Dar aceasta este o altă chestie. Dela începuturile lui şi pînă astăzi, el doar a fost într'o necontenită prefacere, ca toate lucrurile omeneşti.

Inferioritatea democraţiei

Istoriceşte, democraţia este ultima formă de organizaţie politică a omenirii. Pentru cineva, care nu e pesimist cu exces şi care nu crede că omenirea este o specie de nebuni, aceasta ar fi poate o garanţie de superioritatea democraţiei asupra formelor sociale mai vechi. Dar se poate răspunde că, pe spirala evoluţiei umane, democraţia e pe o linie de scoborîre.

Există însă astăzi, în lume, mai multe forme alăturea, şi vechi şi nouă. Se poate face comparaţia. Şi se pot trage concluzii.

Omenirea se mîndreşte cu ştiinţa, cu industria, cu arta,—cu cultura şi civilizaţia ei. (Ori ne ridicăm şi în contra acestora?).

Extremele (dela democraţie la nedemocraţie; dela parlamentarism la neparlamentarism) le formau înainte de războiu Anglia şi Franţa pe deoparte, Rusia şi Turcia pe de alta,—Franţa şi Anglia producătoarele în primul rînd a bunurilor amintite mai sus; Rusia şi Turcia neproducătoare de nimic (afară doar de romanul rusesc, căci despre... samovar, Turghenev se îndoeşte dacă e rusesc sau nu). Se va zice însă: Anglia, Franţa, popoare vechi, de veche cultură, era firesc să producă cultura şi civilizaţia modernă.—Dar atunci cum se face că popoarele de veche cultură au întronat la ele mizeria democraţiei, şi nu cele barbare? Atunci nu cumva democraţia e forma, pe care o adoptă popoarele superioare şi numai popoarele superioare? Nu cumva democraţia e forma care rezultă din felul de viaţă al popoarelor superioare, din structura sufletească, din mentalitatea unor astfel de popoare? Şi nu cumva aversiunea unora dintre noi pentru democraţie este o pornire în contra superiorităţii, a culturii, a civilizaţiei?

Dar dacă democraţia arată, ca un termometru, superioritatea unui popor (fapte incidentale, ca pseudo-democraţia la un popor înapoiat, sau dictatura trecătoare la unul relativ înaintat, dar nu de primul rang în cultură şi civilizaţie, nu infirmă regula),—aşa dar, dacă democraţie şi superioritate socială sînt noţiuni care aproape se acopăr în vremea de azi, nu cumva totuşi democraţia slăbeşte vigoarea unui popor în concurenţa dintre popoare, cum se zice în cercurile „aristocratice"?

Ar fi trist pentru viitorul speciei noastre, dacă aceasta ar fi adevărat, dacă în concurenţa dintre inferioritate şi superioritate, inferioritatea ar avea avantaje asupra superiorităţii şi ar distruge-o. Din fericire nu este aşa. În războiul ruso-japonez, au învins „parlamentariştii" japonezi. În războiul ispano-american, au învins „parlamentariştii" americani; în războiul turco-balcanic, au învins parlamentariştii balcanici. Iar în ultimul război, cel mai mare examen de întrecere pe care l-a dat şi democraţia şi nedemocraţia, şi parlamentarismul şi neparlamentarismul, victoria a fost de partea celei mai

înaintate democraţii şi a celui mai înaintat parlamentarism. Iar o ţară nedemocrată şi neparlamentară, Rusia, deşi a fost în alianţa învingătorilor, a fost totuşi învinsă. Această nedesminţită concomitenţă, parc'ar fi o lege, arată slăbiciunea ţărilor neparlamentare şi nedemocratice chiar în acea concurenţă dintre popoare, unde învinge forţa. Căci astăzi forţa, ca să învingă, are nevoe de tot ceiace însamnă democraţie, ca politică, diplomaţie, organizare socială, industrie, ştiinţă, etc.. — Şi, dacă Germania ar fi fost cu un pas mai departe în democraţie, adică dacă Kaiserul ar fi fost un monarh strict constituţional şi oamenii ei politici, mai ales diplomaţii, n'ar fi fost selectaţi de Kaiser în loc să fie selectaţi de opinia publică,—cine ştie dacă Germania n'ar fi făcut să se oprească războiul, ori n'ar fi încheiat pace mai de vreme, ori dacă n'ar fi reuşit să fie mai puţin învinsă ? Această idee despre rolul nefast al minusului de democraţie şi parlamentarism în dezastrul Germaniei, nu este a noastră. Este ideia curentă. Şi tot o idee curentă este că dezastrul Franţei dela 1870 se datoreşte imperiului dictatorial—dezastru reparat de „democratica" Republică.

Se zice că în democraţie guvernanţii n'au timp destul pentru planuri mari cu rezultate îndepărtate. Şi că acest defect ar fi simţit mai ales în diplomaţie. Dar cele două mari democraţii europene, Anglia şi Franţa, au dus o politică consecventă, au avut diplomaţi mai buni, recrutaţi prin selecţie, ajunşi prin merit, în deosebire de stîngacii biurocraţi pe care i-au avut ţările învinse, ajunşi la conducerea politicii externe a ţărilor lor prin camarile, prin fuste, ori, în cazul cel mai bun, prin singura alegere a monarhului. Războiul din urmă a arătat că diplomaţia din aceste din urmă ţări cu „stabilitate", a fost inferioară celei din ţările democrate.

Dar superioritatea democraţiei se poate proba şi dealungul istoriei. Democraţia a păstrat dealungul vremii independenţa şi intangibilitatea micului popor elveţian. Democraţia, mai timpurie la ea, a făcut mărirea Angliei. Lucrurile acestea sînt foarte ştiute. Dar în orice caz, indiferent de care-i cauza şi care efectul, cum de nu văd antagoniştii parlamentarismului, că patria parlamentarismului, cel mai vechiu popor parlamentar, este totodată şi poporul cel mai puternic şi mai fericit de pe glob—afară poate de... Engiezii, tot Engiezii, din America duşi acolo cu tradiţia parlamentarismului metropolei şi continuîndu-l în cea mai caracterizată democraţie, ceiace, fie zis în treacăt, le-a priit bine.

Noi, care sîntem democraţi şi parlamentarişti, nu ne prea emoţionăm de moda dictaturii şi a antiparlamentarismului de care sînt bîntuiţi cîţiva publicişti dela noi.

Democraţia şi parlamentarismul sînt prea strîns legate de toată evoluţia societăţilor moderne celor mai înaintate şi de structura lor, ca să poată fi în primejdie de a dispărea din lume. Aici nu e vorba de ce e mai bine sau mai rău (aşa că argumentarea noastră de mai sus e în definitiv un lux). Aici e vorba de un fapt natural. Şi mai e ceva : dela Acado-Sumerieni şi pînă astăzi, cu eclipse uneori lungi, cu întoarceri în urmă, omenirea merge totuşi mereu tot spre democraţie, adică spre trezirea interesului cît mai multora pentru lucrul public, spre priceperea cît mai multora a lucrului public şi spre participarea cît mai multora la conducerea lucrului public, deadreptul sau prin delegaţie. Mai scurt, spre controlul lucrului public de către tot

mai mulţi. Şi este imposibil ca, cu dezvoltarea vertiginoasă a culturii din timpul prezent, cu răspîndirea ei în straturi tot mai adînci, cu progresul conştiinţei personale şi a individualismului,—este imposibil să concepem că oamenii vor renunţa deacum înainte la dreptul lor de a se conduce, ori de a controla,— dîndu-şi chica pe mîna unui dictator sau a unei oligarhii.

Noi sîntem convinşi că acest amestec în conducerea lucrului public va fi din ce în ce mai mare, că democraţia va progresa în proporţie geometrică, cum se zice, căci nici într'un domeniu progresul nu se mai face acum în *tempo* de altădată. Cît a făcut de pildă ştiinţa omenească (ştiinţa experimentală, aceia care descopere secretele naturii ca s'o supună omului) dela Egipteni pînă la Lavoisier, este nimic pe lîngă ce s'a făcut dela Lavoisier încoace. Gîndiţi-vă la fizica, chimia actuală, la invenţiile miraculoase (utopiile de acum 30 de ani ale lui Bellamy din romanul său „La anul 2000" s'au realizat deja în plus). Iar proporţia în care s'a răspîndit de o sută de ani încoace cultura, adică în care s'au înmulţit oamenii cu carte, este un lucru absolut nou pe planetă. Peste o sută de ani ştiinţa, cultura omenească şi răspîndirea acestei culturi vor ajunge la un grad pe care nici nu ni-l putem închipui, căci, încă odată, progresul se face din ce în ce mai repede. Dar pentru a fi mai clari, să ne transportăm cu gîndul nu peste o sută, ci peste o mie de ani. Încă o mie de ani după descoperirea radiofoniei şi a tot ce presupune ea, ca să ne mărginim la un exemplu mai familiar. Cine nu simte că atunci radiofonul va părea mai puţin minunat decît ni se pare nouă astăzi chibritul—dacă va mai fi nevoe de ei, ca să auzim totul. Cine nu simte că, odată pornit pe calea descoperirii secretelor naturii şi a subjugării forţelor ei, totul e posibil omului *cu timpul*? Peste o mie de ani Anatole France va părea un sălbatic, abia ieşit din animalitate, şi cel din urmă European de atunci (afară de idioţii din naşcare) va fi o fiinţă, pe lîngă care noi scribii de acum vom fi nişte troglodiţi. Şi se vor lăsa acei oameni conduşi ca nişte turme?

Ar fi o prostie să credem că forma socială de atunci va fi democraţia de azi. Cine ştie, cine poate şti ce va fi atunci? Dar nu este o cumînţenie nici a crede că forma viitorului va fi aceia care şi acum e veche, a omenirii inculte, încă zoologică.

Dar pînă ce va fi ceiace va fi peste o mie de ani, omenirea se îndreaptă într'acolo în fiecare zi. Şi a visa pentru această omenire în marş forme şi acum vechi, a le visa ca un *ideal* de organizare superioară, adică pentru viitor, ni se pare o gîndire nici serioasă, nici ştiinţifică şi nici înaltă.

Regaliştii francezi sînt un partid care vrea reîntoarcerea regalităţii. E natural ca politica lor curentă să cheme în capul lor o justificare teoretică şi deci cu caracter general. Dar să ne însuşim noi ideologia lor,—justificare a intereselor lor de partid,—să luăm acest *advocatus* al unor interese particulare de politică curentă de aiurea drept constatarea ştiinţifică a legilor evoluţiei omenirii?

Dar se citează şi un autor autohton, Eminescu, citat de altfel de vre-o treizeci de ani de toţi reacţionarii noştri. Se reînvie junimismul sub forma lui acută. E serios acest lucru? Exprimarea teoretico-politică a romantismului ultra, care e „politica" lui Eminescu? Încă odată, e serios? Eminescu—cum să exprim curioasa lui idee?—Eminescu era în contra faptului numit societate actuală europeană. Ce însamnă a fi *în chip teoretic* în contra realităţii umane dintr'un

moment dat? Că nu-ţi place—se poate. Dar mai departe? Şi'n adevăr, ei mergea mai departe: voia voevozi, pircălabi, bresle, etc. Să zicem c'ar fi frumos şi romantic. Dar nu se poate. E drept, că pe urmă Eminescu a inceput să fie constituţionalist şi să spună că introducerea constituţiei (parlamentarismului!) este un mare merit al partidului său, al partidului conservator.

Antiparlamentariştii noştri se reclamă dela Eminescu voivodul, şi nu dela Eminescu parlamentarist, adică dela (cronologiceşte) ultimul Eminescu. Foarte romantică atitudine, dar e serioasă?

Adevărul e că antiparlamentarismul nostru nu e o noutate. E reînvierea junimismului care trebuia să apară *şi acum*,—un junimism de nuanţă postbelică. Junimismul a venit după introducerea formelor nouă şi a parlamentarismului, cînd aceste noutăţi s'au ivit întăiu la noi. Acum, cînd au apărut noutăţi mai mari, mai nouă, votul universal etc. trebuia să vină din nou junimismul şi a venit.

Ţara românească va merge mereu înainte, căci altfel nu se poate (e legea vieţii), dar va merge mereu în contra unui curent, care va voi s'o ţină pe loc. E firesc. Aşa se întîmplă întotdeauna şi pretutindeni.

Junimiştii însă erau prudenţi. (Eminescu, poet, nu putea fi prudent). Ei criticau mereu, dar nu propuneau nimic. Antiparlamentariştii noştri propun soluţii. Şi încă prea multe şi chiar contradictorii, căci monarhismul lor (parcă am fi în republică!) nu rimează deloc cu dictatura. Şi mai complică ei chestia şi cu un fel de regim sovietic.

Pe de altă parte vechii junimişti se ridicau împotriva imitaţiei organizărilor străine. Antiparlamentariştii noştri, deşi mînaţi de instincte junimiste, vor să importe din toate părţile. Ei au şi şefi—bărbaţi din alte ţări, care nici n'au văzut-o pe a noastră.

Apoi dacă e vorba să imităm, atunci de ce să nu imităm, cum s'ar zice, pe boeri? Căci boerii popoarelor sînt, din toate punctele de vedere, Francezii, Englezii, Americanii de Nord, Germanii. De ce să imităm pe Italieni, pe Spanioli, pe Greci, pe Ruşi şi mai încolo pe Afgani, Kurzi şi alţi antiparlamentarişti? Mai ales cînd Italia (celelate, nu-i aşa?—nu contează!) pune o problemă foarte specială: Căzută în anarhie din toate cauzele post-belice, ea a ajuns, prin reacţie, dictatorială, reacţia fiind întotdeauna proporţionată cu lucrul la care se reacţionează, ca în oscilările pendulei, ca... însfîrşit cetitorul poate ilustra şi singur cu exemple această lege fizică. Dictatura,—la noi,—la ce ar reacţiona? La dictatura existentă?—Antiparlamentarismul nostru la ce ar reacţiona? La neparlamentarismul existent de fapt?

La noi nu s'a pomenit guvern, pe care să-l încurce parlamentul, nici a milionimea parte cît în Franţa,—căci tribulaţiile parlamentare din Franţa sînt marele argument. (Ar avea şi haz ca un parlament numit de guvern să discute legile guvernului! Ba încă să le şi respingă!) Şi cu atît mai puţin s'a văzut la noi guvern trîntit de Parlament (Ar fi ca o revoltă de pretorieni ori de streliţi!). La noi un guvern se schimbă exact ca pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, atît de scump d-lui Maurras.

Atunci pentruce lucrurile merg rău la noi? Din cauza parlamentarismului sau a neparlamentarismului? Din cauză că guvernele sînt indicate de voinţa poporului (a „plebei ignare"), ori din cauză că sînt aduse la putere cam ca Colbert în secolul d-lui Maurras?

Dar însfîrşit, parlamentarism şi neparlamentarism,—în societa-

tea modernă s'a probat eficacitatea lor. Parlamentarismul pur: Anglia; neparlamentarismul pur: Rusia. Parlamentarismul: putere, bogăție, cultură. Neparlamentarismul: imbecilitate, mizerie, incultură. Dacă Rusia era parlamentară, ea n'ar fi suferit cea mai mare tragedie pomenită de istorie. Acesta este un adevăr experimental.

Salvarea noastră e în transformarea pseudodemocrației noastre, a pseudoparlamentarismului nostru într'o adevărată democrație și un adevărat parlamentarism. *Aceasta* este reacțiunea naturală la noi, oscilația naturală a pendulei, aceia care vine *acuma*—și al cărei rînd e să vină și în Italia.

Este atît de clar...

Și apoi nici nu putem face altfel, căci democrația și parlamentarismul sînt regimul politic normal și fatal al societăților moderne. Orice altă formă, în timpurile moderne și în Europa, e o boală, și a început să fie boală și în alte continente, acolo unde *societatea* s'a europenizat. Și să ferească Dumnezeu ca boala asta să țină mult într'o țară, ca în Rusia.

Pentru cetitorii lui Proust

Într'o notiță dintr'un număr anterior al „V. R.", spuneam că din unele caractere ale volumelor intitulate *La Prisonnière*, ar rezulta că nici în această parte a operei Proust nu și-a putut da toată măsura, nu numai pentrucă n'a mai făcut faimoasele sale corecturi în zaț, căci murise cînd s'a tipărit cartea, ci și pentrucă, din lipsă de timp, nu a putut da manuscrisului forma definitivă. Relevam, în notița noastră, și faptul concret că, spre deosebire de toate volumele anterioare, aici personagiul „je" este numit Marcel, care e numele lui Proust, dar adăogam cuvintele: „dacă ne aducem aminte bine".

Într'un volum recent al d-lui Gabory, găsim confirmarea presupunerilor noastre. D. Gabory, care a fost însărcinat cu îngrijirea volumelor „La Prisonnière" pentru tipar, ne spune că Proust nu dăduse manuscrisului ultima formă și că în acest manuscris apare pentru întăia oară acel „Marcel" inexistent în volumele anterioare.

Așa dar „La Prisonnière" și „Albertine disparue" nu conțin toată arta de care era capabil Proust. Diferența am discutat-o cu privire la „Albertine disparue", în notița amintită mai sus.

Ionîci

Nuvela lui Cehov, tipărită în acest număr al revistei, ni se pare una din cele mai bune din întreaga operă a scriitorului rus, căci nicăeri, după opinia noastră, acest mare poet tragic nu a exprimat mai impresionant și mai concentrat inutilitatea vieții, sau (dacă acest cuvînt pare prea exagerat pentru semnificația operei lui) fatala decolorare a vieții cu fatalul faliment al năzuinților și iluziilor ei.

Semnificația aceasta este un adevăr de valoare general omenească, căci soarta oricărui om este mai mult sau mai puțin aceia a lui Ionici, afară de foarte rari muritori stăpîniți toată viața de un mare ideal științific ori social și cu sufletul destul de înalt ca să poată rezista pînă la capăt.

Dar numai un scriitor rus, înzestrat și cu un talent special, putea să dea acestui fapt maximum de expresie, — și din cauza na-

turii „sufletului rus", din cauza lipsei acelei energii sufleteşti, care pune vieţii scopuri simple, tangibile, fără care viaţa stagnează şi putrezeşte,—şi din cauza împrejurărilor din Rusia autocrată: comprimarea individului, inutilizarea energiilor lui. Această înăbuşire a creat o stare morală generală, aşa dar şi pentru cei care nu aveau de suferit prea direct din cauza acelor împrejurări.

Despotism a fost şi aiurea, dar *la vremea lui*. Rusia însă era o ţară dependentă de Europa în toate privinţele, păturile ei sociale mai răsărite erau „europenizate", şi unele vibrînd de toate idealurile occidentale, dar regimul ei politic era încă asiatic.

Această situaţie explică încă şi mai mult pe scriitorii şi intelectualii ei, toţi protestatari, şi chiar şi pe Dostoevski, care s'a chinuit o bună parte din viaţa lui (după ce n'a mai fost „revoluţionar"), să se convingă de superioritatea moscovitismului, forţîndu-i să exprime nu ştiu ce idealuri... tot europene!

Dezagregarea morală până la cele mai caracterizate anomalii, din Dostoevski; „crăpăciunea de inimă" (dacă cumva se poate zice astfel), din Gorki; despodobirea vieţii de tot ce-i poate da interes şi preţ, din Cehov (dar toate acestea sînt în toţi) nu se pot explica numai prin „sufletul rus". Vechea literatură rusească populară, pe cît ştim, n'are aceste caractere. Cei mult o oarbă şi nesatisfăcută sete de sensaţii tari, din care împrejurările sociale mai nouă au putut scoate aceste tulburi şi chinuite stări de suflet.

Dar însfîrşit...

Credincioşi vechiului nostru obiceiu de a da cetitorilor acestei reviste literatură străină tradusă, doream demult să le facem darul preţios al lui Ionici. Dar ţineam ca traducerea să fie făcută din ruseşte, ca să fim siguri că textul original al acestei rare capodopere a fost respectat din toate punctele de vedere.

Puţinii cetitori (căci numai numele lui Cehov este foarte cunoscut la noi), care cunosc această nuvelă în ruseşte sau în traduceri, nu vor fi, credem, prea nemulţumiţi s'o cunoască şi în traducerea românească a d-lui Motnog.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

I. Petrovici, *Raite prin țară*, „Ancora", București.

D. I. Petrovici este o figură puțin comună în cultura noastră.

D. I. Petrovici este unul din rarii noștri bărbați politici recrutați dintre oamenii de știință, care să creeze mai departe știință. Și unul din rarii noștri oameni de știință, care să fie și un literator. Și, dacă voiți, unul din rarii noștri oameni de știință, care... să facă știință, —cel puțin să știm și noi sigur că fac știință, adică să binevoiască a ne comunica și nouă în opere de specialitate rezultatele științei lor.

Consacrat în primul rînd filozofiei, producțiile sale literare sînt mai rare, sînt numai niște „raite" în literatură. Ca să epuisez clasificarea (cînd vorbești de un logician, e o politeță să-i adoptezi cu exces metodele), cum știu bine că d-sa este un adevărat specialist în filozofie, (și cum în politică nu mă pricep, mai ales în politica practică), — dacă cumva un om nu poate face expediții în stil mare în două domenii, urmează că, în filozofie d. Petrovici făcînd adevărate expediții, *dincolo* ar trebui să facă numai „raite". Această concluzie,—recunosc — forțată, este,—mărturisesc — și interesată. Spiritul de corp mă face să-l reclam pe d. Petrovici cu putere și cu gelozie științii, și, în consecință, să aranjez și să tratez realitățile cam subiectiv și arbitrar și să fac sofisme.

Dar să revenim — adică să venim în sfîrșit la obiectul acestei dări de samă.

Un scriitor ilustru a spus că faptele sînt lucru de rînd, și că ideile sînt totul. Este exagerat, desigur. Ilustrul scriitor își justifica temperamentul său artistic, căci exista genuri literare în care principalul sînt faptele. Este drept că faptele transportate în artă produc un sentiment, cel estetic, iar sentimentalilor și alte sentimente—sentimente pentru lucrurile pictate de artist.

Dar faptele acestea speciale, adică spectacolele lumii, provoacă și idei, la orice om firește, dar mai cu samă la cei deprinși să gîndească, adică să-și pună probleme. Ideile provocate de spectacolul realității alcătuiesc, în primul rînd, fondul genului literar al d-lui I. Petrovici din frumoasele *Raite prin țară*, — și farmecul lui.

In schițele din acest volum, gîndirea este uneori întrețesută cu imaginile spectacolului. Alte ori se juxtapune, considerațiile închegîndu-se și formulîndu-se într'o privire teoretică. Așa de pildă în *Poteca* și în *Ruinile Cetății Neamțului*, în care, după ce picteză sumar realitatea, autorul se întreabă în ce constă *poezia* unei poteci și poezia unor ruine?

Cetitorul își dă samă de interesul unui astfel de jurnal de călătorie. Bine înțeles, cînd considerațiile sînt interesante, adică ne dau de gîndit, cum sînt considerațiile d-lui Petrovici. Procedeului acestuia, de a gîndi pe marginea realității, îi datorim cîteva pagini din bucata *La Curtea-de-Argeș*, în care d. Petrovici caracterizează admirabil personalitatea și domnia Regelui Carol, înmormîntat în acea mănăstire. Aceste pagini, la care a colaborat omul politic și gînditorul, sînt pagini de antologie.

Dar chiar în bucățile, în care d. Petrovici nu face teorie, gînditorul nu este absent. El se trădează prin genul lucrurilor care îl preocupă, prin aspectele care-i frapează în lucruri și printr'o ușurință și repeziciune a descripției ori a povestirii, imposibile unei minți robite de fapte brute ca atare. și absență pentru raporturile dintre lucruri.

Această calitate are reversul ei: un gînditor, prin definiție, nu va avea niciodată la îndămînă o prea bogată paletă de culori. Dar un gînditor care descrie—și e cazul d-lui Petrovici—poate avea compensarea—în anumite cazuri chiar avantajoasă—de a frapa atenția prin impresii intelectuale, care deschid perspective inteligenții cetitorului.

Vorbind la dreptul, te saturi uneori să călătorești—în biurou, cu cartea în mînă—cu atîția creatori de pitoresc (vai, ce pitoresc! de cele mai multe ori, căci nu pe toți îi chiamă Sadoveanu!). Și e o recreație plăcută să umbli pe drumuri cu un om care-ți subliniază esențialul spectacolului, colorîndu-l delicat, și-l interpretează printre rînduri ori teoretic,—și literar chiar cînd interpretarea e teoretică.

Personal, trebue să mărturisesc că micul volum al d-lui Petrovici mi-a făcut și o plăcere cu totul deosebită cu acele pagini, în care am călătorit din nou în tovărășia d-sale interesantă prin locurile pe unde am colindat adesea cu căruța lui badea Vasile Bunduc din ținutul Neamțului.

G. Ibrăileanu

* * *

G. Brăescu, *Un scos din pepeni*, Editura Ancora.

D. Brăescu e fără îndoială unul din cei mai buni umoriști ai noștri. Dar nu mi se pare, de loc, cum susțin unii, un continuator al lui Caragiale.

La acesta, rîsul era de obiceiu corosiv sau amar și ironia mai totdeauna distrugătoare. D. Gh. Brăescu e din altă familie de spirite. Ironia lui,—dacă nu e înduioșată și tandră, colorînd viața cu acea căldură și suflu emoțional pe care le întîlnim în unele bucăți ale lui Patrașcanu sau în „Călătorului îi șade bine cu drumul" ai lui Brătescu și în unele pagini rabelaisiane ale lui Hogaș, e de obiceiu lipsită de orice fiere, binevoitoare și indulgentă. Domeniul în care umorul său se exercită cu deosebire e fostul lui mediu profesional, viața de cazarmă.

Gradele superioare, generali și coloneli cu mentalitatea de obiceiu greoaie sau primitivă, ținuți să aplice reformele și metodele nouă sînt eroii de predilecție ai d-lui Brăescu. Spre deosebire de un Toni Bacalbașa, care a cunoscut la suprafață și a privit numai subt un anumit unghiu viața militară, d-sa nu cade niciodată în șarjă sau ca-

ricatură. Generalul, căruia cerîndu-i-se ordinul pentru disirugerea unui pod în timpul retragerii nu-l dă pînă ce nu i se găsesc galoșii (Retragerea); alt general, cu preteții de om modern care se revoltă împotriva bătăii făcînd reproșuri unui ofițer: „Așa, tocmai d-ta cu școala de războiu", și recomandînd indulgența din motive pedagogice sfîrșește printr'o sdravănă pereche de palme aplicate unui soldat care reclamase (Cele trei elemente); colonelul care executînd ordinul de dresare a cîinilor de războiu încasează observațiile generalului: „Nu i-ați dresat de loc, ei trebue să se răpeadă nu la Romîni, ci să sară asupra dușmanului, să nu dea la noi, trebue să-i pedepsiți și imediat asupra faptului" (Cîinii de războiu); colonelul care în inspecție se ocupă în primul rînd cu aprovizionarea familiei și primește ca dar dela inferiori niște rațe turcești cu repetiție sînt personagii vii, schițate în cîteva trăsături caracteristice și situațiile în care se zbat, de un comic adesea irezistibil. Schițele luate din viața civilă (mahalaua sau provincia) nu sînt însă totdeauna la același nivel.

Tonul conversațiilor e în unele prea vulgar (Carrè de dame), în altele predomină anecdota (Incorigibilul).

Am dori să vedem pe acest umorist, de un talent viguros și un ager simț de observație, evoluînd spre subiecte fie chiar din viața militară, dar mai complexe, cu un orizon mai vast și de o analiză sufletească mai aprofundată.

Octav Botez

* * *

St. Zeletin, *Retragerea*, 1926, Editura revistei „Pagini agrare și sociale".

Din numeroasele amintiri sau jurnale de războiu, publicate în timpul din urmă, prea puține au o valoare literară sau măcar instructivă.

Notarea fidelă a impresiilor și mai ales analiza lor e de obiceiu înecată în fraze de un retorism banal și eftin, în care-și face loc, uneori, exaltarea vitejiei strămbune și stigmatizarea barbariei inamicilor, alteori plîngăioare sau vagi efuzii umanitare. Cele mai multe, lasă impresia nesincerității sau a pozei. Amintirile de războiu ale d-lui Zeletin sînt din acest punct de vedere o excepție și mărturisesc că am cetit rareori ceva mai impresionant și uneori mai tragic ca aceste pagini simple, sobre dar atît de vii și de sugestive, în care calvarul unui regiment moldovenesc adus pe frontul muntean în ultimele trei săptămîni din Noembre 1916 e înfățișat subt toate aspectele lui, care au fost atunci acele ale unei întregi armate. Ceiace e cu deosebire remarcabil în acest jurnal de războiu, nu e atît desfășurarea operațiilor militare, destul de interesantă dar pe care o întîlnim și la alții, ci descrierea minuțioasă și analiza, pe alocuri pătrunzătoare, a psihozei care a stăpînit pe cei ce se retrăgeau, modul lor deosebit de a-și explica nenorocirele țării, de a judeca conducerea armatei, de a-și privi soarta lor proprie.

Scrisă cu sinceritate și un nobil curaj, de un intelectual dezbrăcat de unele prejudecăți curente și dominat numai de pasiunea adevărului, cărticica d-lui Zeletin va rămînea ca un document sufletesc de preț asupra celui mai dureros moment al războiului nostru.

O. B.

* * *

Mihail Manoilescu, *Considerațiuni și propuneri asupra impozitelor în Romînia*, pag. 25, Edit. „Îndreptarea", 1926, lei 5.

Subsecretarul de Stat dela Finanțe, publică într'o broșură analiza succintă a impozitelor directe și indirecte, stabilite prin reforma financiară a d-lui Vintilă Brătianu.

Teoreticianul economico-financiar al guvernului averescan pleacă în cercetarea sa dela două considerațiuni:

a) — de prosperitatea clasei țărănești, care este principala producătoare și principala consumatoare a produselor superioare industriale, atîrnă în primul rînd avîntul economiei naționale, și

b) — de dezvoltarea pe care o va lua capitalul mobiliar, instrument al industrializării țării și modernizării aparatului său comercial, atîrnă posibilitatea de a complecta și înlesni proprietatea națională (pag. 4).

„Ridicarea economică a Romîniei e deci în funcțiune de propășirea clasei țărănești și dezvoltarea capitalului mobiliar".

Un sistem de impozite bine întocmit trebue să prilejuiască progresul acestor doi factori.

Răspunde actualul sistem de impunere acestei condițiuni primordiale?

D. Manoilescu demonstrează că „apăsarea fiscală la noi în țară este în general mică; într'adevăr, bugetul nostru de 31.750 000.000 lei pe anul 1925, raportat la numărul de 17.250.000 locuitori, reprezintă suma de lei „*1840*", sau „*46*" lei aur pe fiecare cap de locuitor; în timp ce apăsarea fiscală în celelalte țări, variază între 425 - 58 lei aur de fiecare locuitor; numai Rusia Sovietică cu 41,6 lei reprezentînd o impunere inferioară nouă.

Ținînd seamă că înainte de războiu la un buget de 600 milioane — ca cel din 1914-15 — impunerea era de 83 lei aur de cap,—„rezultă că în Romînia este posibilă o sporire cumpănită a apăsării fiscale, fără a irosi forțele contribuabililor".

A doua remarcă esențială pe care autorul o face asupra sistemului nostru de impozite „este faptul că impozitele apasă mult mai greu decît înainte de războiu, capitalul mobiliar și în general activitatea economică superioară" (pag. 6).

Astfel, în bugetul anului 1914—15, proprietatea agricolă și urbană era trecută cu 20.000 000 lei aur. Comerțul, industria și capitalul mobiliar cu 9.200.000, adică 46 la sută din produsul proprietății imobiliare.

In cadrul legii financiare în vigoare agricultura și imobilele urbane plătesc 705.000.000 lei; iar comerțul, industria și capitalul mobiliar lei 3.610.000 000 —deci 512 la sută din impozitele proprietății imobiliare.

E necesară deci o rectificare, care să degreveze activitatea economică superioară, cu atît mai mult cu cît la noi formarea capitalului mobiliar, fiind la început, este plăpîndă și are nevoie de condițiuni propice pentru cristalizarea ei într'o formă robustă, așa cum o întîlnim în țările occidentale, cu o industrie dezvoltată, un comerț internațional intens și un capital mobiliar național puternic și consolidat.

Examinarea analitică a impozitelor confirmă aceste postulate, indicînd și soluțiile cele mai nimerite pentru rectificările propuse de autor.

Studiul d-lui Manoilescu interesează prin elocvența analizei amănunțite, coroborată de cifre și prin suggerările corectivelor, pe care le propune.

Petre I. Ghiață

* * *

Charles Blondel, *La mentalité primitive*, Colecția „La Culture moderne", Ed. Librairie Stock, Paris, 122 pg.

Nu e o lucrare de proporții și nici una de documentație. Scopul său este cel al unei popularizări și anume al popularizării teoriei d-lui Lévy-Bruhl asupra mentalității popoarelor primitive și asupra

funcţiilor acestei mentalităţi. Dealminteri opusculul este prefaţat de însuşi Lévy-Bruhl, care arată că nimenea nu era mai indicat pentru această lucrare decît dr. Charles Blondel, profesor la Facultatea din Strassbourg, ale cărei „faimoase opere asupra Conştiinţei morbide" şi asupra „Psychanalizei" l-au catalogat printre maeştrii cei mai ascultaţi ai psihologiei contemporane. Blondel utilizează în cărticica sa de popularizare lucrările devenite clasice: „Les Fonctions Mentales dans les Sociétés Inférieures" şi „La Mentalité Primitive".

Se cunoaşte, în privinţa acestor probleme, care este teoria de bază a lui Lévy-Bruhl: mentalitatea primitivă nu are nimica comun cu mentalitatea civilizată. Ea nu e un stadiu al acesteia şi nici un grad. E cu totul altceva. *E o alta.* Ea are legile sale proprii, funcţiile sale proprii, chiar logica sa proprie, şi motivul acestei totale diferenţieri rezidă în deosebirea fundamentală dintre structura societăţii primitive şi structura societăţii moderne. Mentalitatea unei societăţi stă în ansamblul reprezentărilor colective. Ori, firesc lucru, aceste reprezentări colective variază după natura şi gradul de dezvoltare al colectivităţii. Blondel pleacă şi el dela această diferenţiere capitală: mentalitatea primitivă nu e un stadiu inferior al mentalităţii moderne, ci cu totul alta. Pe scurt, iată deosebirile: Primitivul confundă ceiace noi distingem.

Pentru el: imaginea valorează cît modelul, umbra cît persoana, visul cît realitatea. Mai mulţi indivizi nu fac decît unul; şi invers, un individ face cît mai multe persoane. Primitivul nu deosebeşte identitatea obiectelor şi nici nu sezisează contradicţiile; el nu poate să priceapă cauzalitatea naturală. Şi pentru ce aceasta? Pentrucă funcţiile mentalităţii primitive sînt conduse de o lege unică, legea participaţiei a cărei înţelegere ne ajută la înţelegerea întregii mentalităţi primitive

Definiţia acestei legi, după Lewy-Bruhl, e următoarea: „Legea participaţiei, care pare să reguleze legăturile reprezentărilor la primitivi, poate fi enunţată aproximativ astfel: fenomenele pot fi într'un mod de neînţeles pentru noi,—deopotrivă şi ele însîle şi altiucru decît ele însîle".

„Reprezentările colective în societăţile de formă totemică implică o identitate între indivizii unui grup totemic şi totemul lor. Nu există, la primitivi, raporturi naturale de cauzalitate, participaţiunile mistice ocupă primul loc, dacă nu chiar întregul loc. De aceia mentalitatea poate fi numită *prelogică* şi *mistică*. Conţinutul reprezentărilor este mistic; legătura dintre ele este *prelogică*, adică *indiferentă contrazicerilor*".

Categoriile gîndirii omeneşti sînt opera colectivităţii. Le moştenim, aşa cum sînt, le întrebuinţăm cît trăim, şi le lăsăm urmaşilor noştri după moarte. Ori, la primitivi, realitatea colectivităţii era mistică. Individul trăia în divinitate şi prin divinitate; astfel se face că cineva putea fi şi zeu şi individ; este şi zeu şi individ pentrucă aşa a moştenit el dela strămoşi: şi este şi zeu şi individ, laolaltă, deoarece mentalitatea lui este prelogică, adică indiferentă contrazicerii.

Cartea lui Blondel, scrisă clar şi curgător, şi-a atins scopul: ea poate fi, deopotrivă, şi un bun iniţiar pentru un începător şi un bun rezumat, pentru un cunoscător. Remarcăm, împreună cu autorul, utilitatea practică a lucrării, anume aceia de a servi la o cunoaştere exactă a sufletului mistic primitiv, egal folositoare şi exploratorilor şi guvernatorilor sau funcţionarilor din colonii.

N. N. Matheescu

* * *

Paul Ghio, *La formation historique de l'économie politique,* Ed. II, Bibliothèque générale d'économie politique, pag. 173, Marcel Rivière, Paris, 12 fr.

Autorul explică formațiunea economiei politice în funcțiune de elaborarea, în cadrul istoriei, a libertății individuale.

„Economia politică s'a născut din nevoia aprigă de libertate".

Studiul evoluției morale și sociale a individului din epoca antică până în pragul epocii moderne, desluşeşte limpede tendința umanității către alcătuirea unui regim, al cărui principiu fundamental să fie deplina libertate individuală.

Incursiunile autorului în structura socială a lumii antice şi precizările luminoase asupra aşezămintelor obşteşti din evul mediu, evidențiază inexistența libertății morale şi politice.

Mercantilismul a înflorit, ca negație a economiei politice, până către mijlocul veacului al XVIII-lea, cînd „revoluția franceză" veni să desăvîrşească efortul continuu, permanent al individului către concretizarea libertății morale şi politice, subt forma instituțiilor de bază ale organizării sociale.

„Umanismul, Renaşterea şi Reforma" alcătuesc etapele pregătitoare şi fireşti în procesul de elaborare lentă a mediului colectiv, în care apariția economiei politice devine legitimă, inevitabilă. Economia politică intervine atunci, ca un complement natural al libertății individuale, materializînd într'o anumită măsură opera trecutului şi activînd libertatea individuală.

Economia politică demonstrează că sursa bogăției materiale rezidă în „practica libertății".

Doctrina economică, prin reprezentanții săi cei mai de seamă, conturează fizionomia nouei ştiințe; autorul dezvoltă cu multă perspicacitate opiniunile a trei dintre doctrinarii economiei politice: Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx.

*

Contradicțiile lui Adam Smith sînt relevate cu uimitoare iscusință: contradicții în opera filozofică inițială, contradicții în cea economică definitivă.

A. Smith, atacînd problema diviziunii muncii, desprinde luminos diversitatea intereselor factorilor producției, şi conchide totuşi, fără nici-o altă justificare, că interesele tuturora sînt solidare, „chiar dacă în fond produsul muncii este sau nu distribuit în mod echitabil" (pag. 123).

Fără altă încheiere logică decît autoritatea sa proprie, A. Smith afirmă, în încheierea diverselor sale considerațiuni asupra muncii, capitalului, valorii, etc. predominanța concepției „identității naturale a intereselor" asupra „divergenței constante a intereselor", teză pe care totuşi o pledează în fiecare capitol al lucrărilor sale.

Scepticismul, care respiră din întreaga sa operă, strecoară în sufletul îndoială în posibilitatea ameliorării aşezărilor sociale, printr'o mai echilibrată şi justă distribuire a bunurilor.

Autorul explică incoerențele argumentării lui Smith prin prisma propriilor lui îndoieli în perfecta valabilitate a postulatelor sale economice.

D. Paul Ghio scrie sentențios: „Adam Smith, filozof perplex, a fundat economia politică. Acesta-i titlul său de glorie nepieritoare" (pag. 107).

Dacă Smith efleurează numai realitatea socială-economică, presărînd ici şi colo nuanțe din problema mizeriei, pe care o acopere — în final — cu vigurozitatea unui optimism nejustificat, — David Ricardo atacă problema în plin, disecînd cu indiferență realitatea şi indicînd remediul.

„Mizeria lucrătorului — spune Ricardo — este prețul muncii. Produsul muncii este sustras adevăratului producător, a cărui remunerație este redusă la cota pe care capitalistul sau proprietarul binevoiesc să i-o dea" (pag. 137).

Ricardo cere ca toate salariile să fie lăsate la libera concurență

a pieței și condamnă orice intervenție legislativă în favoarea muncitorilor. El interpretează teoriile lui Malthus în chip implacabil (pag. 138).

„Natura însăși a răului" spune Ricardo — „dacă într'adevăr răul există, indică remediul Cei ce trăesc în mizerie, ei înșiși posedă cheia propriei lor ridicări".

Metafizica lui Ricardo, deși dă unele norme admirabile producției, nu se interesează totuși de producători.

„Pentru Ricardo nu contează decît renta, în a cărei creștere vede el, semnul evident și unic al prosperității colective".

David Ricardo nu avea habar de psihologia individuală și colectivă, așa se explică dogmatismul său de o logică perfectă, în care oamenii sînt socotiți ca simple cifre sau instrumente.

Perfecta încheiere logică a considerațiilor sale, seduce, fără însă să edifice.

•

Nici individualismul temătorilor al lui Adam Smith, nici exasperarea individualistă a lui David Ricardo nu rezolvă problema dreptului de proprietate asupra produsului muncii.

Karl Marx își propune să deslege problema, formulînd întrebarea capitală: „cum se poate ca producția — fundată pe valoare de schimb, creiată prin simpla durată a muncii să aibă ciudata consecință, care face ca *valoarea de schimb a muncii să fie mai mică decît aceia a produsului acesteia*" ?

Lucrul se explică prin faptul că — în societatea de azi, capitalul remunerează forța de muncă, iar nu munca însăși, — și prin evaluarea muncii în bani, capitalul nu plătește produsul muncii, ci numai costul forței de muncă (pag. 145).

Diferența constitue „plus-valoarea".

Plus-valoarea — Mehrwerth — este acaparată de capital sub' forma profitului sau rentei, sau investită în noui capitaluri; „caracteristica ei constă în faptul că este muncă neretribuită (pag. 145).

Obîrșia plus-valoarei rezidă în diferența dintre costul muncii și valoarea produsului acestei munci.

De aici antagonismul între cele două clase, antagonism irefrangabil: capitalistul, care, folosind plus-valoarea, creiază prin acumularea ei noui capitaluri, pe care le investește în noui întreprinderi, fundate pe aceleași baze și iscînd același proces de luptă socială; de cealaltă parte producătorii — muncitori de toate categoriile — trăind din costul forței lor de muncă, acest minim, care le dă putința să continue o mizerabilă existență.

Antagonismul acesta se accentuiază pe măsură ce societatea capitalistă se dezvoltă; producția, în cadrul ei, nefiind decît cea mai ilustră negație a proprietății individuale, cu cît organizația capitalistă se amplifică, cu atît principiul proprietății individuale — această formă superbă a justiției colective — dispare din viața socială.

„Marx voește nu desființarea proprietății", cum au crezut și l-au interpretat unii, — „ci cristalizarea unei concepții de proprietate a cărei justificare, să fie *munca*".

Realizarea acestei ideologii o întrezărește Karl Marx în viitoarea organizare socialistă, care se va închega din sfărîmăturile societății burgheze, distrusă de propriile ei vicii și în deosebi de „concentrarea capitalurilor".

Iată pentruce Marx își încheie opera cu un strigăt de revoltă împotriva capitalismului modern.

Petre I. Ghiață

Revista Revistelor

Amicii şi inamicii lui Sainte-Beuve

La Revue des Deux Mondes publică subt titlul de „Cahiers intimes de Sainte-Beuve", memoriile secrete ale acestuia în timp ce d. Victor Giraud, ne oferă aceiaşi lucrare, de data aceasta subt titlul de „Mes Poisons". Celace ar fi fost interesant de ştiut, dacă d. Giraud ar fi vrut să ne-o spună, este dacă aceste caete sînt complecte. D-sa însă păstrează o tăcere absolută asupra manuscrisului original dela Chantilly, publicaţia fiind făcută după o copie aparţinînd d-lui Paléologue.

Aceste caete au făcut lui Sainte-Beuve un prost serviciu, aducînd o covîrşitoare dovadă de răutate şi invidie în judecata contemporanilor săi.

D. Thibaudet se întreabă care va fi atitudinea sa în procesul Sainte-Beuve. Va fi de partea celor care împreună cu d. Souday s'au jurat să răzbune pe Victor Hugo, sau de partea apologistului, autor al caetelor, d. Lassere.

Această ultimă atitudine se pare însă să prezinte dificultăţi mari. A considera pe Sainte-Beuve ca pe un bun apreciator al scriitorilor contimporani, ar dovedi un spirit sîrîmt. In fond dacă reflectăm, cea mai bună carte de critică din toată opera sa, apare tot acest ultim volum în care însă psihologul este superior criticului: Sainte Beuve incapabil de a se absorbi în opera literară ca într'un lucru absolut, poate foarte bine să ghicească şi să desprindă „omul" din opera lui. Parti pris-ul şi invidia însă îl făceau de multe ori să afirme la intervale de cîţiva ani şi de cele mai multe ori în urma intervenţiunii vre unui succes, contrarul afirmaţiei anterioare; de aceia, de acord cu d-nii Souday şi Vanderem, nu-l putem saluta ca pe un critic răutăcios, dar drept.

Sainte Beuve ar fi fost cel mai mare critic dacă ar fi devansat, în aprecierea contemporanilor săi, judecata posterităţii sau dacă ar fi continuat până în 1868 să aducă scriitorilor aceleaşi servicii pe care le-a adus până în 1830.

Lui Sainte-Beuve însă nu-i convenea rolul de critic, acest rol care consta în rolul de a introduce pe cei mari; şi nu-i convenea pentrucă era şi el tot atît de mare ca cei mai mari. A interpreta mesagiul altora i s'a părut totdeauna imposibil atît timp cînd singur avea propriul său mesagiu de exprimat.

Aceasta a simţit-o şi a ştiut-o toată viaţa. A simţit-o şi a ştiut-o însă în umilitate, într'o umilitate rezultată din neputinţa de a-şi exprima mesagiul fie în limba poeziei, fie în limba romanului, amîndouă rebele. Adoptă atunci limbajul criticei, care însă îl plasă automat pe treapta a doua.

Multe din mizeriile operei sale rezultă din contradicția nebună care există între mesagiul artistului și limba în care acest mesagiu a fost exprimat.

(A. Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, Aout, 1926).

Van Gogh și Gaugin, eroi de romane

Numele acestor doi pictori vor rămîne întotdeauna asociate unul celuilalt în spiritul nostru și aceasta nu din cauza prieteniei ce-i lega, dar pentrucă amîndoi au ajuns la pictură relativ tîrziu, renunțînd pentru a-și realiza idealul la o viață ușoară și plăcută, și pentrucă amîndoi s'au străduit să exprime, cu ajutorul picturii, dorința generației lor, dorință care constă din a „suggera" în loc de a descrie. Doi romancieri, d. Marc Elder și d. Somerst Maughan, au făcut, primul din Van Gogh cel de al doilea din Gaugin, eroii romanelor lor.

Cartea d-lui M. Elder intitulată „La vie apostolique de Vincent Vingeame (Calman Levy, 1912) este viața lui Van Gogh privită mai cu seamă în aspectul ei apostolic.

D. Elder a simplificat oarecum personagiul său: îl reprezintă propovăduind (?) simultan amorul umanității și amorul peisagiului. Critic de artă și în același timp scriitor social, autorul lui Vingeame nu putea să ni-l arăte altfel. Romanul se termină asupra reîntoarcerii lui Vincent desabuzat în sinul familiei, cînd în realitate romanul lui Van Gogh se termină printr'o sinucidere precedată de disensiuni tot mai mari între pictor și familia sa și printr'o evoluție rapidă a alienării lui mentale.

Cartea d-lui Somerst Maughan în care Gaugin este și el la rîndul său erou de roman, are următorul titlu: „The Moon and Sixpence" care exprimă simbolic: „The Moon" (luna) idealul urmărit iar „Sixpence" prin contrast, suma modică, totuși indispensabilă existenței sale.

In romanul d-lui Maughan, opera, viața și persoana lui Stricklaud (alias Gaugin) ne este amănunțit arătată.

Menajul Stricklaud, unul din acele numeroase „menage model" trăia confortabil din venitul mai mult decît suficient al agentului de bursă Stricklaud, cînd într'o bună zi agentul dispare părăsind cu o indiferență cinică tot ce formase viața lui de pănă atunci și se retrage fericit de a fi găsit în pictură sensul vieții și a fericirii.

Gaugin însă spre deosebire de Van Gogh, filantrop și uman, este un om de o indiferență totală pentru tot ce nu depinde de el și arta sa.

Amîndouă aceste cărți, în afară de valoarea lor artistică și literară și în afară de punctele asupra cărora autorii se îndepărtează de modelele lor, constituesc două prețioase documente care ne ajută la înțelegerea psihologiei acestor doi pictori și prin urmare la înțelegerea operei lor.

(Charles Chassi. *Mercure de France*, 15 August, 1926).

Judecata și gustul

Formulînd principiile criticei dogmatice, Brunetière îi atribuia ca obiect trei operații: a judeca, a clasa, a explica. Din aceste trei funcții necesare profesorului, cele două din urmă nu sînt decît consecințe ale celei dintăiu.

Criticii mai puțin ambițioși, care nu sînt chinuiți de pasiunea de a judeca, sînt înclinați de a înlocui acest verb și acest obiceiu prin cuvîntul gust. Căci fără el, ce e un critic? Desigur nu putem opri critica să judece, adică să erijeze în reguli generale, în legi acceptabile pentru toată lumea, în decizii oficiale, sentimentele ei particulare. Aceasta e stofa însăși a societății omenești, care nu e formată din indivizi izolați, ci din grupuri ordonate. Dacă nu există un cod literar, s'a format cel puțin în această materie o jurisprudență. Unele judecăți asupra operelor trecutului au forță de uz, căci se produce în umanitate un fel de judecată a morților, care dă sau refuză gloria și de exemplu comparația între Milton, care nu are în

Franța două sute de cetitori și un roman de tiraj care are două sute de mii, ar fi chiar în ochii cetitorului acestui roman, după expresia lui Villiers de l'Isle-Adam, ca acea dintre un sceptru și o pereche de pantofi.

Pe de altă parte însă, judecata singură în materie literară nu e deajuns. Ea e o determinare a rațiunii, dar nu rațiunea apreciază operele literare, ci acea stare particulară a sensibilității care se numește gust.

Trebue să ne ferim de a confunda realități atît de diferite ca inteligența, legea morală și gustul. Legile inteligenții sînt comune tuturor oamenilor și legile morale tuturor ființelor raționale. Există însă legi ale gustului tot atît de comune tuturor? Desigur, viața estetică nu se reduce la anarhia individuală și ea comportă curente comune de gust care pot reuni generații foarte îndepărtate (tipul cel mai complect e marea arteră clasică a Occidentului, care merge dela Homer la Anatole France). Dar aceste curente sînt multiple, fragmentate după rase, limbi, generații și ideia unui gust estetic comun, al umanității întregi e o idee himerică. Gustul occidental și cel oriental, gustul francez și cel englez, gustul clasic și cel romantic constitue opoziții ireductibile ale naturii omenești, antinomii estetice cărora critica nu le va găsi niciodată o soluție.

Aceasta nu trebue să ne împiedice de a vorbi de un bun și un rău gust, ținînd bine înțeles samă de marile curente, care divizează în această materie, spiritele. A prefera pe Musset lui Victor Hugo, cum face Taine nu e pentru un clasic o dovadă de rău gust, dar a prefera pe Bérenger lui Musset e desigur semnul unui gust inferior. A prefera pe Mistral lui Baudelaire sau pe Baudelaire lui Mistral, nu însamnă a avea rău gust, ceiace nu e, desigur cazul, cînd cineva pune pe Roumanille pe același plan cu Mistral sau ridică pe Rollinat la nivelul lui Baudelaire.

Gustul în stare pură nu îl întîlnim nici la artiști, nici la critici, ci mai degrabă la unii amatori, pe care Voltaire i-a numit oameni de litere care nu scriu și la care exercițiul gustului poate conserva acea sare supremă, care e dezinteresarea. Exemplarul lor cel mai strălucit a fost Montaigne.

(Albert Thibaudet. *Journal de Psychologie*, 1926).

Expresionismul în nuvelele lui Hermann Kesser

Opera lui Hermann Kesser nu e încă populară și e apreciată numai de un mic cerc de cunoscători. Totuși, dela prima lui încercare „Lukas Laukhofer", compusă în 1912, el apare ca un maestru al nuvelei. Istoria povestită aici, e aventura picarescă dar tragică a cîtorva bravi studenți germani, debarcați la Paris în anul de grație 1572. Buni latiniști și buni protestanți dar mînuind tot atît de bine spada, ei își fac intrarea în capitala Franței, într'o zi de August, chiar în ajunul sfîntului Bartolomeu. Credeau că vin la petrecere și dau de măcel. Această operă de minuțioasă broderie istorică e animată de un puternic lirism. „Du sang, de la volupté et de la mort", formula barresiană, i se potrivește de minune. Nuvela lui Kesser are deasemeni unele analogii cu „Chronique du règne de Charles IX" a lui Mérimée. Dar pe cînd acesta povestește ca un cronicar iubitor de documente morale, atras de analiză și descriere, Kesser vede ca un vizionar în fulguri. Dar această viziune lirică, zbuciumată și delirantă, prezentată într'o lumină sinistră de catastrofă e tocmai quintesența a ceiace va fi numit, cîțiva ani mai tîrziu, expresionismul.

In a doua operă a lui Kesser, începută înainte de războiu, romanul intitulat „Ceasul lui Martin Jochner", apare un alt aspect esențial al expresionismului german: activismul social, politic și umanitar, atitudinea unei generații care rupînd cu esteticismul celei trecute, opune acesteia, profesia ei de credință și gestul ei revoluționar.

Dar capodopera lui Kesser e „Biciul" scris în 1917. In ea e vor-

ba de Roma decadenței, evocată în viziuni intens colorate. Eroul e un conducător de care, spaniolul Maro, idolul plebei și revolta lui împotriva Cezarului anunță pe Spartacus și revoluția germană.

Unele pagini, amintesc prin culoarea și exotismul lor bizar pe Flaubert din Herodias sau Salammbô, dar dinamismul, diferența stilului, sentimentul vieții separă profund cele două arte.

In piesele lui de teatru, Kesser a suferit influența lui Strindberg, marele educator al expresionismului german și în nuvela lui recentă „Sora Henrieta", acea a lui Dostoiewsky.

Nota dominantă a operei lui Kesser ca și a întregului curent expresionist e strigătul de groază și viziunea delirantă.

Dar în această căutare febrilă și morbidă a paroxismului dureros își face loc un puternic accent de sinceritate, particular generației care a trecut prin chinurile războiului.

(Jean Edouard Speulè. *Mercure de France*, Septembre).

Ce e Europa?

Europa din punct de vedere geografic nu e decît o prelungire a Asiei, și o prelungire ale cărei frontiere răsăritene au variat constant, în cursul secolelor. Mai mult decît o expresie geografică, ea e o expresie culturală. Europa e civilizația europeană adică romano-germanică și creștină. Mai ales creștinismul occidental subt dublu său aspect catolic și protestant. Comte vorbea cu drept cuvînt de civilizația occidentală. Era o civilizație comună a cărei universalitate avea ca simbol și instrument, universalitatea limbii franceze, limbă europeană. La ea trebue să adăogim dominația ideilor engleze. Intre această lume și ceiace nu era ea, exista în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, o opoziție netă.

Revoluția franceză a fost europeană prin tendințele ei expansioniste ca și prin reacțiunele, pe care le-a provocat.

In 1815, la Viena avem afaceu cu o Europă, cu un sistem european acel al lui Tallegrand și Metternich, care de bine, de rău durează pînă la 1818. Dar, două fenomene lucrează la distrugerea sistemului.

Pe deoparte, expansiunea Europeană care începută în secolul al XVI-lea ia în cel al XIX-lea, o uriașă amploare. Zeci de milioane de europeni emigrează, creînd societăți de același tip cu cele pe care în urma lor, le-au părăsit în Europa. Coloniile engleze și franceze, dominiunele sînt în senz spiritual mai europene decît multe state de pe vechiul sol european. Căci, pe de altă parte, în massa continentală denumită Europa, totul nu e deopotrivă de european. Nașterea statelor naționale a complicat harta culturală a Europei. Dacă Slavii de Vest, Cehii au toate aspirațiile îndreptate spre Occident, se poate spune același lucru despre balcanici? Cu toată unitatea Iugoslavă nu există un conflict între Europeanul Zagreb și orientalul Belgrad? Se vorbește de solidaritate europeană. Dar ea e de sigur mai reală și mai vie între Londra și New-York sau Londra și Sidney sau Capetown, decît între Londra și Sofia sau chiar Londra și Varșovia, fără a vorbi de Moscova. Solidaritatea britanică se întinde peste trei continente ca o realitate, care sfidează geografia scolastică. Același lucru se poate spune, în multe privinți, și de solidaritatea latină. Deși America de Sud e legată de cea de Nord prin istme și Mexicul e vecin cu Statele-Unite. America iberică, devenită în parte italiană, ostilă hegemoniei jankee sau britanice se întoarce mai degrabă spre vechile metropole, Spania și Portugalia, spre Franța și Italia. Subt ochii noștri, se constitue o Romania nouă.

In rezumat, conceptul de Europă, nu mai corespunde realității. Ea nu poate apărea ca un tot, decît pentru cine o privește dinafară și de departe. Aceasta, se întîmplă cu Americanii din Vest pentru care frontierele dintre statele europene cu vămile, soldații și antipatiile naționale sînt niște inventii ale lui Satan. Pentruce, se întreabă ei, frontiere între Paris și Bruxelles, Paris și Geneva și mai ales certe

între niște state mai minuscule ca Rhode Island sau Vermont?

Dar ideia unei Pan Europe e desigur himerică și primejdioasă. Căci dacă din această Europă excludem Anglia, lăiem cel mai solid din cablele care unesc bătrînele națiii cu tinerele comunități europene de dincolo de ocean, și dacă o închidem Sovietelor, fixăm definitiv la Est de Varșovia, frontiera civilizației noastre, respingînd Rusia în lumea tatară.

Opunînd massele masselor, Pan Europa unei Pan Americi, unei Asii sovietizate și unei Africi pradă etiopanismului, ea prepară pentru mîni, cel mai grozav dintre războaie, acel al lumilor. In așteptarea lui, protecționismele continentale, care se ridică în fața celui american ca și imperialismele economice nu lucrează pentru pace.

Desigur contiguitatea geografică e o forță, pe care politica nu o poate ignora și Rhinul creiază o solidaritate între Franța și Belgia, Germania și Olanda dar această solidaritate se fortifică, uneori se corectează, totdeauna se complectează printr'o forță mai mare decît acea a fatalității geografice, acea a afinităților elective. Există în lumea spiritului, legături transversale, care nu au nimic comun cu geografia și numai pe acestе solidarități reale se poate întemeia pacea lumii.

Se spunea și se mai spune încă: „Fiți buni Europeni". A sosit ceasul de a reuni în aceiași ligă, pe deasupra frontierelor arbitrare ale continentelor, pe toți oamenii care servind patriile lor, aspiră să devină buni cetățeni ai umanității.

(Henri Hauser. *Le Monde Nouveau*, Septembre).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Poeme

François Vielé Griffin, *Oeuvres*, t. II, Ed. Mercure de France.

Un volum în care găsim adunate la Clarté de Vie, Chanson à l'Ombre, En Arcadie, Trois chansons françaises şi Une Vision du Midi.

Această carte este suprema expresie a genialului poetic şi una din cele mai desăvîrşite minuni ale lirismului francez.

Claude Jonquière, *Au souffle du Pampero ou la Vie en Argentine*, Ed. Le Fauconnier.

D. Claude Jonquière este un compozitor ale cărui tablouri vii şi suggestive, interesează mai mult ca altele minuţios descrise. D-sa este un spectator curios şi inteligent, care notează cu promptitudine şi sensibilitate. Este însă mai degrabă voiajor decît poet.

Romane

Henri Beraud, *Le Bois du Templier pendu*, Ed. de France.

Nici o intenţie de a farda adevărul nu i se poate reproşa d-lui Beraud în dorinţa sa de a zugrăvi aşa cum este, pe omul pămîntului pe care totuşi îl iubeşte. Evocarea sa printr'o serie de tablouri pitoreşti, este de o riguroasă exactitate istorică.

Henry Pourrat, *Le Mauvais garçon*, Ed. de La Nouvelle Revue Française.

Un copil care creşte în timpul războiului şi învaţă ce este amorul, forţa prieteniei şi multe alte lucruri de care nu-şi dă seamă şi pe care totuşi le învaţă.

Bernard, eroul cărţii, este uman şi explică mult generaţia post-belică. Îl simţim aproape de noi pănă şi în furiile şi în revoltele sale.

Ioseph Conrad, *Nostromo*, Ed. N. R. F.

Nostromo este considerată ca una din cele mai frumoase şi mai puternice opere ale marelui romancier englez. Este povestea unui marinar genovez care debarcă pe coasta Americei de Sud, în capitala imaginarei Republici Costaguana, unde curajul, îndrăzneala şi amorul pentru glorie îl pun în capul unei ţări, distrusă de lupte şi ambiţiuni politice. In jurul unei comori extrasă dintr'o mină de argint, pasiunile şi apetiturile, pentru un moment calmate, se dezlănţuesc mai aprige ca oricînd. Nostromo parvine prin violenţă şi şiretenie să ia comoara şi, în timp ce toţi o credeau în fundul mării, vechiul cuceritor se transformă pentru tot restul vieţii într'un Harpagon, sclavul unei bogăţii sterile.

Alături de eroul central, o sumă de figuri schiţate, care evoluiază într'o atmosferă de praf de soare

şi de sînge, ca nişte fanioşe efemere în faţa eternei impasibilităţi a naturii.

Pierre dela Batut, *Edmonde Séduite*, Ed. Montaigne.

D. dela Batut va fi desigur în foarte scurt timp considerat ca unul din cei mai originali şi mai sinceri exploratori ai sufletului omenesc.

Un om tînăr, de bună familie, şi scriitor apreciat întîlneşte o foarte tînără fată orfană. Îl iubeşte şi cedează ; iată subiectul romanului. Această poveste veche ca pămîntul este armonizată cu sensibilitatea de după războiu, în acelaşi timp indolentă şi cinică, mistică şi perversă. Talentul scriitorului dăruieşte acestor pagini un farmec, o muzicalitate şi o forţă care obligă pe cetitor să se abandoneze acestei lecturi ca unui vis puternic.

Clemence Dane, *Legende*, Ed. Plon.

O carte de compoziţie relativ nouă. Principiul, întrebuinţat deja de Conrad şi cîţiva alţi autori, constă din evocarea unui personagiu imaginînd o convorbire a altor persoane, animate de sentimente diverse relative la personagiul absent. Procedeu care prezintă avantagii dar şi mari dificultăţi.

Clemence Dane a ştiut să învingă toate dificultăţile şi să ne dea un roman original şi foarte frumos.

Literatură generală

Georges Gabory, *Essai sur Marcel Proust*, Ed. Le Livre.

Cartea d-lui Gabory nu aduce nici o contribuţie nouă la cunoaşterea lui Proust. Se ceteşte însă cu plăcere. D-sa părea că vrea să facă un inventar al personagiilor şi al sentimentelor proustiene. A renunţat la această primă dorinţă şi ne dă opinia medie a grupărilor literare distinse asupra tuturor subiectelor la modă şi aceasta agrementată de anecdote amuzante.

Jeanne Maurice Pouquet, *Le salon de Madame Armand de Caillavet*, Ed. Hachette.

Această carte a d-nei Jeanne Maurice Pouquet constitue un document psihologic foarte interesant, relativ la influenţa unei femei asupra operei unui scriitor. Desigur că Anatole France, dacă n'ar fi întîlnit pe d-na de Caillavet sau dacă s'ar fi putut sustrage direcţiunii sale tiranice, s'ar fi afundat în lenea şi scepticismul său natural şi astfel destinul său literar ar fi fost altul.

Georges Weil, *Histoire de l'idée laïque en France au XIXe siècle*, Ed. Felix Alcan.

Ideia laică conţine o concepţie filozofică a independenţei şi capacităţii raţiunii umane şi o concepţie politică a drepturilor Statului şi a cetăţenilor în faţa Bisericei.

Despre această ultimă a doua concepţie tratează d. Georges Weil, profesor la universitatea din Caen în cartea sa „Histoire de l'idée laïque en France au XIX-e siècle.

Politică

R. Guyot, *La première entente cordiale*, Ed F. Rieder.

Antanta cordială franco-engleză din 1903—1914 a fost precedată de alte cîteva. D. Guyot, conferenţiar la facultatea de litere din Paris, studiază după documente culese la Paris şi Londra, cea care a avut loc din 1830—1846.

Edouard Chapuisat, *La restauration hélénique*, Ed. Jean Budry et C-ie.

D. Chapuisat publică o corespondenţă a financiarului genovez şi filohelen Jean-Gabriel Eynard, corespondenţă referitoare la „Restauraţia helenică".

COMPILATOR

Bibliografie

In diferite edituri şi tipografii :

N. Buharin, *Calea spre Socialism şi Blocul Muncitoresc-Ţărănesc,* Bibl. „Revista Ideei", Bucureşti, 1926, Pr. 20 lei.

Prof. Gh. Toma, *Spice din lanul credinţei,* Constanţa, 1926, Tip. Comercială „Lucrătorii asociaţi", Pr. 20 lei.

Don Pedro Calderon dela Barca, *Anul sfînt la Roma,* Traducere după originalul spaniol de Dr. Zoltan Maiolay, Timişoara, 1926, Pr. 30 lei.

Henri Stahl, *Grafologia,* cu 206 autografe şi documente grafologice, Bucureşti, „Cartea Românească", Pr. 140 lei.

R. Cindea, I. I. Nistor şi M. Hakman, *Universitatea din Cernăuţi şi loviturile politicianiste ale d-lui P. P. Negulescu,* Cernăuţi, Pr. 20 lei.

Niebelungii, Gudruna, în româneşte de V. A. Trifu, Tip. Lumina, Piatra-Neamţ, Pr. 50 lei.

Tudor Muşătescu, *Vitrinele Toamnei,* Pr. 80 lei.

Aureliu I. Popescu, *Consideraţiuni asupra fluctuaţiei leului,* Buc., 1926.

Leca Morariu, *De vorbă cu stilistul Gorun,* Cernăuţi, 1926.

Th. Bălan, *Theodor Racoce şi chrestomaticul românesc,* Cernăuţi, 1926.

Nemo, *Grafologie,* 1920, Bucureşti.

Alex. Lepădatu şi Ioan Lupaş, *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* III, 1924—25, Cluj, 1926.

Francisc Gavrileţ, *Teoria genurilor literare,* după notiţe dela lecţiile ţinute de d. Mihail Carp, prof. la Liceul Internat din Iaşi, de vînzare la dl. Francisc Gavrileţ, Liceul Internat, Iaşi, Pr. 60 lei.

N. C. Bejenaru, *Ştefan Tomşa II,* Iaşi, Instit. modern de arte grafice Ştalerman.

Virgil Huzum, *A la manière de...,* Focşani, 1926, Preţul 40 lei.

I. Petrovici, *Văzute şi trăite,* Bibl. „Dimineaţa", Bucureşti, Preţul 6 lei.

Const. Şăineanu, *Recenzii, (1924—1926),* Bucureşti, Ed. „Adevărul", Preţul 60 lei.

George Dimitrescu, *Cîntece pentru Madona Mică,* 1926, Tiparul „Prietinii Ştiinţei", Craiova, Preţul 60 lei.

Ovidiu Hulea, *De Profundis,* poezii, Tipogr. „Corvin", Alud, 1926, Preţul 50 lei.

I. Graculescu, *Domnişoara Celina,* roman, Tip. „Universul", Bucureşti, 1926, Preţul 40 lei.

Reviste primite la redacție

Revue internationale du travail, No. 2—3; *Cosinzeana*, No. 33–38; *Contemporanul*, No. 68; *Universul literar*, No. 33—37; *Societatea de mine*, No. 33–40; *Adevărul literar*, No. 299—302; *Făt-Frumos*, No 5; *Revue Mondiale*, No. 18; *Cultura Proletară*, No. 1; *Résumé Mensuel des travaux de la Société des Nations*; *Oltenia*, No. 2; *Buletinul Muncii*, No. 7; *Revista ştiinţelor veterinare*, No. 8; *Junimea literară*, No. 7–8; *Nouvelle revue française*, 1 August; *Mercure de France*, 674—678; *Înfrăţirea Romînei*, 19—22; *Natura*, No. 5; *Revista Moldova*, No. 5–6; *Ţara de Jos*, No. 7; *Cultura creştină*, No. 7—9; *Corespondenţa economică*, No. 6–7; *Viaţa agricolă*, No. 15–17; *Învăţătorul*, No. 5–6; *Romînia militară*, No. 7–9; *Lamura*, No. 7–8; *Familia*, No. 6; *Sinai*, Anul I, No. 4; *Transilvania*, No. 8–9; *Grafica Romînă*, No. 8; *Rasegna di Coltura*, 1 Sept. 1926; *Zorile Luminei*, No. 2; *Independenţa economică*, No. 2; *Căminul*, No 8; *Cimpul*, No. 17; *Forschungen und Forschritte*, No. 18; *Le Monde Nouveau*, 15 Aug.-15 Sept. 1926; *Glasul minorităţilor*, No. 9; *Radio romîn*, No. 30—32; *Biserica ortodoxă romînă*, No. 7; *Foaia Plugarilor*, No. 8; *Foaia Tinerimei* No. 16—18; *Pagini culturale*, No. 2—3.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXVII

(Anul XVIII, Numerele 7, 8 şi 9)

I. Literatură.

Arghezi T..—Inchisoarea (IV). 5
Botez Demostene.—Obsesia. 85
Botez Demostene.—Veneţia. 336
Cehov A.—Ionici (Traducere din ruseşte de T. Hotnog). 318
Codreanu Mihai.—Ingerul Măsurii.—Zeiţa veche.—Netrebnicul. 296
Ionescu Stejar.—Zina Fumului. 252
Petrescu Cezar.—Intunecare. 133
Philippide A. Al..—Declamaţie. 12
Pillat Ion.—Elegie. 249
Sadoveanu Marin Ion.—Metamorfoze (Poem dramatic intr'un act şi un prolog.—Sfirşit. 43

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

Barnoschi V. D..—Conclsmul. 286
Bădăreu A. Dan.—Cauzalitate şi finalitate în Logică. 93, 302

Gherea D. Ioan.—Două aspecte ale eului (Fantazie filozofică). 14
Lecca G. O..—Neamul romînesc (Formarea lui şi influenţele străine.—Sinteză etnologică.—Sfîrşit). . . 62
Philippide A. Al..—Consideraţii Confortabile („Fotografie artistică" sau vorbe despre romanul romîn contemporan). 298
Ralea D. Mihai.—Democraţie şi creaţie. 169
Simionescu I..—Niculai Milescu. 119
Suchianu I. D..—Contribuţie la preistoria „plus-valutei". 338

III. Cronici.

Hurmuzescu D Dan.—Cronica economică (Situaţia financiară a Franţei.—Raportul experţilor. . . . 203
Ibrăileanu G.—Cronica literară („La Medeleni"). . . 354
Suciu Petru.—Cronica Socială (Structura proprietăţii noastre agrare). 366
Vişoianu I. Const..—Cronica externă (Tratatul dela Berlin). 198

IV. Miscellanea.

Nicanor P. & Co..—„Chemarea" Institutului romînesc al Acţiunei naţionale.—Critică psihologică şi critică estetică.—Coincidenţe. 207
Nicanor P. & Co..—Parlamentarism şi anti-.—Inferioritatea democraţiei.—Pentru cetitorii lui Proust.—Ionici. 371

V. Recenzii

Adler Max—Helden der sozialen Revolution (P. Andrei). 220
Andrieşescu I.—Consideraţii asupra tezaurului dela Vîlci-Trîn (P. Constantinescu-Iaşi). 224
Bart Jean—Peste ocean (M. R.). 219
Blondel Charles.—Le mentalité primitive (N N. Matheescu) 381
Brăescu G.—Un scos din pepeni (Octav Botez). . . 379
Bréhier Emile.—Histoire de la Philosophie (Ştefan George). 228
Daudet Léon.—Le rêve éveillé (Octav Botez). . . . 218
Ghio Paul—La formation historique de l'économie politique (Petre I. Ghiaţă). 382
Kautsky K..—Die internationale und Sovyetrüssland (P. Andrei). 220

Kiriţescu Constantin.—Istoria războiului pentru întregirea Rominiei : 1916—1919 (Octav Botez) . . . 223
Manoilescu Mihail.—Consideraţii şi propuneri asupra impozitelor în Rominia (Petre I. Ghiaţă). 380
Petrovici I.—Raite prin ţară (G. Ibrăileanu). . . . 378
Rudler Gustave.—Les techniques de la critique et de l'histoire littéraires en littérature française (Const. N. Stănescu). 226
Stalin J..—Lenin und der Leninismus (P. Andrei). . 220
Zeletin St..—Retragerea (O. B.). 380

VI. Revista Revistelor

Chassi Charles.—Van Gogh şi Gaugin, erol de romane (Mercure de France). 386
Clerc Charly.—Abel Hermant, Platon. (La Revue Hebdomadaire). 237
Crémieux Benjamin.—Examene de conştiinţă în generaţia nouă (Nouvelles Littéraires). 235
Hauser Henri.—Ce e Europa ? (Le Monde Nouveau). 388
Loutre C..—Lecţiile plebiscitului german (L'Europe Nouvelle). 234
Mongredien Georges.—Un prietin al lui Ninon de Lanclos: Marquizul de Villarceaux (Revue de France). 230
Privire asupra lui Sainte-Beuve (Mercure de France). 232
Royère Jean.—Paul Valéry, estet filozof (La Vie). . 238
Seipel Ignace, Monseigneur.—Adevăratul aspect al Austriei (La Revue Mondiale). 233
Speulé Édouard Jean.—Expresionismul în nuvelele lui Hermann Kesser (Mercure de France). 387
Steinhausen Georg.—Asupra specializării profesionale în epoca noastră (Preussische Jahrbücher). . . . 236
Tchenov S..—Dreptul şi Revoluţia (L'Europe Nouvelle). 238
Thibaudet Albert.—Amici şi inamici ai lui Amiel (Nouvelle Revue Française). 231
Thibaudet Albert.—Judecata şi gustul (Journal de Psychologie). 386
Thibaudet Al..—Amicii şi inamicii lui Sainte-Beuve (Nouvelle Revue Française). 385

VII. Mişcarea intelectuală în străinătate . . 239, 390
VIII. Bibliografie. 245, 392

Urolysina
Vindecă
Guta, Podagra
Durerele de
Sale și Rănichi
este indispensabil
Artriticilor
Urolysine
MARVAN.

BANCA IAŞILOR

Societate Anonimă pe acţiuni

CAPITAL 25.000.000 LEI

IAŞI, STR. ŞTEFAN CEL MARE No. 47.

Sucursale: Chişinău şi Galaţi

Face orice operaţiuni de bancă în general: Cumpărări şi vînzări de efecte publice, avansuri pe depozite de efecte publice şi orice transacţiuni financiare; conturi curente şi emisiuni de scrisori de Credit pentru orice ţară; participaţiuni industriale şi comerciale.

„BANCA MOLDOVA"

SOCIETATE ANONIMA

Capital şi rezerve Lei 110.000.000

CENTRALA IAŞI:

SUCURSALE: **Bucureşti, Cernăuţi, Galaţi, Kişinău, Bălţi, Cetatea Albă (Akerman), Orheiu Leova, Reni, Tighina.**

AGENŢIE: Tarutino.

AFILIAŢIUNI. **Banca de Credit din Piatra-N., S. A. Piatra-N., Banca Soroca, S A., Soroca.**

Antrepozite—Iaşi, Roman, Bălţi, Reni. Face ori ce operaţiuni de bancă. Primeşte bani spre fructificare contra scrisori de depunere şi carnete de economie.—Emite cecuri şi face plăţi în toate oraşele mari din Romînia Mare, America şi Europa.

Secţiuni speciale pentru mărfuri şi cereale.

Închiriază Safes în tezaurul Băncii.

BANCA DACIA

SOCIETATE ANONIMA — IAŞI

Capital Statutar Lei 60.000.000
Capital Social „ 25.000.000 deplin varsat
Rezerve „ 7.000.000.

CENTRALA IAŞI. SUCURSALA CHIŞINĂU
AGENŢIA BUCUREŞTI.

Face orice operaţiuni de Bancă şi Comerţ.
Primeşte bani spre fructificare.
Eliberează livrete de Economie.
Emite cecuri şi face plăţi în toate oraşele din Romînia Mare, America şi Europa.
Secţiuni speciale pentru mărfuri, cereale, vinuri.
Închiriază safes în tezaurul Băncei.

MICA

SOCIETATE ANONIMĂ ROMÂNĂ MINIERĂ

— BUCUREŞTI —

Strada Romînă 36—38. Telefon 24/92
Capital Social : Lei 87.500.000
Rezerve : „ 20.141.267,05

Minele de aur: Brad, Băiţa, Stănija.
Mina de Cărbuni: Ţebea.
Carierele: Albeşti şi Mateiaşi (Muşcel).

VINDE: Cărbuni, piatră de construcţie şi var ars.

Face ori-ce afaceri miniere.

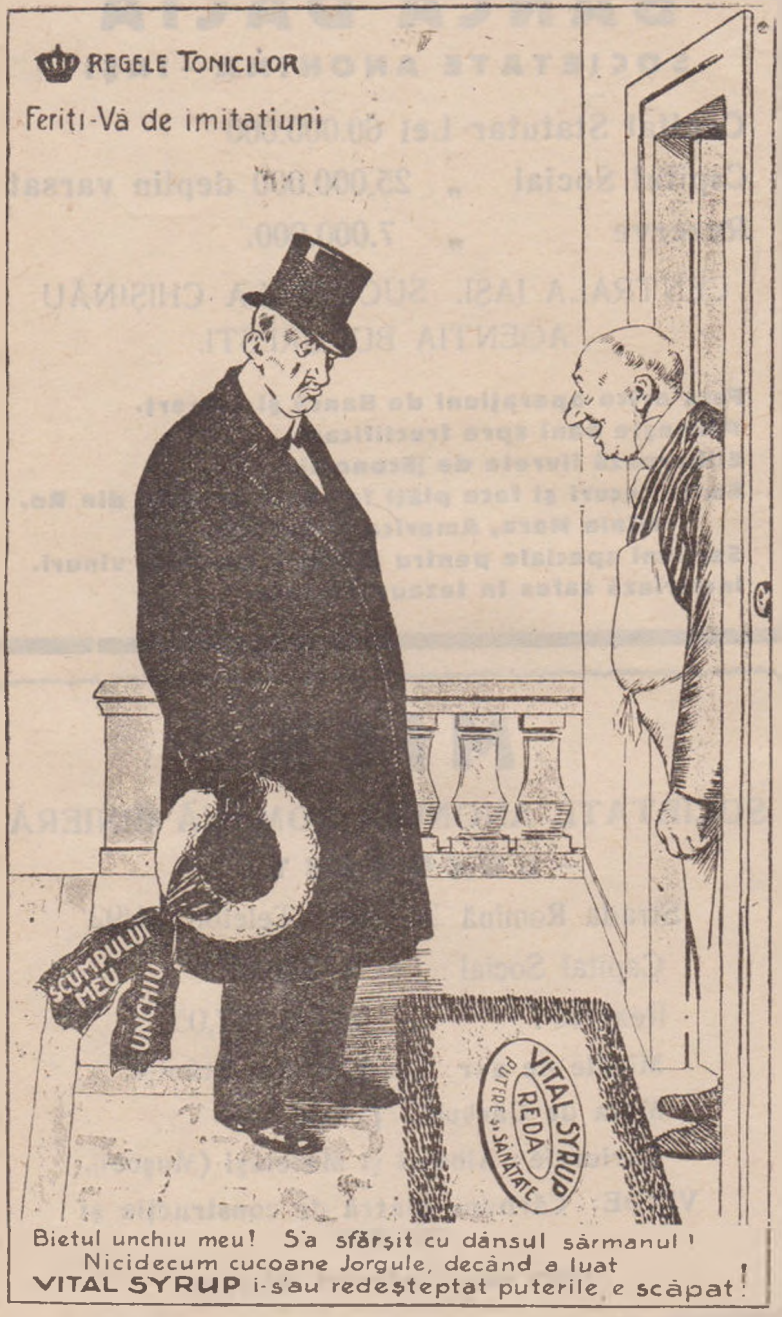

Bietul unchiu meu! S'a sfârșit cu dânsul sărmanul!
Nicidecum cucoane Jorgule, decând a luat
VITAL SYRUP i-s'au redeșteptat puterile e scăpat!